

ЖУЖҚОР НОРҚОБИ

ЖУЛИБ ШУР,
АЗИЗИМ

Қиссалар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2004

Кўчқор Норқобилнинг «Кулиб тур, азизим», «Ўн саккизга кирмаган мен бор» ва «Қишдаги лола» қиссалари ўлим ва ҳаёт, инсон ва уруш мавзусидаги асарлар сирасига киради. Муаллиф ўз қиссаларида уруш даҳшатлари, турли фожиалар, инсон юрагининг оғриқлари билан бир қаторда ҳаётда энг тоза борлиқ — Муҳаббат бор, уруш ичидаги муҳаббат асар қаҳрамонига энг оғир дамларда куч-қувват, ишонч бахшида этади, демоқчи.

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бosh таҳририяти, Тошкент — 2004 й.

ИЗТИРОБ

Кўчқор Норқобил шоир. Шунинг учун унинг насриям — шоирона. Мана бу жумлани ўқинг: «Шоир сигарет тутатди. Нам ҳавода сигарет тутуни буралиб юксакка ўралади. Бу ҳолат шоир учун мароқли эди. Ёмғир. Ғира-ширалик. Салқин ҳаво... У кейинги бекатгача яёв юргиси келди». Бу ерда гап асар қаҳрамонининг шоирлиги ҳақида эмас, умуман тасвир ҳақида — аниқроғи, борлиқни қабул қилиш сонияси ҳақида кетяпти... Лекин Кўчқорнинг насрида мана бундай парчаларниям ўқийсиз: Манави ҳайкаллар нима қип турибди? — деб сўрайди мухбир. Бригадир жавоб беради: — Ош-нон сўрамаса, турибди-да, ука...» Нақадар ҳаётий диалог. Энди мана бу даҳшатли парчани ўқиб кўринг, илтимос:

«Ринат машинани тўхтатиб, кабинадан бошини чиқарди... Кейин АКСУ автоматини олиб, болага тўғрилади.

- Нима қиляпсан? Шошма! - У башнядан чиқиб, Ринатнинг устига ўзини ташлади. Бўғиб олди. Юзига тарсаки туширди. Ринат бор овоз билан бақирар, «Отман, сени ҳам отаман, ўзимни ҳам отаман, ҳаммангни отаман», деб уввос соларди. Кейин машинадан тушиб, кўлида қурол билан ҳовлини гир айланиб югура бошлади. У кабинадан сувли идишни олиб, Ринатнинг йўлини тўсиб чиқди. Чалиб йиқитди. Бошидан идишдаги бор сувни қуйиб юборди. Ринатнинг овози ўчди. Атрофига аланглаб қараркан, эзилиб-эзилиб йиғларди. У Ринатни суяб машинага олиб келаркан, ўзи ҳам унсиз-унсиз йиғларди...»

Бу қандай таъсир бўлди? Ҳаётий десанг, ўхшамайроқ кетади: қаҳрамонга қўшилиб муаллиф ҳам эловсираётганга ўхшайди.

Ҳамма гап ана шунда, биродарлар!

Кўчқорнинг шоирона насрида реаллик билан нореаллик кўпинча омухта бўлиб кетадики, бунга эришиш жуда қийин-е: биринчидан, бундай ирреалистик наср тажрибалари бизда йўқ. Иккинчидан, бу йўл ман-ман деган

адибни ҳам улоқтириб-ўтлатиб кетади, демак, асар мақсаидан келиб чиқадиган чегарагина уни тутиб туриши мумкин. Энди, асарнинг мақсади — уруш фожиясини — урушнинг инсон руҳидаги ўзгартиришларини, руҳдаги изтиробли тўлғоқларни тасвирлаш ва оқибат унинг фожия натижасини кўрсатишдан иборат бўлса, ҳали ёш, дунёвий адабиётнинг бу борадаги тажрибалари билан энди таниша бошлаган ва шу асно ўзини кашф этаётган ёзувчига нақадар оғирлик тушади.

Аmmo Кўчқорвой шу оғир йўлни танлаган кўринади. Нимаям дер эдик?

Эй, Кўчқоржон, дадил бўлинг! Баланд дорга осилиб-сиз... Энди туя миниб олисни кўзламоқ керак: бу омухта насрда меросимиз бўлгудек асарлар яратишни мўлжаллаш ва ўзни шунга сафарбар этиш керак!

Акс ҳолда адабиётимиздаги жўн, содда, ишланган йўллардан бирига тушиб олмоқ лозим...

Узр, тағин битта мулоҳаза туғилди: ўз йўлингизда ўта ҳаётийликка интилиб, ҳаётдаги одамларни исми-шарифлари ила ёзишингиз шартмиди?

Менимча, шарт эмас.

Шукур ХОЛМИРЗАЕВ,
Топкент, июнь, Дўрмон.

КҮЛҮБ ШҮР,
АЗИЗИМ

КҲАМБ ШУР, АЗИЗИМ

*Хайти борича тасвирлаш нечо-
лик қийин. Кўриб турганинг, ҳоди
саларни қогозга тушира билсанг ва
шунга ўзинг ҳам ишонсанг яхши. Агар
буни эплай олмасанг, ёзганларинг
сени бадном қилади.*

М у а л л и ф.

I

Ташкари тиник эди. (У айни шундай дейишни яхши кўради). Дераза раҳига суяниб, боғ адоғигача чўзилган йўлакка раэм солди. Йўлак оққа бўялган хашаматли темир эшикка бориб такалади. Тўрт кундирки, ҳар куни эрталаб ўрнидан туриши ҳамоно ана шу эшикка қарайди. Тўғри, хали коровул уйғонмаган бўлади. Эшик ҳам ёпиқ. Азонлаб касалхонага биров йўқлаб ҳам келмаслигини яхши билади. Негадир, шу ёкка, дарвоза томон тез-тез қараб кўяверади. Чой ичаётганда, бирор китобни мутолаа қилиб чарчаганда ёки бекорчиликдан нима қиларини билмай диққати ошган паллада. Касалхона ховлисидаги боғ баҳор нафасини сезиб, уйғонай-уйғонай деб турибди. Ҳаво илиқ, ёкимли. Ўрик куртаклари бўртиб қолган. Эрта-индин гулга киради. Ана шунда бир ажиб манзара намоён бўлади. Ҳар ҳолда гул яхши, кўнглинг кўтарилади. Яшагинг келади. «Сурхонга аллақачон баҳор кеп қўйди, бодом гуллаганига ўн беш кун бўлди», деган ўй ўтди хаёлидан. Шоир нега гулни яхши кўришини, умуман, гулни яхши кўрадими ўзи, тушунолмаётган қолди. «Йўқ, гулни яхши кўрмасам керак. Шунчаки, баҳорда қийғос гулга кирган дов-дарахт яшаш яхши деган ўйни кўнглимга жо этгани учун гулни севсам керак», деб ўйлади. Қизиқ, баъзи бировлар тўйлар, тувилган кунлар, байрамлар қолиб, шу касалхонага, беморни кўргани ҳам гул кўтариб келишади. Ажойиб кунларда-ку тушунарли. Бетоб одамга нега гул беришади? «Шу ерга тушга-

нинг яхши бўлибди, табриклаймиз”, дейишганими бу? “Деразанга шу гулни қўйиб қўй, кайфиятинг кўтарилади”, дейишгани бўлса керак. Умуман олганда, ҳамма нарсани яхши-ёмон томонга бурса бўлади.

Шоир дераза қанотини очиб қўйди. Эрта бахор хиди, енгил насимлар уфуриб кирди хонага. Очик деразадан узоклашаётиб боғ адоғидаги темир эшикка яна бир разм солди. Қоровул деганиям шунча ухлайдими... Очиб қўйса ўлармикин?

Ўрнига чўзилди. Тўрт кундирки, хотинини шу эшикдан кириб келишини кутиб ўша ёкка қарайди. Каерда, хотини эса ухлаётганда, китоб ўқиётганда ёки чалқанча ётиб хаёл сураётганда палатага бостириб келади. Ёнида ўғли ёки кизини эргаштириб олган бўлади.

— Адажон! — деб бўйнига осилади ўғли (ё кизи)...

— Э-э..., — эсанкираб қолади. Бағрига босади. Вой бунча ширин бўлмаса. Кўнгли ийиб кетади.

Барно эса: “Тузукмисиз, яхшимисиз, камчилик йўқми”дан нарига ўтмай каранот бошидаги тумбага улбул нарса қўйган бўлади. Чорак соат ўтар-ўтмас онабола уйга қайтишга тараддудланади. Кичкина қизчасига қўшинининг боласи қараб қолган. Кеч қолишса бўлмайди. Дили оғрийдимини. Бу атама Барноники. Унингча ҳеч кимнинг дили оғримаслиги керак... Кўп гапиради шу сўзни... “Вой дилини оғритманг, дили оғрибди-да... сиз ҳам қайсарсиз-да, дили оғрийди, деб ўйламадингизми?..” Қачонки хотини шу сўзни оғзига олса тамом — муросаю мадорага чек қўйилади. Шоир жим бўлади — хотинининг гапи гап.

Шоир емак столи устидан ёзувчи Шукур Холмирзаевнинг қайта нашрдан чиққан “Ўн саккизга кирмаган ким бор...” китобини олиб, тағин чалқанча тушган қўйи ўқий бошлади. У бу китобни аввалги нашрда уч марта ўқиб чиққан. Ҳар гал мутолаа ниҳоясида хайратга тушган. Қандай қилиб шундай ёзиш мумкин? Бунчалар кучли бўлмаса, Шукур ака. Биронта ортиқча сўз йўқ китобида. Ҳаммасининг ўрни бор. Кўнглидаги туйғу ва хаяжонни қозоғга тўқиш жараёни ҳам одам боласи учун осон кечмайди-ку, ахир. Дилингдагини ёзиб бериш, ҳамани ўз ҳолатинга солиш... Илҳомдан бошқа яна нимадир керакдир. Ана шу нимани эса ҳеч ким билмайди... Шоир шундай кайфиятда китобдаги манзаралар ичра, юқоридаги ўй-хаёлларга берилар, ўқигани сари ўша нимадирни ахтарар, иккинчи бир томондан эса китобдан

жазиллаб сачраган ўт унинг борлигини чулғаб, куйдираб эди.

У китобнинг анчагина саҳифасини ўқиб қўйди. Бироз толиккандай бўлди, лекин қўлдан қўйгиси келмади. Очик саҳифани юзига босди. “Эх, Холмирзаев, Холмирзаев! Агар шу одам уруш қўрганда борми, менга ўхшаб майда-чуйда нарсаларни ёзиб ўтирмасди. Ҳар лаҳзани, урушнинг ҳар кунини битта китоб қиларди...” Унинг ичида оғрик қўзғалди. Ўрнидан даст туриб тумба устидаги сигаретга ёпишди. Нонушта қилмай эрталабдан тутатганиданми, кечаси билан ухлай олмаганиданми кўнгли беҳузур бўлди. Икки-уч бор тортиб, чала хумор холда сигаретни кулдонда эзғилади.

Деразага тирсаклаб ташқарига қаради. Дарвоза очилибди. Яхши. “Бугун битта-ярим дўстларим келади, бир амаллаб кунни ўтказаман. Эртага уйга боришга жавоб оларман. Нима кишти, бир кунга. Врач кечаги гапига тармашиб қолмас, рухсат берар...” деган юпанч билан ўзини овутди.

Шоирнинг касалхонага тушганига тўрт кун бўлди.

Олдин қайсарлиги тутиб юраверди. Ўтказиб юбораман, деди. Йўқ, бўлмади. Юраги сиқилиб, нафас олиши оғирлашди. Боши ғувиллаб оғриди. Ишда охирги кунни бужмайиб ўтирганча, боши билан столга йиқилди. Ўзига келтиришиб, ҳамкасблари уйига олиб келишди. Бош муҳаррир орага тушиб, касалхонага ётқизишди. Шоир халқи содда ва меҳрибон бўлади-да. Бош муҳаррир касалхона бош ҳакими билан гаплашиб, Ўзбекистондаги зўр ёш шоир шу, менинг ўринбосарим бўлади, дебди. Шоирнинг ўша кунни бир саҳифа мақоласи босилган “Ўзбекистон овози”ни касалхона маъмуриятига бериб юборибди. Хуллас, шоирга бу ерда назорат кучайди. Алоҳида хона. Телевизор. Врачнинг хонасига кириб, бемалол телефон қилиши мумкин. Овқатни ҳам палатага олиб келиб беришади. Дори-дармон, укол ўз вақтида. Бир дақиқа ҳам кечикмайди.

Ҳамшира эрталабки нонушта келтирди. Ярим соатдан кейин уколга, деб чиқиб кетди.

Шоир қандай қилиб бўлса ҳам бош врачнинг кўнглини юмшатиш чораларини излади. Тузукроқ баҳонами, сабаб тополмади.

Кеча кечкурун бош ҳаким бу масалага чек қўйди: “Мана жой. Нима камчилигингиз бор? Ҳаммасини «есть», қиламиз. Лекин, уйга ярим кунга ҳам жавоб бермайман.

Нима килти? Ҳаётда ҳамма нарса бўлиши мумкин. Кўнглингизга қараб сизга ёмонлик қилишим мумкинлигини сезаяпсизми, ахир? Хўп, туғилган кунингиз бўлса, шу ерда иккаламиз бирга нишонлаймиз”.

— Ахир, уйда жўралар, ака-укалар...

— Тўғри... Қиттай-қиттай, ўйин-кулги. Кейин яна, ахволингиз, аввалгидай-а, шундайми?

— Сўз бераман... Ичмайман.

— Тушунган йигитсиз... Нима киласиз, ортиқча гапни. Шахсан мен сизга асло рухсат бермайман. Бу ерда мен тартиб-интизомга, керак бўлса, сизнинг соғлигингиз, айтаверайми, ҳаётингиз учун жавоб бераман. Мақолани эса зўр ёзган экансиз, яна ана шундай мақолалар ёзаман, деган ниятингиз бўлса, укам, гапимга қулоқ солинг. Ҳозирча хайр! — Бош ҳаким жиддий ва самимий қараш билан бош силкиб, чиқиб кетди.

Шоир бўлиб-ўтган шу гап-сўзларни эслади: бу бир сўзли одам, барибир жавоб бермайди. Онангни эмгур, армиядаги офицер бўп кет-ей”, — деб ғудради. Столдаги сутли овқатдан бир-икки татиб кўрди. Бўлмади. У умуман сутли овқатни, ширипликни еяолмайди. Ҳозир хотиним кеп қолса ажабмас, тузукрок нарса келтирар, деган ўй билан столдаги идиш-товокни йиғиштиришга уринди.

Ташқарида одамлар ғимирлаб қолган. Катта эшик ланг очик. “Тез ёрдам”лар, касалхонага келган енгил машиналар кириб-чиқиб турибди. Қоровул эса ўтган-кетган машиналарга, хайдовчиларга бош эгиб салом беради. Уларнинг дуосини олади. Пулиниям олади. Ҳа, йўқса, кириб кўрсин-чи... Ана, машинасини эшик ортида қолдирсин. Эҳ, тавба, ҳамма жойда пул ўлгур. Ҳаммаси оламан, дейди... Савоб ҳам, салом ҳам пул бўлиб бора-япти. Балки чолга ҳам қийиндир... Болалари йўқдир. Ёлғиздир. Хўп, болалари бор, дейлик. Уларнинг ҳам рўзғори, бола-чақаси, иссиқ-совуғи бор. Бугун ҳеч ким ўзидан ортмайди. Чоли тушмагур, камзулининг устидан ўнг кўксига киррали нишон тақиб олган. Демак, урушда бўлган. Жанг кўрган. Одам отган. Ҳаёт-да энди бу. Лекин шу кўксидагини бекор кўз-кўз қилаяпти-да. Урушда бўлган одамнинг ўтган-кетган хайдовчилардан қўл чўзиб, пул сўраши яхшимас.

Шоир ўз фикрини ўзи тасдиқлаб, деразани карсилла-тиб ёпди. Телевизор қўйди. “Ассалом, Ўзбекистон” бўла-япти. Кўрсатувни Салом Содик деган шоир олиб бора-яп-

ти. Агар телевизор тортиб кетмаса, у яхши шоир, хозирги ёшларнинг ичида дадили шу. Лирик кайфият билан эркаланиб ёзади у. Салом билан шоир университетда бирга ўқишди. Оралари анчагина якин. Ўрталарида борди-келди ҳам бор. Саломнинг шеърлятида водийга хос бир ёқимтой, чиройли тавозе, ички бир оғрик, жуда гўзал образлилик мавжуд. Кейин у осмондан шеър кидирмайдиган шоир... Буниси (ўзи) бошқачарок — чапани, исён, дард, хаяжон. Хуллас, икки кутб. Одамнинг табияти юриш-туришида, қарашларида тўлик намоён бўлади. Ижодкор ҳам худди шундай. Ўздан келиб чиқиб ёзади, ижодига униб-ўстан жойининг нуқси уриб қолади.

Телевизорда айтилаётган жуда жўн, алмойи-жалмойи кўшиқ шоирнинг энсасини қотирди. Кўзини юмди. Бошини ёстиқ остига беркитди. Шундай палағда нарсани бутун мамлакатга кўшиқ деб айтаётган дикиллаксифатни сўқди. Қараса, хали-бери тугамайдигандай. Бошида оғрик турди. Хе, пандовақи. Уялмайсанми, шуни кўшиқ дегани. Сенга буни қайси халигифуруш ёзиб берди. У ўрнидан даст туриб, телевизорни ўчирди. Кейинги пайтлар жаззакчи бўлиб кетаётганини, арзимас нарсаларга эътибор бериб жаззанага чиқиб қолаётганини сезди. Аммо бугун халққа алжираб куйлаб, ювиқсизлик қилишни арзимас нарса ҳам деб бўлмайди.

У каравотга узала тушди. Хаёлга толди. Доимо ана шундай махали — туғилган кунда бир гап чиқиб туриши тайин. У иримга ишонмайди. Лекин бугун оғриниб кўйди. Ўтган йили туғилган кунда ҳам хаста эди. Олдинги йили хотинининг акаси ўлди. Қайси бир йили сафарда эди — самолёт учмади. Афғондалигида туғилган кунининг икки йилида ҳам госпиталда бўлди. Яна бир йили қизи сарик касал бўлди. Бу йил бундай. Асаби кўзийди, орқа мия шамоллабди. Хуллас, ётиш керак.

Шоир бошида кўзгалган оғриқни ўтказиб юбориш учун кўзларини юмди. Қанийди, ухлай олса... Бошини иккита темир орасига олиб аллакандай куч қисаётгандай. Бош томирлари тортилиб, қақшаб оғриятти...

У базўр ётган жойида тумба тортмасини очиб дори ичди. Кўзлари ич-ичига тортиб кетаяпти... Ўрнидан туррай деса, халиги темир қўллар бошини мажақлаб, эзгилаб ташлайди. Йўқ, оғриққа чидаб бўлмайди. У каравот чети тегиб турган деворга суяниб, ўрнидан турмоқчи бўлди... Эплай олмади. Жойига қайтиб йиқилди. Хозир бошида нимадир овоз чиқариб, дахшатли гувиллайди.

Шунгача нимадир қилиш керак. У бор овози билан бақирди...

— Дўхтир... Вой...

Хонада нимадир тарақлади. Эшик очилди, шекилли... Бир зумда шоирнинг тепасида бўлимдаги шифокорлар, ҳамширалар йирилди. Икки-уч хил укол қилишди. Қон босими кўтарилиб кетибди.

Туш махали ўзига келди. Боши анча енгиллашиб қолган. Ёнида Барнони кўрди. Қизи оёқ учида ўтирибди. Оёғини укалаяпти. Қовоғида оғирлик сезди. Жилмайгиси келди, уддалай олмади. Бош силкиб қўйди. Кейин ҳамшира кириб қизини ҳам, хотинини ҳам олиб чиқиб кетди.

II

— Контузия асорати. Яхши даволанмаган. Бугун сиқилганга ўхшайди.

— Яна укол берайми?

— Албатта. Седуксин беринг. Томирга мадний жўнтинг. Йигирма фоизли мониза қуйинг. Лазекс борми, яхши. Ўнликдан укол қилинг. Хонадан ортикча кишиларни чиқаринг. Сиз доимо ёнида бўлинг.

— Бу сафаргиси ўтиши қийин кечса керак.

— Телсвизорга нима бор, олиш керак.

— Ўзингиз айтувдингиз...

— Олиб чиқинг...

Шоир тепасидагилар билан гаплашгиси келиб, уларни кўришни истади. Уколлар таъсирида яна уйкуга кетди. Бошини лойка сув коплагандай, умуман, ўзини бўтана ичида фарқ бўлаётгандек сезди. Нима бўлаётганини англай олмади. Қаердадир, кимлардир узук-юлук гапираяпти. Ҳар замонда бошининг орқа томиридан ушлаб кимдир қаттиқ тортаяпти. Шу азоб берапти. Бошининг орқасидан ўтган ингичка ил — томирни бояғи қўл тортиши билан ихрайди, шунда кимларнингдир овози яна кучаяди. Аёл кишининг овози... Йўқ эркак ҳам гапираяпти. Кейин жони бир оз ором топди. Бош оғриғидан кутулгандек бўлди. Овозлар ҳам ўчди.

Ҳамшира пешонасига кафтини босди. Иссиғи пасайибди. Қон босими хануз баланд. Тағин битта укол қилди. У бош ҳақимнинг айтганига мувофиқ тумба ичидаги ортикча нарсаларни йиғиштириб қўйди. Қиз Хемингуэй, Ремарк, Эдгор По, Бальзак, Лермонтов, Пиккуль каби

таниш-нотаниш улувларнинг китобини елим халтага жойлади. Беморнинг ортидан келувчиларга бериб юбораман, деб ўйлади. Унга китоб ўқиш ҳам мумкин эмас. Ўзи эса шоир ётган қаравот ёнидаги ўриндикда мункайиб ўтирган кўйи “Ўн саккизга кирмаган ким бор...”ни ўқий бошлади. Айтиш мумкинки, киз дастлаб китобни вақт ўтказиш учун ўқиётган бўлса, бориб-бориб хаяжонга тушди, саҳифалардан бош кўтаролмай қолди. Бунча таниш воқеалар? (Ҳамшира киз адабиётчилар тилида манзаралар демокчи) бунчалар ҳаётий. Худди кўриб тургандек бўласан-а? Киз кўнгли китобга ошно бўлди. Ҳамшира ўн саккизда эди.

Шоир кўзини очди. Ёнида унинг хол-аҳволига жавобгар киз китоб ўқияпти. “Мен эса тузукрок нарса ёзолмадим... Демак, шунча кунларим беҳуда кетибди”. Шоирнинг ичини оловли бир ўкинч куйдириб ўтди.

Ҳа. У уруш ҳақида ёзмок юкини елкасига олган эди. Лекин, ўзининг тахминича, бу ишни эллай олмади. Мана, умр дегани ҳам шамолдай учаркан... Йўқ, умр шам, шу шамни умринг шамоли истаган пайтида ўчириши мумкин. Сендан сўраб ўтирмайди. Сен эса бошқалар кўрмаган урушни ўз кўзинг билан кўргансан, сен зўр ёзасан, деб тисланди. Шоирнинг юраги санчди. Кўзига ёш келди. Гапирмоқчи бўлиб тисланди. Ҳамшира уни тинчлантирди. Кўкрагидан охиста ушлаб, жиминг ишорасини килди.

— Китоб..., — у шундай деди.

— Китоб. Яхши китоб экан, — киз негадир миннатдорона боқди.

— Мен... яхши ёзаман ҳали..., — у кийналди.

— Ухланг. Илтимос. Сизга гапириш мумкинмас. Озгина ухланг, ўтиб кетади.

Қиз беморга дори ичирди.

“Мен кўп нарсалар килишим керак эди...”

Шоир “Кулиб тур, азизим” деган романига уч йил олдин қўл урди. Негадир кейин ёзолмади. Юраги бетламади. Чала қолди.

...Иккала томонида одам бўйи баробар паҳса девор тикланган йўл кишлокқа олиб боради. Икки чақирим юрилгач қўрғонлар бошланади. У кузатувчилик қилаётган жанговар машина (БМП–2) кишлокқа кираверишда тўхтади. Машина устидаги пиёдалар деворни паналаб кишлокқа киришди. Орқада взводнинг тўртта харбий машинаси келиб тўхтади ва уларда ўрнашган

пиёда аскарлар ҳам худди шу тарзда қишлоқ оралаб кетишди.

Кузнинг сокин тонги. Яланғоч дарахтлар қилт этмайди. Совук этни жунжиктиради. Бу сирли сокинлик ичра ўлим ваҳми кезади. Кичик уйлар, хароба ховлилар расом тасвирлаган аллақандай сувратни эсга соларди. Кобулдан Саланг тоғларига озик-овқат олиб ўтаётган машиналарни кўриқлаб туриши лозим. Бу ер ўлим маскани, деб номланган Чорикорнинг бошланғич қисми.

Пиёдалар қишлоққа кириб бўлди. Машиналарда хайдовчи ва кузатувчи-отувчилар қолди. У БМП—2 ичкари-сига кириб, бошидаги шлемафон учини алоқага ўрнатди. Машинанинг отув милини рўпарадаги ховлига тўғрилаб, снаряд лентасини юкорига сурди. Отишга мослаб қўйди. Пулемёт лентасини отишга, тайёрлади. Ўқ-дори етарли. Хайдовчи билан ички алокани текширди. Жойида.

— Ринат, нега бунча жимлик? — деди ички алоқада хайдовчига.

Овози калтираб чиқди.

— Билмадим. Отишга тайёрланиб тур. Ташки алоқада комбат ҳеч нарса демадимми?..

— Йўқ, демади.

— Агар қочиб чиқиш керак бўлса, орқадаги учта машина бизга халақит беради.

— Агар орқадан ҳужум қилишса-чи?

Унда машинани олдинга қаратиб ҳайдайман. Сен тўхтовсиз отаверасан. Алокани узма.

— Хўп.

Беш дақиқа ўтди. Жимлик. Бундай пайтда имонинг олти бўлади. Кўркув ичингни кемириб, тўкиб адоий тамом қилади. Тезроқ бошлансайди, деб сабрсизлик билан ўзингни дахшат қомига ургинг келаверади.

Ичкаридан, қишлоқ тарафдан ўқ овози эшитилмасди. Қишлоқ гўёки бир аждаҳо, бутун бошли взводни ютиб юборгандек эди. Бу осудаликнинг ичида мудҳиш кўргулик борлигини ҳис қила бошлади. Отув мили белгисини кўрсатувчи ойнақдан бокиб, башняни ток билан айлантриб, ўнгу сўлга қараб чиқди.

— Эшитяпсанми? — деди Ринат ички алоқада безовталик билан.

— Нимани? — деб сўради у.

— Комбат алоқада ҳеч нарса демадимми?

— Уф... Йўқ... Комбатингни ҳам, взводни ҳам ер ютганга ўхшайди. Энди мени чалғитмагин...

У оёқларини асабий кимирлатиб, калтираган кўйи машина ичкарисида чека бошлади. Сигарет тутунини босиб-босиб тортар, ботини музлаб борарди. Урушда энг дахшати шу: қачон, қай маҳал жанг бошланиб, сени ўққа тутишларини кутиб ўтириш. Бир маҳал ташки алоқада комбатнинг хириллоқ овози эшитилди.

“Размах”. “Размах?”. Мен “Сена”... Мен “Сена”, кабулга ўтаман.

— Мен “Размах”, — деб жавоб берди қишлоқ ичкарисига ўн дақиқа олдин кириб жойлашган взвод командири.

— “Размах”! Мен “Сена”! Ип ортидан серсоколлар таёк ва бодринг ушлаб ўтишяпти... Фақат олдинга қараб олтмиш бир.

— Мен “Размах”! Сизни тушундим. Хамма қутичалар, мен “Размах”, соат 12.00 бўйича 61.

Серсоколлар — душман. Таёк — қурол. Бодринг миномёт. 61 — ҳаракатлан. Юр, дегани. Демак, душман ўраб олибди.

— Ринат! Тайёрлан... Машинани ёк. Олдинга юр. Қопконга тушибмиз. Биз қуршовдамиз, — деди у хайдовчига.

Алоқада қий-чув бошланди. Қопқада жойлашган ойнак оркали у орқага қаради. Шу захоти гумбурлаган овоз эшитилди. Ортадаги машина портлаб кетди.

— Ринат, бос! Тез. Хайда.

Машина олдга силжиди. Шу маҳал кўрғонлардан миномёт ва гранатомётлар ишлаб қолди. Саллалари душманлар тўп-тўп бўлиб чиқишиб машиналарга қарата ўт очди. Алоқада қий-чув бошланди. У сўл қўли билан пулемёт, ўнг қўли билан снаряд тугмасини босди. Башняни ўнгу сўлга автоматик равишда буриб, кўзи тушган душманга қарата отаверди. Машина хароба бинарлар ичкарисига кириб борди. Қишлоқнинг кок ўртасига бориб қолди. Қишлоқ душмanning уяси эди. Пиёдалар учун қочиб чиқиш йўллари беркилганди. У машинага қараб югуриб келаётган пиёда аскарни кўрди. Аскар жон-жаҳди билан чопяпти. Шу маҳал девор панасидан уни пойлаб турган душман гранатомёти олов пуркади. Оний бир ҳолатда аскар танаси тир тўзғиб кетди. Ўрнида қуюк тутун кўтарилди. У шахд билан башняни душманга қарата буриб, пушқадан кетма-кет снаряд отди. Девор култепага айланди. Душман бурда-бурда бўлиб кетди. У қўрқувни унутди. Умуман қа-

рахт ҳолга тушди. Сўлдаги ховлиларнинг биридан чо-
ниб чиқаётган душманни кўрди.

– Ринат чапга! Чапга ол!

Машина душманга тўғри бўлди.

Устидан хайда онағарнинг! Бос. Тезроқ бос! Қув.
Душман қўлидаги қурол билан рўпарадаги яқинлашиб
колган бахайбат машинани кўриб, ҳеч нарса қилолмас-
лигини сезди ва кўркувнинг зўридан ўзини девор пана-
сига олишни ҳам унутиб урра кочди.

– Бос! Тезроқ бос!

Душман жон ҳолатда югурди. Машина паст-баланд-
ликдан чайқалиб олдга учди. Ниҳоят душман машина-
нинг занжирли филдираклари остида қолади. У қутуриб
боради. Ринат қутуради. Машина қутуради. Башня ти-
нимсиз айланади. Отув мили оғзидан олов сочиб, снаряд
отади. Пулемёт тинимсиз ишлайди. Ичкаридан порох
хиди, ачимсик тутун ўрлайди.

– Ўнг томонга от, ўнгга от!

У башняни ўнгга олади. Япаски уй деразасидан авто-
мат ўт очаяпти. Уй бурчагида ўз взводдошининг ўлигини
кўрди. У отув милини деразага тўғрилади. Ва отди.

Мана сенга! Мана! Мана! – телбанамо кичкира
бошлади.

– Тўхтат энди! Тўхтат...

Рўпарадаги кулба чапга тўзон ичида қолди.

Машина чуқур ариқдан тумшуғи ерга тегиб силкиниб
ўтди. Унинг юзи тўғридаги кузатув мосламасига тегди.
Оқрикни мутлақо сезмади. Башня тепасидаги қутига гра-
натомёт снаряди келиб тегди. Қути сочилиб кетди. Душ-
ман орқадан отди.

– Тезроқ хайда! Қочиб қолайлик... Онасини...

Ринат машинани хавфсиз йўл – бепоён тоқзор ичига
бурди. БМП – 2 чуқур ариқли тоқзорни, пушталар узра
гоҳ пасайиб, гоҳ юқорилаб кесиб ўтарди. Бу анча ишончли
уриниш эди. Алоқадан комбатнинг шанғиллагани эши-
тилди.

Хамма “Размах” қутиларига буюраман. Барчангиз
“Размах” – ўн тўртинчи қутининг орқасидан юринг-
лар... “Размах” ўн тўртинчининг ортидан олтмиш бир..

Тоқзор тугаб яланглик бошланди. Машина ўқдай уча-
ди. Катта йўлга чиқиб олинса бўлди. Қисм ўша жойда
тўпланади. Ўн чақирим йўл босгандан сўнг қўшни қиш-
лок бошланди. Қишлоқни тор йўл кесиб ўтади. Ринат
БМП – 2ни тор кўча четидаги деворга қарата бурди. Ма-

шина деворни ўпириб ўтди. Ивирсиган, тўзғиб кетган, хонавайрон бир ховлига кириб борди. Кулба ичидан беш яшарлар чамасидаги болакай югуриб чиқди ва девор томон чопа кетди. Ринат машинани тўхтатиб, кабинадан бошини чиқарди... Кабинадан АКСУ автоматини олиб болага тўғрилади.

– Нима қилаяпсан? Шошма!

– Отаман. Ҳаммасини отаман. Уруғини куйдираман...

У башнядан чиқиб, ўзини Ринатнинг устига ташлади. Бўғиб олди. Юзига тарсаки туширди. Ринат бор овоз билан бақирар, тентакнамо бўлиб кичкирар, “отаман, сени ҳам отаман, ўзимни ҳам отаман, ҳаммангни отаман!”, деб уввос соларди. Машинадан тушиб қўлида курол, телбанамо кўйи ховлини гир айланиб, дод солиб югура бошлади. У кабинадаги сув идишини олиб, Ринатнинг йўлини тўсиб чиқди. Силтаб йикитди. Бошидан идишдаги бор сувни куйиб юборди. Ринатнинг овози ўчди. Атрофига аланглаб қаради. Манглайини чангаллаб, унсиз эзилиб-эзилиб йиғлади. У Ринатни суяб машинага олиб келди. Бўғзига нимадир тикилди. У ҳам йиғлади... Хароба ичидан чиқиб келган жувон эса икки қўлини фалакка чўзиб ув солар, шафқатсиз шўро аскарини қарғар, афтидан Ринат иккисига Худодан ўлим сўрар, хозиргина кўрқиб қочган боласини улар отиб ўлдирдилар, деган ўй билан зор қакшар эди.

Лекин болакай қочган томондан бошқа машиналар ҳам келаётгани аниқ, шўро аскарлари мислсиз ғазабга минган эди.

Зум ўтмай орқадан келиб тўхтаган БМП–2 устидаги аскарлар аёлга ўк узди. Аёл бир силтанди, қўли ҳавола-ниб, ичкарига сўнгги бора талпинди. Башня мили кулбани нишонга олди. Кетма-кет снаряд учди. Деворлари тўкилган кулба ичидан қип-кизил кўйлак кийган қизалок чириллаб чиқиб, ўзини аёл устига отди.

У кўзларини чирт юмиб олди. Машина юргандай бўлди... Алоқадан буйрук келди...

– Отишмани тўхтатинглар. Тезроқ йўлга чиқинглар. Нима қилаяпсанлар?

Урушда вақт қандай ўтганини сезмайсан. Взвод катта йўлда тўхтаган қисмга келиб қўшилганда, куёш уфққа оғган эди. Взводдан олти нафар жангчи омон қолди. Битта машина ёниб кетди. Ўн олти нафар жангчи ҳалок бўлди. Ўнта аскар яраланган эди.

Кечга бориб оғир артиллерия кишлокни ўққа тутди.

Самолётлар бомба ташлади. Унинг қулоқлари шанғиллаб, иситмаси кўтарилиб, кўз олди коронғилашиб борарди. Қисм фельдшери узатган ампула таъсир қилмади. Ринат “Охотничье” сигаретига наша “юклуб” тутди. Икки бора босиб тортди. Бир оз чалғиди, оғриқ пасайгандай бўлди. Кейин замбилга солишди. Тепасида меровланиб турган Ринатни кўрди. Кўзини юмди. Қовоқлари шишиб борарди гўё. Боши зил-замбил.

— Тезроқ, вертолётга олиб чиқинглар, — деган гап қулоғига чалинди. Кейин нима бўлди — билмайди.

* * *

Бошида гўнғир-гўнғир қилаётганларни пайкаб-пайкамай ётибди. У госпиталдаман, деган хаёлга борди. Тириклигига амин бўлди.

Боши қаттиқ лат еган. Контузия. Бу урушнинг асорати. Касали компрессияга айланса чаток бўлади. Олдини олиш зарур. Тутканоғи тутяпти.

Улар беморга тездан оғриқни оладиган укол қилишди.

— Миясидаги шиш оғриқ беряпти.

— Дўхтир, айтган дорингизни хотини топиб келди.

— Ҳозирмас. Етарли.

— Олдига ҳеч кимни кўйманг...

— Икки соатдан кейин сизга кўнғироқ қиламан, дўхтир...

— Яхши, профессор.

У тепасида айтилган гапларни узук-юлук эшитиб турар, лекин идрок этолмасди.

— Ринат... Ринат, — деди зўрға.

— Тутканоғи тутяпти, тағин. Глюкоза қуяйлик.

— Ринат. Воҳ бошим... От, Ринат!

Шифохона бош врачлари, невролог дўхтир ҳамда аллақадан чакирилган профессор палатани тарк этишди. Ҳамшира унинг қон босимини ўлчади... Томирига пиропетам уқолини юборди. Стол устида ҳозиргина Барно келтирган финоборбитал, маннитол, лазекс ва турли хил дорилар турарди.

Ташқарида баҳорий безовталиқ. Ҳаво тоза. Осмон мусаффо. Тирикликка жон кира бошлаган. Ҳовлидаги ўриндикда кенжа кизчасини бағрига босиб, Барно у ётган палата деразасига боқиб, юм-юм йиғляпти. Лаблари пирпираб учади. Эндигина йигирма беш ёшга кирган жувон урушни қарғаб, қирғин-баротларни лаънатлаб-лаънатлаб йиғляпти.

Ким билсин, уруш туфайли хонавайрон бўлган, бошига мусибат тушган кишиларнинг қарғиши-ю бегуноҳ болакайларнинг оҳ-зорлари боис ҳам эри шу жазога мустаҳқиқдир. Бирок, жувон бу ҳақда сира ўйламас эди. У эрига яратгандан шифо сўрарди...

III

— Ринат, от. А-а-а-а! От!

Одам ўлим чангалида қолганда ҳамма нарса кино-тасвирдайин кўз олдидан лип-лип этиб ўтаверади. Оний бир пайтда, масалан, қаршингда турган душман сени отиб ўлдириши мумкинлигини англаган махалинг, яқинларинг, ўзинг учун қадрдон нарсалар хаёлингда бирма-бир жонланади. Шоирнинг ахволи оғир эди. Бу дард уни олиб кетиши ҳам мумкин. Ҳозирги ҳолатида унинг умри биргина Аллохнинг қўлида эди. Буни шифокорлар ҳам дил-дилдан хис қилар, ўзи билан ўзи бўлиб ётган беморга фақат Парвардигор даво бериши мумкинлигини англашарди. Дўхтирларки шу қўйга тушибди-ми, демак, унинг гирик қолишига мўъжиза деб қарамок керак. Кун бўйи берилган дори-уколлар унчалик таъсир қилмасди.

Унинг бошидаги оғрик мия чайқалиши ё эзилиш эмас, балки касали компрессияга айланиб бўлган эди. Бошидаги зўриқиш, юқори ҳарорат беморни хушидан кеткизарди. Тутқанок ичида жон таслим қилиши ҳам ҳеч гап эмас эди. Бундай пайтда ўз-ўзидан кўз томирлари ҳам тортилиб, таранглашиб боради.

Кўзини очди. Шифт. Бошини қимирлатишга мажоли йўқ. Юқорига базўр қараб кўрди. Қовоғидан аллақандай куч босаётгандай бўлди. Боши орқага тортиб кетаяпти. Ихраб юборди. Пешонасини кимдир пайпаслади. Кириқларини очолмади. Тағин хушини йўқотди. Бошининг ичига кириб олиб нимадир тариллар, борган сайин мияси ташқарига отилиб чиққудай бўлар, кўз олдида оқ харир булутлар сузар, гоҳида бу оқлик зимистонлик ичра фарк бўлар, шунда орқа миясини аллақандай темир қўл жон-жаҳди билан суғуриб олишга уринарди. Жони бўғзига тикилиб, оғрик зўридан талвасага тушарди.

Бир зумда палатада дўхтирлар тўпланди. Эрталабки профессор, бош врач, невролог, хамишира, яна иккита дўхтир шоирнинг тепасида ҳозир бўлишди.

— Глюкоза куйинглар. Пироцетам уколини томирига

қобориш керак. Бошқа дориларни таъсири сезилмади, — деди профессор.

Осма укол қўйдилар. Профессор айтган ампулани беморнинг томирига жўнатишди. Бир оз ўтиб, шайтонлаб ётган бемор тинчлангандай бўлди. Жонига шу дорилар бир озгина ором берди. У уйқуга кетди. Мияси тиниклаша бошлади.

IV

Шоир телевидениеда туппа-тузук ишлаб юрганди. Кўрсатувлари ҳам эл оғзига тушиб қолган эди. Кўпинча долзарб мавзуларда жонли эфирда чиқар, шундай бўлсада, у олиб бораётган кўрсатувлар томонбинни бефарқ қолдирмас эди. Бюрократлар, эскича фикрдаги раҳбарлар, порахўрларнинг ҳикилдоғига ёпишадиган мавзуларга қўл урарди. Қайсар эди. “Ҳаётни борича ҳикоя қиламан, шундайлигича кўрсатаман, экраннинг вазифаси шу, унга тикилиб турган миллионлаб нигоҳларга чўп суколмайман, экранда алдаш шу халққа нисбатан хиёнатдир”, деб ўйларди. Ва шу тунунча билан иш юритарди. Унинг бу феъл-атвори айримларга ёқмади. Улар унинг устидан ишхонасига шикоят ёзишди. Қўли баландроқлари эса, тўғридан-тўғри телевидение раҳбариятига ультиматум қўйди: “Шу болангизни тартибга солинг, ё ишдан кеткизинг!” У парво қилмади. Бадиий кенгаш тузилиб, телебошловчилар синовидан ўтказилди. Шоирга эфирга чиқишга рухсат беришмади. Нега? Экранда ғамгин кўринар эмиш. Майли, деди. Кўрсатувларга сценарий ёзиб, мухаррирлик қилиб юраверди. Қуллардан бир қуни кўрсатуви жонли эфирга қўйилган тележурналист бетоб бўлиб қолган экан, ишга келмади. Дирекция бошлиғи шоирни чақириб, оғайни, кутқаринг, бир амаллаб йигирма дақиқалик кўрсатувни олиб боринг, деди. Ким келади, кимни чақирасизлар, қайси мавзуда? Ҳеч ким билмайди. Энди ўзингиздан қолар гап йўқ, биродар, ҳозир қайси йўналиш долзарб — бирорта олимними, сиёсатшуносними чақириб суҳбатлашинг.

Суҳбат бўлиб ўтди. Матбуотнинг зиммасидаги масъулият хусусида. Шоир топган суҳбатдош ҳам дангал ва дадил сўзлади. Ҳозирги газеталар деярли бир хил йўналишда чоп этиляпти. ЎЗА ахборотлари ва мақолаларини кўчириб босиш билан чекланиб қоляпти, газеталар шижоат кўрсатишмаяпти. Бу кўрсатув ҳам катта газеталар-

дан бирининг бош мухарририга ёкмабди. У телевидение рахбариятига қўнғирок қилди. Дирекция бошлиғидан тортиб оддий маъмургача тушунтириш хати ёзди. Шоир оқ қаргадай ажралиб, “ёмонотлик” бўлиб қолди. Буларнинг ҳаммаси унинг энсасини котирарди.

* * *

Жазирама ёз куни. Куёш нури ерга тигдай санчилади. Беадок далада хотин-халаж чопиқ қиляпти. Йўл четида дала шийпони. Шундок катта йўлдан кўриниб турибди. Нафас олсанг олов ютадиган даражадаги иссиқда ишлаётган аёлларга, офтобда қуриб-қорайиб бораётган оналарга қараб ич-ичингдан тутайсан. Уларни ҳеч ким далага уриб-сўкиб ҳайдамагандир, ахир. Бирор-бир манфаати бордир. Майли, шундай экан, чопиқчи аёллар овқатланиб, хордик оладиган дала шийпониди аҳвол қандай экан? Шоир телеоператорни эргаштириб шийпонга кирди. Бу шармандалик эди. Шийпон молхонадан ҳам хароб, ичи ўйилиб ётарди. Тўшамчи солинмаган. Пешоб хиди анқийди. Боғча опа алюмин товоқда қатик эзаяпти. Шийпоннинг ярмига офтоб келиб қолган. Ўн кадам наридаги чуқурликда ҳар хил кимёвий дорилар уюми. Уюм ёнидан ўтган ариқ шийпон ховлисидаги ёғоч сўри тагидан оқади. Боғча опа ариқдан сўлокмондек чўмичда сув олиб, товоққа қуйиб, қатикни суйилтиришга киришарди.

Бундан ҳам даҳшатли манзара, шийпоннинг қунчиқар томони, ўнгай бетида баҳайбат учта хайкал қад ростлаб турибди. Ярашмаган ямоққа ўхшаш бу манзаранинг даҳшатли томони шундаки, истиклолнинг учинчи йили кетаётган бир пайтда миллатни, халқни таназулга учрашига сабаб бўлган, салтанат даҳоларининг хайкаллари атрофига райхонлар, алвон гуллар экилиб, қўйилган эди. Бу ёқда болалар афтода аҳволда. Учта «дохий»нинг хайкали эса, бу қунингдан ўл, қирилиб кет ҳамманг, эх нодонлар, дейишаётгандай.

Шоирни титроқ босди.

— Қани бригадир?.. Қаерга кетди у? — деб сўради у қуймангланаётган опадан.

— Билмасам, журиб эди. Чопиқ бошига кетгандир да...

— Шу сувни ичаяпсизми?.. Нега шийпон хароб. Манови гўрсўхталарнинг хайкали атрофига ким гул эқди?.. Эҳ... — тишлари вижирлади шоирнинг.

Юрагида санчиқ турди. Аёлга гапириш бефойда эди.

Одам боласи шунчалар ўз кадрини ерга урадимиз?! Бу ернинг раисини кўзи борми, хокими қаёққа қарайди? Уйнинг куйгур мана шу катта йўлдан ҳар куни ўн маротаба ўтади. Раиснинг ҳам, хокимнинг ҳам уйига шу катта асфальт кўча олиб боради. Энг катта кўча шу. Тошкентга олиб боради. Истиқлолни қўлга киритганимизга уч йил бўлса-ю, бу энағарлар ҳалиям ўша, дохийларга сизиниб юрса! Атрофини гулу райҳонга кўмганини кўр!

— Ол, тасвирга тушир, — деди, операторга, — аввал шийпоннинг шармандали ахволини ол, кейин болаларга қарат камерани, бугун бизда шундай жойлар борлигини ҳамма билсин. Кейин манави «дохий»ларни ол. Бу ердаги раҳбарлар уларни ҳалиям ўз отасидай иззат қилишни билсинлар.

Шоир жаҳл устида аччиқ-аччиқ, кесиб-кесиб гапирди, операторгами, анқовсираб турган, офтобда қорайиб кетган муштипаргами, ўзигами, англай олмади. Ҳар ҳолда ичидагини тўкиб солди.

Ердан чикдими, осмондан тушдими, бригадир пайдо бўлди.

Нима гап мухбир укалар, — деди калтираб-салтираб...

— Шийпонни, манови ахволни суратга олаямиз...

— Эртан тузатамиз... Қони журиг, бир пиёло чай ичайлик. Журинг оға, ҳей анови жойда солқин жер бор... Жўл журиб кегансизар...

Бригадир нима бўлаётганини англамай, хаёлотга бўлиб қараб турди. Шўрлик дехкон-да, барибир. Газет ўқишга-ям, телевизор кўришга-ям вақти бўлмайди. Бунинг қўлидан нима келарди. Ҳов анови белидан пасти офтобда қолиб ухлаётган болақайга гапирдинг нима, бунга гапирдинг нима?

— Манови ҳайкаллар нима қил турибди?

— Нима қилайик, олайикма?

Унга гапириш фойдасиз эди...

Кеча Термиздан катталар келиб эди. Даламизди моқтаб кетди. Ғўзамиз авж, укалар. Майли, ҳайкаллар ҳам нон-ош сўрамаса, турибди-да.

Юраги эзилди шоирнинг. Жови сим-сим оғриди. Бошини ерга эгиб, индамай изига қайтди.

... Кўрсатув пайванддан чикди. Кечқурун эфирга узатилиши керак.

Раҳбар уни хузурига чақирди.

— Кўрсатувинг бўлмайди!

- Нега?
- Шуни эфирга бериб бўладими?
- Нега, бу ахир... хаёт-ку?... Қачонгача?..

Шундай нарсаларнинг борлиги кулгили, — деди бошлик тебраниб.

– Ахир камеранинг кўзи алдамайди-ку. Ўзингиз тас-вирда кўриб турибсиз. Кечки теледастурда ҳам бор... “Йигирма биру ўттизда “Миллат” кўрсатуви”, деб ёзиб кўйилган.

– Мени тушунасанми?! Нима сени деб, бошқалар гап эшитиши керакми? Қачон қараса, шунака нарсаларни топиб юрасан.

– Бу нарса эмас. Шу бугуннинг гапи. Бугун айтмасак эртага кеч бўлади. Матбуот айрим кишилар олдида таъзим қиладиган бўлса, бундай тарбиявий воситанинг боридан йўғи.

Менга нима деясан?... Сен борган жойнинг ҳокими юқорига кўнғирок қилибди...

– Шунинг учун кўрсатуви... эфирга узатишга рухсат бермаяпсизми? Ўша ҳоким учун миллат қисмати ҳам, эртаси ҳам бир пул. Агар шу кўрсатуви бермасак, ўшандай калтабинлар яна кучаяди. Устимиздан кулади. Телевидениени мазах қилади. Биласизми, ўша куни, туман ҳокими менга нима деди? “Яхши, гапга кўнмадинг. Барибир кўрсатувинг чикмайди, тирикчилигинг бўлса айт, қилиб берай, сен ҳам давра кўрган одамдирсан, ахир”, деб мени муттахам қилмоқчи бўлди. Охири нима деди дейми? “Сенсиз ҳам таклифимга юрадиганлар топилади”, деди.

Бошлик ўйга чўмган бўлиб, бир нуктага тикилиб турди.

Яхши, сен боравер. Керак бўлсанг чақираман.

Шоирни бошка чақирмади. Кўрсатув эфирга берилмади. Кассетани кимдир билмасдан ўчириб юборибди.

Орадан бир ой ўтиб, қайсидир вилоятда бир порахўрлик фош этилди. Гапнинг учи вилоят ҳокимининг оёғидан тортадигандек эди. Кўрсатув бу гал силлиққина эфирга кетди-ю, эртасига сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетди. Вилоят ҳокими тўполон кўтарибди. Кеча кўрсатуви экранда намойиш қилиш зарурлигини маъқуллаб шоирни табриклаган кичик раҳбарларнинг ҳам бугун қовоғи уқулиб турибди. Эрталаб раҳбарнинг хонасида йиғилиш бўлди. Ҳамма ўринбосарлар, раҳбарлар ва шоир. Бири кўйиб-бири олаяпти. Шоирни сиёсий жиҳатдан саводсиз-

ликда, умуман, журналистикани тушунмасликда айблашди. Хўп, шундай экан, шу ердагиларнинг кўпчилиги кеча кўрсатувни қабул қилиб олиш жараёнида роса мақташган эди-ку. Булар ким? Одамми шулар? Буларнинг юзи нечта? Ичларида шайтон яшириниб олганми? Уларнинг ботинида хоинлик ўрнашиб олганми? Буларнинг ичи борми? Суврати-ю сийрати борми, буларнинг? Нега шунчалар ўриндигига ёпишиб, чумчуқ шир этса, юраклари шир этади? Шулар билан телевидениенинг савиясини кўтариб бўладими? Яхши журналистлар кўп. Лекин, телевидение раҳбарлари ичида уларни қўллайдиган шижоатли, довюраги борми ўзи? Шоир ҳақиқатни энди англади. Буларга суяниб бўлмайди. Буларнинг бекарор кайфияти баҳор хавосига ўхшаб кетарди. Булар учун миллат ҳам, мафкура ҳам, истиқлол ҳам... (тилига гап келмади).

Йигин вилоятдаги вазиятни ўрганиб, холис кўрсатув тайёрлаш учун телевидениедан бошқа тележурналистларни юборадиган бўлишди. Юқори идоралардан шу масала бўйича комиссия тузилибди. Вилоят хокими жанжал кўтараётган эмиш. Шоирга алам қилгани шу бўлдики — соқолтой раҳбар билан, жип-жишлаган аёл раҳбар рус тилида гапирди. Шоирнинг устидан мағзава ағдардилар. Шу жойга келганда унинг тоқати-тоқ бўлиб, сабр косаси синди.

— Нега бунча ваҳима соласиз? Ана, судга берсин. Агар мен ноҳақ бўлсам жавоб беришга тайёрман. Мен ўз қадримни биладан. Бировга оёқости бўлиб қараб туравермайман. Шу миллат, шу халқнинг фарзандимиз ҳаммамиз. Унинг дардини айтмасак, келажагимиз йўлидаги тўсиқларни ошқора кўрсатмасак, телевидениенинг нима кераги бор? Хатто ўз она-тилида гапиршни эпловмайдиган айрим раҳбарларнинг ҳозирги бетутирик гапларини сира тушунмаяпман. Улар кимнинг ёнини олаяпти? Халқними ё бир тўда муттахамларними? Лоқал, тилимизни ҳурмат қилмайдиган, ўзбек бўла туриб ўзбекчани билмайди, бундай кимсаларнинг ижод аҳли ишлайдиган ишхонада раҳбарлик қилиши ўзи мантиқсизлик.

Шоир титраб-қакшади. Халиги аёл ўрнидан туриб кетди.

— Просто кошмар, — деди.

Хамманинг рангидан қон қочди.

Аёл эшикка етганда чарм халтачасида уяли телефоннинг жиринглаши эшитилди.

— Алло! Слушаю. Сейчас еду. Да, просто так... ничего...

Эшикни тарақлатиб ёпиб кетди. Аёлнинг амали телевидениеда баланд эди. Шунинг учун бўлса керак, мажлис тугади-қўйди.

Ташқарида кичик рахбар шоирни қўлтиклаб, таскин берган бўлди.

— Хафа бўлманг. Ўйлашгаям арзимамайди.

— Ўйлашга арзимаса нимага арзийди? Ўлганларгина фикрламайди. Суйкалганнинг капалаги учди.

Кечки кузак хавоси совий бошлаган. Борлиқдан намлик уфурарди.

Емғир томчилай бошлади. Осмон билан ер бир-бирига яқинлашиб бораётгандай, кишида эзгин кайфият уйғотарди. Шоирнинг юраги санчди. Босиб-босиб чекиб эди, бошига оғрик кирди. У ишхонадан тезроқ узоқлашиш мақсадида шахдам кадам ташлади. Санъат саройидан ўтиб, йўл четидаги емакхонага қараб юрди. Икки юз грамм отиб олишни ва хаммасига қўл силкишни истади.

Миясида бир фикр айланарди: “Ўлган одамларгина фикрламайди... Ўлган одамларгина фикрламайди...”

— Ўлган одамларгина фикрламайди. Ўлмаслик керак...

У нега бундай деётганини ўзи сезмади. Бош оғриғи пасая бошлади.

Атрофга аланглади. Эшик қия очик турибди. Хамшира йўлакда столга кўксини бериб алланималарни ёзарди. Шоирнинг уйғонганини сезиб ичкарига кирди. Чехраси самимий, боқиплари беозор.

— Яхши бўлди турганингиз. Ҳозир сизга лимонли чой опкеламан. Анчагина ухладингиз, — деди у ҳеч нарса билмагандек.

— Шу... бошим оғриб тортишди, кейин ухладим, шекилли.

Йўқ, сиз чарчаган экансиз. Укол қилдим. Кўпроқ ухладингиз, холос. Ҳозир.. Ахволингиз анча тузук. Қани энди, рухсатингиз билан манави лимонли чойни ичиб олинг. Қани қўлингизни беринг...

Қиз унинг қон босимини ўлчади.

— Яхши. Бошингизнинг оғриғи ҳам пасайибди, чоғи. Энди ором оласиз. Дарвоқе, Барно опам билан ҳам танишиб олдик. Келиб кетдилар. Ухлаётгандингиз, безовта қилмайин дедилар. Сизга товук шўрва олиб кептилар. Ҳозир ҳеч бўлмаса ярим косагина ичиб олинг.

— Барно кетдимиз?

Кечроқ келадилар... Ахволингиз яхши эди, хотир-

жам бўлиб жўнадилар. Ялиниб-ёлвордилар, мана шу шўрвани ичаркансиз. Қани, озгина бошингизни кўтаринг. Йўк, косани ўзим ушлаб тураман.

Шоир қошиққа чўзган ўнг қўлида оғрик сезди. Игна излари... кизариб турарди. Сўл қўлида ҳам худди шундай. Шоир ҳамширага саволомуз қаради.

Энди хавотир олманг. Ўзингизни аянг. Ўтиб кетди.

Шоир шўрвадан уч-тўрт қошиқ хўплаган бўлди. Бошидаги "тутки" яна тортилди.

— Мен ётай...

Меҳрибонлик қилаётган қиз қаршисида хижолат тортиди.

— Майли. Сиз кўпроқ ухлаб, камрок фикрлашингиз керак. Ҳозир сизга финобарбитал қиламан. Олдин мана-вину ичиб олинг.

"Камрок фикрлашингиз керак". Шоирнинг лаблари беихтиёр пичирлади: Ўлган одамларгина фикрламайдилар. Қачон, қаерда айтувди бу гапни? Эслай олмади. Унинг мияси чарчаган, ўйлаш учун ҳеч бир куч тополмасди ўзида. Идроқини кетма-кет берилган дори-уколлар босиб, жиловлаб турарди. У шу холида қаршисида эмранибгина турган, уни деб ўзини койнтаётган, соғайиб кетишини жон-дилидан истаётган қизга нимадир дегиси, яхши гап айтгиси келди. Ўзини қарздор, деб билиб, уялгандай бўлди. Бирор гап айтиб ўртадаги хижолат туманини тарқатгиси келарди.

Шоир ҳамширанинг бурчи шундай, мен беморман, у менга қараши, керак, деб тушунолмасди. Унинг учун бурч совуққонликка ўхшаган бир нарса эди, инсон меҳрини олдида бош эгиш ва бу туйғуни эъозлаш керак, деб тушунарди у.

Бу кайфият унда болалигидаёқ пайдо бўлган эди. Ким яхши гапирса, ўша одамни қалбига яқин оларди. Айёрликни билмасди. Ҳамқишлоқлар тоқ юмшатиши, лойсувок ёки ўт ўришга ҳашарга чақирса бас, ҳаммадан олдин борарди. Шу одамнинг иши тушибди, деб бошқа ўртоқларига нисбатан кўпроқ ишлар, тиним билмасди. Ҳашар охирига етмагунча кетмасди. Гўёки, у бу ердан кетса, иш тўхтаб қоладигандай тасаввур қиларди.

Ёшлигида эшакнинг устида ўт таширди, негаки уйдаги барча мол-ҳолнинг ташвиши унинг бўйнида эди. Саратоннинг жизғанагида ҳам далама-дала ўт ахтариб юрарди. Чап кўлининг бармоқларини неча бора ўрокка

олдириб бўлганди. Каналнинг ости, каналнинг усти, Обшир кишлок даласи, говтўда, жона, чорбоғ, беш гектар, ок тепа, бакироқ кўл сингари ёввойи ўт кўп далалар халак, шоирнинг болалиги халак, чўлок эшаги халак эди у паллалар. Лагерь, оромгоҳ нималигини билмасди. Хатто таътилда ҳам саёхат нималигини билмасди. Билгани шу — дала, хуржун тўла ўт, еб тўймас мол-хол эди. Юқори синфга ўтганда отасининг жонига оро кирди. Ота-бола пахса ура бошлашди. Дастлаб уялгандай бўлди. Бировларнинг ишини килиш, деворини уриб беришга юзи чидамади. Лекин, отасига раҳми келди. Бир ўзи оилани боқишга кийналиб қолаяпти. Кейин ота-боланинг бирга пахса уришига одамлар ҳам кўникди. Домлалар, мактабдошлари ҳам ўрганиб қолишди. Синфдош қизларидан ҳам уялмайдиган бўлди. Отасининг бир гапини юрагига муҳраб олди: Фақат ўз меҳнатинг билан унасан. Тоза топганинг татийди".

Баҳорда одамларнинг боғини юмшатиб, ёзда деворини тиклаб, ўсмирлик билан хайрлашди. Ёшлигиданок ҳаётнинг паст-баландини кўрди. Кунлари кийинчилик билан кечганиданми, эзилганни кўрса, кўнгли ачийди, бағри куяди. Ўзига нисбатан яхшилик қилганларни бошига кўтаргиси келади.

Шоир ўзини яхши хис қила бошлади. Харорати тушиб, жикка терлабди. Хамшира дори-дармон терилган стол устидан аллақандай шишага шприц тикиб, суюкликни тортиб олаяпти.

— Синглим, энди буниси қандай укол бўлди? — деди у зада бўлган оҳангда.

Кўркманг, ачитмайди. Лазекс. Мускул орасига юбонамиз. Асабингизни тинчлантиради.

— Раҳмат. Бу яхшиликларингизни қачон қайтараман... Мендан қайтмаса, Худодан қайтсин.

— Мен сизга нима яхшилик қилибман,.. уялтирманг. Оркангизни ўғиринг, шуни ҳам олсангиз тузалиб кетасиз. Вой-бў, жуда терлабсиз-ку. Бу яхшилик аломати.

— Синглим, сизнинг олдингизда барибир қарздорман...

— Унда бундай киламиз... Худди Шукур Холмирзаевникидай ҳаётинг китоблар топиб берасиз. Соғайиб кетсангиз, кейин шеърларингиздан ўқиб берасиз.

— Келишидик. Шукур аканинг китоби ёқдими?

— Зўр экан, энди ўқиб тугатяпман.

— Янгангиз келса айтаман, уйда у кишининг бошқа китоблариям бор, олиб келади. Сизга совға киламан.

— Вой, бунча зўр...

— Адабиётни яхши кўрасизми?

— Ха. Майли, гаплашиб ҳам олдик... Энди уколдан кейин бироз мизғиб олиб... Режимга риюя қилсак, тузалиб кетасиз.

Кун бўйи оғрик хуружидан чарчаган шоирни яна уйку элитди. Толғинлик уйку орасида ўтиб кетаётганидан қувонган ҳамшира беморнинг бошига оҳиста қўл юбормокчи эди, ўз хатти-ҳаракатидан уялиб, қўлини қайтиб тортди. Атрофга аланглаб каради-ю, дув кизариб эшик томонга юрди.

Сарҳадсиз текислик. Атроф оппоқ туман қўйнида. Шоир қушдай енгил бўлиб югуриб бораёпти. Хаёли осмон қадар кенг. Негадир тинимсиз кулади. Ялангоёк чопиб бораёпти. Ям-яшил майсалар оёғига хуш ёқади. Бундай гўзал кеча ҳеч қачон бўлмади, бу эзгулик кечаси, деб қичқиради у. Борлиқ оппоқ рангга ғарқ бўлган. Фалакда юлдузлар зўрға кўринади. Нур ёғмайди, дейишганди, бекор гап экан, мана, ок нур ҳам ёғаркан, дейди ўз-ўзига: ...Шу маҳал қаршисида уфқранг шойи либосга бурканиб олган катта энаси (раҳматли момосини эна дерди) турганини кўрди. Энам тирик экан-да, деб из-из йиғлаяпти. Катта энаси эса қўлини силкиб, қайт ишорасини қилди. Келган томонига қўлини нуқаб, алланималардир демокчи бўларди. Шоир тўхтаб, орқага каради. Ортида учта фарзанди, Барнони кўрди. Улар қўл силтаб чорлашяпти. Раҳматли энаси ҳамон орқангга қайт, деб ишора қилаяпти. Бир фарзандларига, бир катта энасига қарайди. Шу пайт катта энаси кўздан ғойиб бўлди. Энам мени фарзандларимга ташлаб кетди, деган ўй келиб урилди хаёлига. Болаларни ёнига қайтди. Уларни бир-бир кучиб, дув-дув кўз ёши тўкаверди. Энам мени олиб кетмади, қайтиб келдим. Сизлар билан қоламан, — деб уларни бағрига боса бошлади.

Энам мени олиб кетмади... Қайтиб келдим. Сизлар билан қоламан...

Барно унинг кўз ёшларини артаётганмиш. У туйқус кўзини очди. Тепасида учта фарзанди билан Барно турибди. Барно унинг чаккаларига тушган кўз ёшларини рўмолчаси билан артарди.

Дадаси, ҳар нарса деб қўрқитманг бизни. Мана келдик. Анчагина тузуксиз. Ҳаммаси ўтиб кетди энди. Қани адажонларинг билан кўришинглар...

У фарзандларининг қўлларини кўзига босди. Ўзини ўнглаб олди. Айни дамда чиройи очилди.

Дадаси, кеч бўл қолди. Мана кайнатма шўрва олиб келдик... Овқатланиб олинг, зўрға кирдик, икки дақиқага. Катта дўхтир кўриб колмасин ишкилиб. Барака топгур Гўзалга ёлвордик, рухсат берди. Ўзи эшик олдида қоровуллик қилиб турибди. Дўхтирлар сезиб қолишса унга ҳам гап тегади.

Шоир фарзандларини кўриб кўнгли кўтарилди. Улар билан хушлашаётган чоғда эса фикри ёришгандай бўлди.

V

Шоирнинг ўй-хаёли ўша кундан бери зимистон эди. Ўлим тўшагига олиб келган ўша кунги воқеа фарзандлари кўзидаги хавотиру хадик олдида бир чақага ҳам арзимаслигини у ҳозир, мана шу дамда, фарзандларини бағрига босаётганида чуқур хис қилди. Бу ҳол унга қанот бағишлади. Уруш асабини емира бошлаган инсон учун бу дунёда энг ишончли суюнчиқнинг борлиги нақадар ёқимли эди. Унинг учун бирдан бир суюнч фарзандлари оиласи эди.

VI

Хуллас, шоир телевидение биносидан худди биров ортидан қувиб келаётганидек, гўёки қайрилиб қараса уни чақириб қолиши мумкиндек, тез-тез юриб, муқолишдаги емакхонага бурилди. Ҳозиргина содир бўлган ҳодиса ҳақида ўйламасликка ҳаракат қиларди. Лекин, ўз-ўзидан ғазоби тошаётганини хис этди. "Одам боласи шунчалар ҳам тутуруксиз, турланувчан бўладими-а? "Қап-катта одамлар. Нима дейишяпти?!", дерди ўзига ўзи.

Совук этни жунжуктирарди. Ёмғир кучайди. Муздай шамол урила бошлади юзига. Об-хавонинг тундлиги шоирнинг қайфиятига яраша эди. У ёмғирпўши ёқасини кўтариб олди.

Емакхона рўпарасидаги бекатда шоир Камол Шукурни кўрди. Улар бирга ишлашади. Уйига кетаяпти чоғи. Шоир ҳамқасбини имлаб чақирди: емакхонага ишора қилиб, халигидан уришга чорлади. Бекатдаги шоир ҳам шунни кутиб турганидан шу томонга юрди.

Столни шоирона қилишди — битта арок, салат, қовурилган картошка, икки шиша минерал сув.

— Ҳавоям на у ёклик ва бу ёклик тавба — деди шоир қўлларини бир-бирига ишқаб, — Олдикми?

— Энди ёғади. Совуклашяпти. Осмонга булут чиқарверса қўнглим сиқилади — деди шериги.

Яхшилик учун.

Улар бир кўтаришда идишни қуритиб, столдаги бор нарсалардан тотиб кўрган бўлишди.

— Қаёкка кетаяпсиз, хали иш тугамади-ку?..

— Уйга. Эртанги кўрсатувга сценарий ёзмокчийдим. Ишхонани биласиз, галванинг уяси — униси киради, буниси чиқади, чалғийсиз. Ўзингизга йўл бўлсин?

— Мен шу ерга. Жиндай отиб олиб, дунёни унутиб уйга жўнашни мўлжаллаб турибман. Мана сиз шерик бўлдингиз, бу жуда яхши.

— Бугун “отиш”ни шунчаки қўнглингиз тусаганмиди?..

Ҳа. Аниқроғи, шундай бўлиб қолди. Ярим соат аввал мени роса “дўппослашди”. Очиғи, миямни эговлашди. Казо-казоларнинг дашномларидан кейин, бу ёкка югурдим.

— Нима бўлди?..

— Э, арзимаёди. Ўзингизга таниш ҳол. Кеча мақталган кўрсатув,.. “кимларгадир ёкмаган шекилли, буларнинг бошига гурзи билан туширган. Энди гурзи еб гандираклаганлар менга осилишяпти. Э, одамнинг бикик ўйлаб, майда қаричлашга мажбур бўлиб қолганидан кўркиш керак экан. Хуллас, бугун телевидениеда ким ёмон — мен ёмон. Қани биттадан урайлик. Ўйламайлик, булар ўткинчи...

— Қани, оламиз, гапингиз рост. Шу майда-чуйдаларга ўралашиб қолмаслик лозим. Ҳозир ижодингиз чаккимас. “Ёшлик”да босилган “Қоронғу уй” қиссангизни ўқиб чиқдим. Зўр. “Дарё ортидаги йиғи” китобингизда ҳам, бу асарингизда ҳам уруш фожиясини шафқатсиз чизгансиз. Яхши. Шу йўлни маҳкам тутиш керак. Қолганлари қапейка... Адабиётда ўчмайдиган қилиб олов ёқиш керак. Абдулло акадай, Шукур ака, Усмон акалардай гуриллаб ёниш керак... Гугуртингизни беринг...

Камол Шукур сигарет тутатди.

Шоирнинг кайфияти анча тетиклашди. Ўз дардига ўралиб аза очиндан кўра, ўлмайдиган, энг юксак мавзу, тоза тушунча — ижод хақида сухбатлашаётганидан, қаршисидаги ўзбекнинг навқирон шоири билан фикрлашиб ўтирганидан анча хаяжонда эди. Бу ҳол жудаям ёқимли эди.

Улар тагин биттадан сипкоришди. Гаплари тобора ковушиб борарди.

Менга фарқи йўқ. Минғир-синғир қилаверишса, бу ишхонада ишламаслигим ҳам мумкин. Лекин шу майда-чуйда, ипириски гап-сўзлар ҳам қалбингни кемириб тургани чатоқ. Ҳай агар телеюлдуз бўлиш орауси қўнглим кўчасидан ўтмаган. Мен буни сира-сира истайман. Фақат ёзсам дейман. Эҳ, ёзиш учун эса, яна ўша ланъати уруш, азоблар ҳақида ўйлашга мажбурлигим мени қийнайди.

— Одам ўзига яқин ва таниш манзарани яхши тасвирлайди. Уруш ҳақида ёзишнинг ўзи бўлмайди. Бу дунё адабиётини қаритган мавзу. Лекин мен ишонаман, сиз ўзбек прозасига уруш мавзусини дадил олиб қираяпсиз. Сиз учун бошқа йўл йўқ. Худо насиб қилса, кўрамирз, китобларингиз талаш бўлиб кетади. Уруш ҳақидаги кичик бир ҳикоя ёки ёстиқдай романи, бу фалон жойда содир этилган уруш тўғрисидаги асар деб эмас, инсониятнинг фожиаси, ёвузлиги ҳақидаги асар, деб қаралмоғи керак. Ана шундай даражадаги асарни яратини ҳар қандай ёзувчининг қўлидан келавермайди. Уруш асари Инсон ва унинг таҳқирланган орзулари, ўққа учган муҳаббати, издан чиққан ҳаётини ҳикоя қилмоғи лозим. Уруш адабиёти тириклик ва ўлим, эзгулик ва ёвузлик оралигидаги мунгли бир қўшиқдир. Ҳамма миллат ва элатларга тушунарли қўшиқ. Мисол учун афғон уруши. Вьетнам уруши, иккинчи жаҳон уруши, ёйинки ер юзидаги барча урушларни битта ном билан — уруш деб аташ керак. Демак, инсонни жиддий ўйга толдирадиган, башарият қўнглига оғриқ солувчи дард бу. Қолган нарсаларга чалғиманг. Урушни кўргансиз... Ёзинг. Ҳозир куч-қувватингиз бор. Кўп гапирдим... Манови ҳаёлимни айлантирди, шекилли? Оламизми?

Қани, олдик. Хурсандман. Очиги. Қамол ака Хемнгуэй, Ремарк, Толстойлар тасвирлаб кетган урушлар замин қадар, ҳаёт қадар китобхон юрагини ларзага солаверади. Ҳарорат ҳам бор, совуққонлик ҳам бор, севги ҳам бор, ўлим ҳам бор — қисқаси ҳаёт бор. Уруш. Уруш... Уруш... Менинг қўнглимда нима ҳам бор?.. Ҳзимга аён, ака... Афсус, айрим хумқалалар шунчалар бир паст ишларни қилиб, асабимни қўзитганига тутаб кетаман... Нега унақасан, унга ён бос, бунга ён бос, ҳалигини ҳурматини қил, у катта, бу катта — мансаби бор... Э, шуларни бир зиёли деб, шулар билан бирга нафас олиб

бўладими? Майли, шундай палағда бўлиб дунёга келган экансан, нима киласан бошкаларни ҳам ўзингнинг сафинга тортиб. Бугун... шундай шармандали ҳолатни кўрдим, айтгулик-дегулиги йўк...

Э, кўйинг, шуларни. Бир тийинга қиммат нарса-лар булар...

Узр. Яна чалғидим. Бир роман қоралаянман. Қўлёмасини бераман. Ўқиб кўрасиз.. Ўзи урушдан қайтган, лекин мен урушдан қайтиб келмадим, деб китоб ёзаётган бир ёзувчининг ҳаёти хақида... Ҳа, шундай... Уруш кўрган одамнинг урушда қолиб, уруш ичида яшашни тўғри-сида бир асар...

— Ғалати фикрлар...

Ака, бир гап айтаман... Яқинда Шукур акага, Холмирзаевга... Э, охири қолибди, келинг кўтарайлик шуниям... Яхши бўлаяпти...

— Энг гўзал туйғу, адабиёт учун...

— Адабиёт учун.

Охиргисини ҳам олдилар. Аччик салат ҳам тугади.

— Хўш... Нима деятувдим. Уф, шуни ўзи яхши. Лекин, қурғур эсни олади...

Ҳозир... ҳозир... Ҳа, Шукур ака деятувдингиз.

Во! Яқинда Шукур ака билан бирга чой ичдик. Шукур ака, дедим бир гап айттайинми, дедим. Айт, деди. Ўртада мановиндан бор эди. Қайфиятимиз чаккимас эди. Хўш, ҳа, кейин Шукур акага халиги гапни айтдим. У кишининг чехраси ғалати бўлди, қошлари уюлди... Менга ўқрайиб қарагандай бўлди. Разм солдим. Мени кўрма-япти. Кейин, ерга қараб сукутга чўмди-да, яна менга анграйиб қаради. Дахшат-а? деди. Сўнг кўзларига лик-лик ёш келди. Йиғлаяпти.

— Нима дедингиз?

— Шукур акага: мен яқинда қишлоққа бордим. Афғонда бўлган дўстим ўзини осиб кўйибди. Кейинги пайтлар одамови бўлиб қолган экан, дедим. “Нега шундай бўлибди, биласизми?”, деди у мунгли оҳангда. Ҳеч нарса деёлмай котиб туравердим. “Ҳа, билмайсиз. Агар урушдан қайтган одамнинг нима сабабдан ўзини осиб кўйишини тушунтиришга қурбингиз етса эди... У бекорга ўзини осмаган. Мана сизга урушнинг аянчли тасвири. Шуни ёзиш керак...”, деди Шукур ака. Уф, ҳа, майли.

— Кейин нима бўлди?

Кейин Шукур ака туз тотмай ўтираверди. Арок ҳам ичмади. “Ука, кетайлик”, деди секингина. Эҳ... —

Ака яна битта олайлик. Ҳозир... барвақт. Уйдаям нима қиламиз?

— Етар, балки.

— Йўқ... Бир кўнгил очилди-да.

— Майли...

Улар яна биттани стол устига дўкқайтириб қўйдилар. Бу гал газакка шўр бодринг, сўзма, тўрт бўлак ковурилган балиқ буюришди. Қадахлар тўлғазилди. Ҳамсухбатлар бир-бирига энгашиброқ ўтирдилар.

— Баъзи бировлар, ҳаммани нарсаси етарли бўлгандагина, тўк яшасагина ёзувчи шоирлар яхши ижод қилдилар, деб ўйлайдилар. Бир караганда шу гап...

— Оч бўлсангиз ҳам кўнглингиз хотиржам бўлиши керак, ака... менимча.

— Менимча ҳам шу гап тўғри... Бошимни олди... манови...

— Камол ака, мана менинг ижод ташвишимни хаётдаги ташвишарим босиб кетганга ўхшайди. Мана, таниш-билишлардан қарз-қавола қилиб, қарздор... бўлиб уй олдим... Билмайман, қандай қутуламан. Лекин... лекин. Уйинг, оиланг бўлмаса ҳам... пойтахтда яшаб бўлмайди-да.

— Майли, омон бўлайлик... Энг асосийси, ижодни маҳкам ушлаш керак.

— Эй, бари бир тийин... Қани... биргаликда... Уф... гугуртингизни узатинг. Хўш, мен хали урушни гапирдим... Онасини... урушни. Яраландим... Кейин... қисми-мизда бир, йўқ санчақта бир ҳамшира қиз бор эди. У менинг яраларимни боғларди. Кейин Баграмдаги жангта у ҳам чиққан экан. Исми Аня эди... Машинаси минани босибди, портлаб кетди. Қизнинг чап юзидан ва сўл қўлига асколка тегди. Кобулга, госпиталга олиб бордик... Аёл кишининг ярадор бўлиб қонига бўялиб ётиши аянчли кўринаркан. Шунда ўзимни тутолмай, йиғлаганман. Уч ойдан кейин контузия бўлиб, госпиталга тушдим. Аняни кўриб қолдим. Қўли тирсагидан кесиб ташланган. Оқсаб ҳам юрибди. Оёғи ҳам жароҳатланган экан. Юзини айттулиги йўқ. Қарасангиз кўркиб кетасиз. Мени таниди. Қараб турди. Айтдим-ку, санчақта ярамни боғлар эди, деб. Ёнимга келолмади. Бурилиб кетди. Шунда бунақанги қунларни лаънатлаганман. Тирикликим учун ўзимдан ҳам нафратланганман. Гулдай очилиб юрган жувон майиб-мажрух, боқсанг этинг жимирлайдиган хунук бир махлуққа айланиб қолган эди. Ким бил-

син, балки урушга пул топиш учун келгандир, балки ҳаётнинг такозоси билан келишга мажбур бўлгандир... Ҳар ҳолда, ханузгача шу киёфа, шу ҳолат ёдимга тушса, юрагим музлаб кетади.

— Дахшат.

— Дахшат ҳам гапми, ака... Энди ўша аёл бир умр урушни қарғаб, ич-ичидан эзилиб ўтади. Нарӣ борса у ҳозир ўттизга киргандир. Ҳа, ўттиз ёшида ўтинга айланган гўзаллик... Уруш оловига улоқтирилган гул... Кайфим ошди... Узр.

— Турағимми?

— Турдик.

Ташқарида ғира-шира қоронғулик чўкиб борарди. Эзиб ёғир ёғар, кенг кўчадан машиналар сув сачратиб ўтарди. Йўлакда кўлмакчалар пайдо бўлган. Дарахтлардан узилиб тушган сўнгги япроқларни ёғир савалаб, бетон йўлка билан битта қилиб ташламоқчидек эди.

Шоир сигарет тутатди. Нам ҳавода сигарет тутуни буралиб юкори ўрлади. Бу ҳолат шоир учун мароқли эди. Ёғир. Ғира-ширалик. Салқин ҳаво... У кейинги бекатгача яёв юргиси келди. Борликда алланечун маҳзунлик бор эди. Кузнинг ўзига ҳос бу манзараси айни чоғда шоирга хуш ёқар эди. Унинг кайфияти анча баланд эди.

Ҳозирги улфатчилик жуда мароқли ўтди. “Агар юрагинг оғирлик қилса, ўзинг кўтаришга дош беролмасанг, яқин, садоқатли биродарларинг кўмак берадилар”, деган ўй ўтди ҳаёлидан. Шоир ўз фалсафасидан мағрурланиб, жилмайиб қўйди.

VII

— Ахволи қандай?

— Ухлаяпти, дўхтир.

— Қон босими, ҳароратини ўлчадингизми?

— Анча гузук, тушиб қолди. Алахсираши йўқолди.

Икки соатдан бери ухлаяпти.

— Ўтиб кетгани чин бўлсин. Асаблари чарчаган. Урушда боши лат етган. Яхши даволанмаган. Бугунга келиб эски дард, хуруж қилаяпти. Беморга фақат тинчлик, хотиржамлик керак. Ҳаётдаги турли хил ташвишлар ҳам зарба бўлган. Бундай касаллик билан оғриган бемор учун аччиқланиш сира-сира мумкин эмас. Ўқигансиз, тушунасиз. Иложи борица беморга хотиржамлик за-

рурлигини унутманг. Хеч кимни олдига қўйманг. Соат тўққиз бўлди. Анча кеч. Бунақа пайтда хеч ким келмаса керак. Ха, эсимдан чиқай дебди, хотинига айтинг, хеч қандай дори-дармонга овора бўлмасин. Афғонда бўлганлар учун алохида захира бор. Бепул ажратилади дорилар. Эрталаб профессорнинг олдига одамни хижолат қилдингиз. Ким айтган эди, хотинига дори олиб кел, деб? — бош врач хамширага саволомуз каради.

— Врач Исмоилов айтувди.

Эси жойидами унинг! Айтинг, эрталаб менинг олдига кирсин! Бўпти, эхтиёт бўлинг. Мен кетдим. Бирор кор-хол юз берса, уйга қўнғирок қилинглар... Айтмоқчи, Исмоилов қани?

— Тепадаги беморнинг хузурида...

— Бундан ҳам оғир бемормикан? Ахир, кўриб турибсизлар-ку бунинг аҳволини... Айтиб чиқинг бу ёққа... Тепадаги қанақа касал у...

Прокурор бор-ку. Эртага жавоб бериладиган... Кетади, — деди хамшира.

— Оббол! Нега шунақа булар?! Нега одамига қараб ирғишлайди булар... Нима бошқалар одам эмасми? Нима, касалхонада ҳамма бир хил бемор эканлигини, беморнинг фақат оғир ёки енгил касаллангани бўлиши мумкинлиги булар тушунишмайдими-а? Тушунишади... Лекин, эх. Чақиринг Исмоиловни!

Хамшира хонадан югургилаб чиқиб кетди. Бош врач асабий холда ортига қайтиб, шоирнинг ёнига келди. Хайрият ухляпти. Уйқуси тоза. Боши енгил тортиган.

— Чақирдингизми, Ақром Тоҳирович?!

Остонада Исмоилов кўринди.

— Ука, биз учун ҳозирча жиддий ва хушёрлик билан назорат қилишимиз, бутун диққат-этиборимизни қаратишимиз лозим бўлган, аҳволи оғир касал мана бу киши. Тушундингизми?

— Туш... тушундим... Ақром Тоҳирович. Мен беморни қон босимини ўлчаётган эдим...

— Сиз мени яхши тушундингизми?

— Тушундим.

Гўзалга тайинладим. Хушёр турунглари. Шу каватдан жилманг. Хар чорак соатда бемордан хабар олиб турунглари. Ха, айтмоқчи, нега беморнинг хотинига дори олиб келишини буюрдингиз? Сизга ким айтди, шундай қилиш керак деб?

– Мен... мен. Ўзингиз белгилаган дориларни айтудим.

– Мен сизга шу дориларни беморнинг ёнидан сотиб оламиз, деб айтдимми?

– Йўк... йўк.

– Исмоилов, одамда фаросат бўлиши керак. Одамда виждон бўлиши керак. Касаллик варақасини ўқинг. Кўзингиз борми? Уруш қатнашчиси бу. Қолаверса, ахволи ўзингизга маълум. Қачонгача бировлардан юламан, юлғичлик қиламан, дейишимиз керак. Мен сизни огохлантираман. Бундай ўйинни охирги марта қилинг. Қулоғингизга қуйиб олинг. Тепа палатадаги прокурор, раис ва хоказоларнинг Худога шукр ахволи анча тузук. Уларга бир нарса керак бўлса, ана Гўзал боради. Тушунарлими? Сиздакаларнинг тили билан айтганда, ётган бемор ҳам “кичкина” одам эмас.

– Туш... тушундим.

Бош врач Исмоиловга бир ўкрайиб каради-да, палатадан чиқиб кетди. Исмоловнинг жони товонига тушди. Хамшира қиз йўлакда хангу манг бўлиб турарди. У бўлиб ўтган воқеани пайқамаганликка олиб ўриндикка чўкди ва столга энкайиб нималарнидир ёза бошлади.

Кайфиятни расво қилди. Бемор бирор каттанинг одамими? – деб сўради у Гўзалдан.

– Нега энди... Йўк. Жудаям яхши одам, холос. Тузалиб кетсин ишқилиб.

Гўзал бу гапларни ўзига айтди, Исмоиловга айтди-ми, тушуниб бўлмас эди. Унинг кўзлари бир нуқтада кадалганча қотган эди. У палатага кириб, тумба устидаги идишларни йиғиштирди. Нон бўлагини елим халтага солиб, тумба ичига қўяётиб китобга ўхшаш ёндафтарни тушириб юборди. Қора муқовали, ўртасида сарик телефон аппарати тасвирланган ёндафтар саҳифалари очилиб қолди. Гўзал беихтиёр ўқиди. “Агар юрагинг оғирлик қилиб, кўтаролмасанг, садоқатли дўстларинг бор, кўмак беради...” Ғалати эди. Гўзал кейинги қаторни ўқиди: “У бўлмаганида мен аллақачон бошқа ерда ётар эдим...”

Қиз хаяжонга тушди. Юзидан чўғ сачради. Ичида алланечук оғриқ сезгандай бўлди. Шу лаҳзанинг ўзида ўша У ким экан, деган фикр хаёлини чакмоқдай ёриб ўтди. Кейин... бу гапдан ўзи уялиб кетди. Ён дафтарни ёпди-да, тумбанинг иккинчи тахтачасига солиб қўйди. “Ўн саккизга кирмаган ким бор...”нинг сўнгги саҳифаларини ўқий бошлади.

Шоир тинчгина мизғирди. Юзини бир оз оқаринкираганини хисобга олмаганда, дунёнинг ташвишу ғамларидан холи, бахтиёр бир одамдек ухлар, эди.

— Аҳволи қалай?, — Исмоилов эшикдан бошини сукди.

— Ухлаяпти, дорининг хожати йўқ.

— Мен хонадаман. Телевизорда “Кора камар”ни бераяпти. Бир гап бўлса чиқарсиз, — Исмоиловнинг боши қандай пайдо бўлган бўлса, ана шундай эшик ортида ғойиб бўлди.

Қиз “Ўн саккизга кирмаган ким бор...”ни тугатиб, анчагача хаёлга толди. Қанақадир ўзига таниш воқеалар эсига тушди. Доим шунақа. Қандай китоб ўқимасин, ўз ҳаётига тааллуқли ходисалар эсига тушаверади. Ғўёки, дунёнинг барча китобларидан Ғўзал деган бир кизнинг ҳаёти, қарашлари акс этиши керакдай.

У негадир ўша, тумба ичидаги қалин муковали ён дафтарни варақлагиси келаётганини хис этди. Қайсидир бир куч дилидаги бу истакни аланга олдирад, очини, кизикиши ортиб борар, буни шунчаки бир ҳавас деб изоҳлаб бўлмасди.

Ғўзал тумба қопқасини авайлаб очди-да, ёндафтарни варақлаб кўра бошлади. Бармоқларига ўт югургандай бўлди. У нега бу йиғит билан шунчалар кизикиб, ўзига яқин олаётганини ўзи англамаган ҳолда ғайририхтиёрий ҳаракат қилар эди. Ёндафтар саҳифасида катта ҳарфлар билан “янги романимга қўшимчалар”, деб ёзилган, жойга кўзи тушган эди. Чумоли изидек майда ҳарфда ёзилган дасхатни ўқиш кийин бўлса-да, у ютақиб ўқий кетди.

VIII

“...Мен ўлимдан қўрқмайман. Азизим, фақат сен қулиб тур, қайғуга чўкма, Узр, мен бошқача бўлишини истаган эдим. Ҳозир ўз дарду ташвишларинг етмаганидек, менинг ҳам ҳасратимга шерик бўлишинг керак. Лекин, мен нима қилай? Кимгадир айтишим керак-ку. Мени биргина Сен тушунасан. Сен билан яшаётганимдан бахтиёрман. Сени севаман. Сен мени ҳаётга қайтариб қолдинг. Суянч бўлдинг. Фарзандлар кўрдик. Агар сизлар бўлмасангиз, бу ҳаёт маънисиз эди, оғриқлар гирдобида ғарқ бўлаётган кема янглиғ, менинг ипончу умидларим-

ни аллакачон сўндирадди. Хаёт нима? Тириклик. Тирик-
ликнинг моҳияти нимада? Ўз кадрингни топмоғингда.
Кимгадир кераклигингни ҳис қилиб яшаётганингда. Ху-
дога шукр, Сенга азоб берсам-да, Сенга кераклигимни
англаб қоламан. Шунда ўзимдан хурсанд бўлиб кетаман.
Барножон, бугун жиддийроқ гаплашамиз. Романим, ўзим
хақимда. Биласан буни. Лекин тугаголмаяниман. Ўлим
хақида гапириш оғир. Ўлим хақида ёзиш, ундан оғир. У
хар қандай қаламни музлатиб кўяркан. Сен деярли хар
куни бир манзарани хаёлингга келтириб, ундан нафрат-
ланиб, ғам-андухга тушиб яшай оласанми?

Менимча, энг оғир гуноҳ иш қилган кимсаларнинг
ёвузликлари ана шундай кўз олдида котиб қолса керак.
Мен ҳам ана шундай дардга дучор бўлганман. Хеч кўз
олдимдан кетмайди баъзи воқеалар. Эслаганим сари, ўйла-
ганим сари, миям зир-зир қакшайди. Хамма-хаммасидан
кутилгим келади, чорасини тополмайман. Шунда хаё-
лимга бир фикр ярк уриладию, дилим чароғон тортиб
кетади. Ўлим! Ўлибгина қутулиш мумкинмикан? Бирок,
шу онда Сен, фарзандларим кўз олдимга келиб оласиз-
лар. Ўзимдан жирканиб кетаман. Майли, ижодим чала
колади. Мен романимни тугаллай олмадим, деб ўзига
ортикча бино кўядиганлардан эмасман. Сенинг олдингда
бу хаёт шунчаки мазмунсиз ва аҳамиятсиз экан, билгин-
ки, ижодимни Сенга тенглаштириб, Сен каби азиз би-
лиш мен учун умуман аҳамиятсиздир, бу кулгули. Се-
нинг шу нарсани тушуниб етишингни жудаям хоҳлаётган-
нимни сезсанг эди. Барно, сен қуйида ёзганларимни ўқиб,
хаёлимни хар куни банд қиладиган манзарага бир назар
сол. Майли, бугун шундай қарорга келдим. Буни хаёт
билан ўлим оралиғида жанг қилавериб, хориган одам-
нинг ёзганлари, деб қабул қил.

...Мени кўпинча тушларимда оппок салла ўраган ёки
товок телпақли, устида узун кўйлак ва иштонли, сокол
кўйган кишилар қўлида қурол билан қувлашади. Игна
ютган ит каби ўзимни кўярга жой тополмай, қочаман.
Гоҳида тутиб олишади, уларнинг кўзларида ўт чакнайди.
Озғин ва чайир бу одамлар — биз билан жанг қилган,
афғонлар мени дарахтга боғлашади. Рўпарамда қуроли-
ни ҳасса каби ерга тираб мени томоша қилишади. Шун-
да улардан бири қуролни манглайимга тўғрилайди. Бош-
қалари тиржайиб қаҳр билан қараб турадилар. Халиги
ғазабкор менга яқинлашаверади. Автомат милини пешо-
намга текизишади. Қўлини тепкига олиб боради. Мен

жон вахмида бакираман-да... Уйғониб кетаман. Сен ўрнингдан сапчиб туриб ошхонага югурасан. Нималарнидир пичирлаб, косада муздай сув олиб келасан. Ўзимга келолмай қалтирайман. Сенинг олдингда уялиб, ожизларча, нотавонларча ерга қарайман. Бошимдан тер оқади. Анчага довур ухлолмайман. Гохида сенинг ўксиб-ўксиб йиғлаётганинг, Худого нола қилаётганинг эшитилади.

Менга бу воқеаларни хикоя қилиш, коғозга тушириш нечоғлик азоб. Лекин қалбим шаррос куяётган баҳор осмони сингари тунд, адоксиэ хасратларга лиммо-лим. Мени ё қайғу адо қилади, ёки мен қайғунинг дахшатини тўлалигича намоён қиламан. Мен урушни фош этаман ёки уруш мени ҳам ўтида ёқиб кул қилади. Уруш устидан ғалаба қозониш учун эса, унинг юзига тик қарай олсам бас.

...Қисмда икки кундирки, осудалик. Ўтган куни жангдан қайтдик. Аскарлар уст-бошини тартибга келтирди. Ҳаммомга тушдик. Саф майдони яна файзга тўлди. Аскарлар ва офицерлар хоналарида ишлаётган жувонлар казармалар олдидан қалта белкўйлак, кўкраги очик бурма кофта кийиб ўтишадиган бўлишди. Полкнинг ўртаси кумга тўлғазилиб икки ёклама картондан тикланган казармалар олди, чекиш жойлари кепкасини бошга дол қилиб, эгнига оплоқ ёқали аскарий кийим илган йигитлар билан гавжумлашди. Оёқларида гармонсифат фоссонга келтирилган кирза этиклар чунонам мойланганки, куёш нури тегса ялтиллади. Лабининг бир бурчига сигарет қистириб олган, айрим олифта йигитлар (демак, улар яқинда уйга қайтишади) унчалик пўрим кийинмаган ёш аскарларга ҳар замонда иш буюриб қўядилар.

- Оёк тозалагични олиб ке.
- Дўконга бориб ке.
- Ма, сигарет олиб ке.
- Тасмамни тозалаб тур.
- Иванни чақир казармадан...

Хуллас, иши йўқ итини суворар. Ташқаридан кузатсангиз, хаёлингизга келмайди кечагина шу йигитлар лойга беланиб, афт-ангори қорамтир туста кириб, жон олиб, жон беришгани. Ўлимга чап бериб қолишди. Топширикни аъло даражада бажаришди. Уларнинг кўпчилиги орден ва медаллар олишган. Ҳаттоки, улар ичида Қаҳрамон нишонига эга бўлганлари ҳам бор. Шу олифта, шу босар-тусарини билмайдигандай туюлган, “безори” йигитлар ўлимга дуч келавериб, жанг қилавериб, пишиб

кетишган. Улар бугунчалик хурсандчилик килишаётир. Эртага эса яна ўлим сари юз буришади, иркит-сиркит холда конга беланиб, жанг майдонида ажал билан олишадилар. Улар бугунчалик тирикман, эртага нима бўларкин, деб ўзларини кийнаб, юракни нимталаб тонгни қарши олишади. Шунинг учун жангсиз кунлар полк майдони фэйзга тўлади. Қисм жангга чикиб кетган кезлар полк ичи жим-жит бўлиб қолади. Бу ерда колган баъзи ярадорлар, ҳар хил юмушларда ишлагани келган жувонлар каби ўйчан, сукутга чўмиб, жим юришади. Қисм урушга кетган пайтда полкда ўйин-кулги бўлмайди. Атрофи тоғлар билан ўралган жойда ўрпашган қисмимиз ҳудудида эса қўриқловчи батальон, артиллериялар, жангчилар, миномётчилар хушёр туришади.

Бугун эса бошқача. Жангсиз, талафотсиз кун қисмдаги картон девор казармалар ёнидан турли-туман атирлар бўйини таратиб ўтиб қоладиган аёллар аскарларнинг кўзини куйдиради. Ҳаммаси гап отади. Оғзи ёмонлар тап-тортмай уларни ҳалигинга... таклиф қилади. Руснинг меҳрибон, такаббур, самимий аёллари бунга нарво қилмайдилар. Айримлари жойида шахд тўхтаб:

— Кечкурун. Кел модулга, кел. Ўзим сенинг ақлингни киритаман, — дейди.

Баҳорнинг чароғон кунлари, тиник осмон заминга яқинлашиб қолгандай бўлади. Полкнинг жанубида қўриқиб турган катта қишлоқдаги дов-дарахтлар, боғлар қийғос гулга кирган. Олам ёрув. Беғубор. Баҳорий муаттарлик ҳукмрон. Шундай ёркинлик дилдаги ғуборларни кўтариб кетади. Уруш бўлаётганига ҳам ишонгинг келмайди.

Кеч қириши билан эса казарма бурчагида тўда-тўда бўлиб наша чеккан, арок ичган, хуллас, тараллабедод аскарларнинг учарвойлари аёллар модулига (казарма), офицерлар ошхонасига, сув тортиш мосламаси биносига, клубга, қисм тиббиёт пунктига, полк дўконига, хуллас, тўғри келган жойга, бу ерга ишлашга келган рус аёллари билан маишат қилгани кетади. Улар жангдан қайтаётиб, катта-кичик қишлоқлар, шаҳарлар дўконларидан ўмарган ёки афғон дўкондорларидан қўрқитиб олган японӣ рўмолию, магнитофонларини, фаранг атирини, тақинчоқларини, қисқаси, нимаики топган бўлсалар, Россиянинг тантиқ жувонларига илинадилар. Бу ёғини полкдаги жувонларнинг ўзлари эплайдилар. Одам боласи урушда ҳам, даҳшат ичида ҳам доимо аёлга, гўзалликка интилиб яшар экан. Бугун тирикман, эрта

Ўлиб кетишим мумкин, деган аскар аёл меҳри, унинг хароратли эркалаши боис, урушга ўз тириклигини кўрсатиб қўймоқчи бўлар экан. Аскарлар офицерларнинг кўзини шамғалат қилиб жувонларга яқинлашсалар, жувонлар эса эрта-индин жувонмарг бўлиб, ўлиб кетувчи бу гўдакларга раҳми келганликлари учун ҳам борлигини ҳаёти этакдилар. Шундай қилиб урушдаги ҳаётнинг ҳам ўзига яраша фароғатли онлари бўлади. Шу жувонлар бу ерда — ҳар кунни ўлим домига бориб жанг қилувчи аскарлар масканида осмондан тушган фаришталарга қиёсланадилар. Хуллас, шўро ўз фарзандларини беҳудага ўлимга юборар эди ва ора-орада уларни ўз аёллари билан “сийлаб” ҳам кўярди. Мабодо, уларни биз шунчаки фоҳишалар деб атасак, янглишардик. Улар бизни қутуриб кетмаслигимиз учун ҳам бу ерларга келгандир, десак тўғри бўлар, балки.

Ана шундай кунларнинг бирида бутун рота қутилмаганда казарма олдида саф тортди. Тушлик овқат маҳалига анча эрта эди. Биз жангга чиқиш учун топширик келган, деб ўйласак, жанг ваҳимаси икки-уч кун олдин етиб келарди. Рота командири шахдам кадамлар билан казармадан чиқиб келди. Ўзига хос сиполик ва дўстона кайфиятда бошини ғоз тутиб:

— Салом, бургутлар, — деди.

— Соғ-саломатлик тилаймиз, ўртоқ катта лейтенант, — кичкирди аскарлар бор овози билан полкни бошларига кўтариб.

— Кайфиятлар аъломи, бургутлар!

— Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант, — бирваракайинга кичкирди рота.

— Эшитмадим, — деди рота командири керилинкираб кўз кири билан сафга боқиб, — кайфиятлар аъломи, бургутлар!

— Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант!!! — саф гумбурлаб жавоб кайтарди.

— Бу бошқа гап! Япанглар! Хўш, гап бундай. Икки соатдан кейин бизнинг ротадан битта БМП–2 йўлга чиқади. Қаерғалигини штабдаги офицерлар тушунтиради. Махфий топширик. Шунинг учун 614-машина — меҳаник Ринат Исанбаев ҳамда Норқобилов, пиёда аскар Михайлов ҳозирликларингги кўринглар. Сапёрлар взводидан битта БМП-2 ажратилади. Штабдан иккита офицер ҳам боради. Бизнинг машинадагиларга санчастан битта доктор қўшилади. Сен машинага раҳбарлик қилсан, —

деди у менга. — Хуллас, соат ўн иккида полкдан иккита БМП-2 чиқиб кетиши шарт. Саволлар борми?

— Йўк, ўрток катта лейтенант, — яна жўровоз бўлди рота.

— Таркалинглар. Сен буёққа кел, — деб чақирди командир. — Вазият жиддий, — деди у, тирсагимдан тутиб чекиш жойига бошларкан. — Эхтиёт бўл. Штаб офицерларининг буйруғига биноан иш юрит. Хушёр бўл. Сенга ишонаман. Агар топшириқни омон-эсон бажарсанг “Қизил Юлдуз”га ёзаман. Уйингга ҳаммадан олдин кетасан. Уч ой колди-я. Ўтиб кетади. Ҳозир механик билан техника паркига бориб машинани тегириб кўринглар. Ўқдори етарли бўлсин. Уч кунлик озик-овкат ол! Балки эртароқ қайтарсизлар, лекин ортикчаси зиён қилмайди. Хўш, бўпти. Икки соат вақтларинг колди. Тушлик йўлда бўлади.

Қисм штаби ёнида тўхтадик. Сапёрларнинг машинаси ҳам етиб келди. Штабдан иккита офицер чиқди. Уларнинг бири, яъни кўзойнак таққан, йигирма бешга ҳам кирмаган ёш офицер бизнинг машинага чиқди. Пиёда аскар Михайлов олдиндаги сапёрлар машинасига жойлашди.

— Сен қариямисан? (Кўп хизмат қилганмисан, демокчи) — деб сўради.

— Қарияман. Яқинда уйга...

— Яхши. Ҳамма нарсанг жойидами?

— Тушунмадим.

— Манави пушка, башня, яхши ишлайдими?

— Албатта.

— Яхши отоласанми?

— Ҳа.

— Механик ҳам қариями?

— Ҳа.

Офицер ҳамма нарсани сўрайвериб сил қилиб юборди. Энсам котди.

Шўрлик Афғонистонга кечагина келгани сезилиб турарди. Бу биринчи жанги бўлса керак...

— Кеча келдингизми? — деб сўрадим пайтини топиб.

— Нега энди? Ўн кун бўлди.

— Тушунарли, — дедим эснаб, — демак мўрт экансиз, ҳали хомсиз. Пишмагансиз. Ҳечқиси йўк, ўрганиб кетасиз. Битта-яримта дайди ўқ яралаб ўтгач, ўқдан тез учадиган бўлиб урушга кўникиб коласиз.

Мен атайлаб шундай дедим. Офицернинг ранги оқар-

ди. У ёк-бу ёкка кимирлаб кўйди. Асабига бехато уриб овозини ўчирганимдан хурсанд бўлиб, бошимни ирғаб хуштак чала бошладим. Ёш офицер сигарет тутатди. Чекасаними, ишорасини килди.

— Ҳозирча йўк. Жангдан кейин керак бўлади, дедим.

— Шундай де?

— Албатта. Бугун рота командири: “Топширикни ба-
жарсанг “Қизил Юлдуз”га тавсия қилинасан” — деди.
Демак, ўлимга кетаяпмиз. Тирик қайтсак, орденни кўра-
миз. Йўкса тобутимиз билан бирга уйга жўнатишмоқ-
чи...

Ахир, бутун полк юриш қилганда талофат кўриш мумкин, — дейишади-ку?

Талофат, қанақа талофат? Ким айтди сизга бутун бошли полкка қирғин келтирувчи душман иккита маши-
нани жимгина кўйвориб, оқ йўл тилайди деб?

— Бу гал урушга чикмаяпмиз-ку?

Нима бало, курортга кетаяпмизми? Э, ана ноза-
нин, дўхтир хоним тўрвачасини кўтариб келаяпти. Айт-
ганингиз чиқиб қолди-ку, ох-ох, курортга кетаётганга
ўхшаймиз. Хоним, бекорга чикмаётгандир, хархолда!

Лейтенант машинага яқинлашиб қолган врач аёлга
ғалати қараш қилди.

Жувон лейтенантга салом берди. Лейтенант ўлгани-
нинг қунидан базўр алик олди. Врач орқа эшик орқали
машина устига кўтарилди. Тилла соч, кўк кўз, чехраси
тип-тиник, адл коматли жувонга ҳарбий кийим жуда
ярашган, унинг ҳаракатлари чакқон эди. У тўрвасини
башня ёнига ташлаб, лейтенантнинг ёнидан жой олди.
Аёлга афтидан тўлиқ тушунтириш берилган, олдиндаги
вазифадан манави кўрқоқ лейтенантнинг ҳам хабари бор,
лекин у бу ишнинг моҳиятини тўлиқ англаб етолмаган
эди. Мен эса қаёққа кетаяпмиз, нима учун, қачон қайти-
шимиз кераклигини билмасдим. Фақат ёнимдаги кизи-
қувчан лейтенантга суяниб бўлмаслигини сезиб қолган-
дим.

— Ўрток прапоршчик, қайси манзилларга саёҳат қила-
миз? — деб сўрадим аёлдан.

— Гарлезга.

— Вазифа аниқми?

— Ҳа.

Демак, биз яралансак, сиз... шунинг учун?..

— Худо асрасин.

Олдиндаги машинадагилар жойлашиб бўлишди. Юриш тараддудига тушишди. Мен сапёрлар взводи машинасида ўрнашган офицердан сўрадим:

— Ўртоқ майор. Бизнинг атамамиз канақа?

— «Бубен». Бизнинг машина «Бубен-1», сизлар «Бубен-2».

— Тушундим. Алоқани қайси частотага қўяй?

— Тўккиз юз саксон олтига. Тезроқ ула. Мен билан алоқада бўл!

— Хўп бўлади!

Шу пайт полк штабидан биттадан коп орқалаган тўртта аскар чикди-да, тўғри биз томонга юра бошлади.

— Ўртоқ лейтенант, булар ҳам биз билан боришадими?

Йўқ. Юкларни бизга беришади. Машинанинг десант бўлмасини оч. Уларни ўша жойга соламиз.

Мен машинадан тушиб, орқа эшикларни очдим. Десант бўлмаларига иккитадан килиб копларни жойлаштирдик. Коплар зил-замбил офир эди.

— Бу нима? — сўрадим аскарлардан.

— Пул.

— Шунча пулни каерга... нима учун?

Мен қаёқдан билай. Ҳархолда буларни ёкиб овқат пиширмасанглар керак, — деди аскар.

Машиналар жойидан жилди. Гарdezгача уч соатлик йўл. Кобулдан чикқач, катта қишлоқ бошланади. Сўнгра икки томони тоғлар билан ўралган йўлга тушамиз. Тоғли доводан ҳар томонни кузатиб бораяпмиз. Аёлнинг парвойи фалак. Кўриниб турибди, жангларга чиқавериб, сипо тортиб қолган.

Ўртоқ прапоршчик, исми-шарифингизни нима деб айтай?

— Нина Григорьевна.

— Хурсандман, Нинна хоним!

Мен машина ичкарасига тушиб ўз жойимни эгалладим. Нина Григорьевна ва лейтенант башня тепасида қолишди. Кузатгич ойнак орқали атрофга разм солдим. Яланглик. Заминга яшиллик югурган. Йўл четидан ярим чакирим нарида қишлоқ бошланади. Кичик уйчалар атрофи одам бели-баравар кўтарилган паст деворлар билан ўралган ховлиларда гимирлаётган аҳолини кўриш мумкин. Болалар, хотин-халаж, киз-жувонлар кундалик юмуш гирдобида. Улар қишлоқнинг шундай ёнгинасидаги йўлдан ўтиб бораётган шўро армияси машиналарига эътибор бе-

ришмасди. Бу йўлдан ҳар куни неча маротаба техника ўтади. Аҳоли эса ўрганиб қолган. Қобулга яқин жойлашгани, атрофи шўро полклари билан ўраб олингани боис, қишлоқда душман бўлиши, бу қишлоқнинг шўравига қарши қурол ўқталиши мумкин эмас эди. Қишлоқ ахли ноиложликдан нафасини ичига ютиб яшарди. Бош кўтарса, шу ердан бирорта ўқ учса қишлоқнинг ёниб қол бўлиши, ер баробар текисланиши аниқ. Агар шу қишлоққа қарата жанг қилиш зарурати туғилса, теварақда жойлашган қисмлардаги артиллериядан ўқ отилса қифоя. Бу ҳам етмагандай қисмларнинг биқинида шўро армияси ўрнашиб олган. Совет полклари, ҳарбий техникалари, турли хил қурол-яроғларга эга инқилоб қалқонлари бўлмиш афғон армияси қишлоқда бирорта ноҳуш ҳол юз бермаслиги учун жон-жаҳди билан қурашар, хўжасига содиқ ит каби қишлоқ осойишталиги учун жонини беришга шай эди. Буларда асосан инқилоб душманларига қарши қурашиш иштиёқидан кўра, шўро армиясининг ғазаби қайнаб, қовоқ-тумшуғи осилишидан чўчиш ҳисси минг чандон баланд эди. Агар шўро кўшини Афғонистонни тарк этса, буларнинг холи ҳароб бўларди. Шунда сарондойлар учун иккита йўл қолади — ўлиш ёки душман томонга ўтиб инқилобни бўғизлаш. Бирок афғон армияси учун иккинчи йўлни танлаши ҳақиқатга яқинроқ эди.

Муқолишга келганда афғон армиясининг постига дуч келдик. Майор машинадан тушиб, афғон офицери билан ниманидир гаплашди. Афғон тиржайди. Мен башнядан бошимни чиқариб, автоматимни олдим-да ўзимни бепарво тутиб, қуролни ҳалиги офицерга тўғрилаган бўлдим. Пушкани тушириб, алоқа мосламаси сими чиқиб турган бинога мўлжалладим. БМП-2 отув милини алоқа биносига тўғрилаб кўйилиши барибир афғон офицерига таъсир қилди. У бошини силкиб-силкиб, сунъий табассум қилиб четга сурилди. Йўлни очишди. Ўтаётиб автоматни мўлжаллаб, офицерга кўзимни қисиб кўйдим. У довдираб қолди. Лейтенант атрофга қизиқиб қараб турарди.

— Қизик, — деб қўйди у, орқага, — афғон пости томонга қараб.

— Қизиги, кейинроқ, жанг майдонида бўлади, — дедим.

— Ҳа-я, албатта, — деди лейтенант.

Нина Григорьевна менга қараб турди-да, қулимсирарди. Кейин лейтенантга назар ташлади. Унинг бу қарашини

дан: “Хали шу билан урушга бораяпманми?”, деган фикр-ни англаш мумкин эди. У хар холда лейтенантга рахми келиб карагани аниқ эди. Мен пайтдан фойдаландим.

— Нина Григорьевна, ўртоқ лейтенантнинг бугун урушга биринчи бор чиқиши. Айтишади-ку, биринчи жанг биринчи бўса каби хаяжонли кечади, деб.

Лейтенант, елкасини қисиб, бизга ҳазил қилмоқчи бўлди. Лекин эплолмади. Аёл шарақлаб кулиб юборди. Аскар кийими чўнтагидан сигарет олиб тутатди. Мен машина ичкарасидан нави паст бўлса-да ўзимнинг “Охотничье” сигаретимни олдим. Машина кишлокқа туташ сўкмоққа яқинлашганда йўл четида қўлини силкиб турган болакайга “ниманг бор?”, ишорасини қилиб бош ир-вадим. Бола исқирт кийимда, яшил читдан тикилган кўйлак-иштонда, оёқ яланг эди. У озғин қўлини ёнидаги тўрвачасига тикиб, кулчага ўхшаш, дум-думалок нарса олиб кўрсатди. Бош ва жимжилоқ бармоғини тик қилиб, ўрталик уч бармоғини буклаб, бош бармоғини оғизга олиб келди. Мен тушундим. Наша экан. Бу ёкка от маъносида қўлимни силкитдим-да, жанг тўрвадан гўшт, картошка, куюк сут солинган темир идишларни отдим. Улар боланинг оёғи остига тушди. Бола консерва идиш-ларни чаққонлик билан олди-да, олдинга қараб югурги-лади ва қўлидаги кулча шаклига келтирилиб тайёрлан-ган чарс, яъни, нашани биз томонга ирғитди.

— Нима бу? — лейтенант қўлига олиб кизиксинди.

— Кулча, — дедим.

— Мен жиддий сўраяпман.

— Чарс. Биласизми? Керак бўлади...

Лейтенант менга маъноли қараб, қўлида чўғ ушлаган-дай типирчилади. “Отиб юбормасин”, деган ўй билан чарсни қўлидан юлиб олдим-да, машина ичига, ўрин-дикка ташладим. Нина Григорьевна бизга шунчаки, бе-маъно қараб турар, аини дамда ҳеч нарса ни ўйламас, курук, аммо жозибали суврат бўлиб машина устида кўккайиб ўтирарди. Кепкаси гирдидан чиқиб турган мал-ларанг сочлари енгил шамолда титранар, тиник ва беғу-бор кўк кўзларини олисларга тикканди. Кабохату разо-лат бижғиб ётган бу кир дунё — уруш кучоғига хохиш-иродаси билан ўзини ташлаган хушрўй рус аёлининг хаёлидан аини дамда нима кечаётгани биргина ўзига аён эди. Шундай бўлса-да, унинг орамизда бўлиши ёқимли бир хол эди. Манави лейтенантнинг хозир бу аёл ҳақида қандай ўй-хаёлда эканини билмадим-у, лекин аёл билан

ёнма-ён турганим боис кайфиятим аъло эди. Очиги, лейтенант мени умуман қизиқтирмай қўйган эди. Унда кўнгил, фаросат борлигига ҳам шубҳа қила бошлагандим. Қўрқоклиги шундоғам билиниб турибди.

Текис йўл тугаб, тошлок кўча бошланди, зум ўтмай ўйдим-чукурда машина силтанишга тушди. Гардез худудига етиб келдик. Яна ўн чакиримдан сўнг кишлокка етамиз. Олдинги машинадаги майор алокага чиқиб жанговар ҳолатга киришимизни букюрди. Лейтенант шошапиша каска ва эгнига зирхли кийимни илиб олди. Прапоршчик аёл эса бемалол, ўша-ўша ҳолатда ўтирар, зирх кийимни башня ёнида, жувоннинг оёғи остида ётарди.

Ўртоқ прапоршчик, Нина Григорьевна, бошланиб қолса керак, ҳозир. Бир гап бўлса, ўзингизни машина ичкарисига уринг, — лейтенант ташқарида қолаверсин, деган маънода гап қилдим.

— Раҳмат, — деди у кулимсираб. Кулги жувонга ярашар, у кулса янаям очилиб кетар эди.

— Нина Григорьевна, ҳозир аниқ нима қилишимиз керак. Бизга кўпинча кўзда тутилган манзилга боргач, топширик берилади. Балки сиз биларсиз? — мен атайлаб лейтенантдан сўрамадим.

Лейтенант менга гўёки: “Сен билмасанг, мен биламан аскар”, деган мазмунда қараб қўйди. Бирок Нина Григорьевнанинг шаддодлиги ҳам бор экан. У энди бизга эл бўла бошлади чоғи, нима сабабдан бораётганимизни икки оғиз сўз билан айтди-қўйди:

— Разведвзвод кеча шу кишлокқа кирган. Жанг бўлган. Иккита жангчининг ўлиги қолган. Шуларни олиб қайтамиз. Душман тараф билан келишилган.

Кутилмаган гапдан анқайиб қолдим. Мен кишлок ичкарисига, ўзимизникилар химояда турган кузатув нукталарига бораёмиз, улар орасида душман билан келишмовчилик содир бўлгандир, пул шунинг учун керакдир, деб ўйлаб келардим. Чунки кишлоклар атрофидаги кузатув нукталаридаги аскарларимиз доимо душманга у-бу нарса бериб туришар, баъзида шу йўл билан жон саклашлари сир эмас эди.

— Демак, душман билан юзма-юз келамиз. Ўтган йили, энди афғонга келган пайтим, ёш аскарлардан бири билмасдан офицерни отиб қўйди. Офицер ёш эди. Аскарни эса Жалолободга, учинчи батальонга жўнатишди. Ҳалиги офицерга ўлимидан сўнг “Қизил Юлдуз” ордени

беришди. Ҳа, шармисорлик бу, — дедим, мавзун буриб, ўзимни чалғитиш учун.

Бу қандай бемаънилик. Дахшат, — деб гапга қўшилди лейтенант.

Нимаси дахшат? Ёш офицер аскарга ёкмаган, отиб қўйган, — дедим кесатиб, — ёки шўрлик лейтенантга ўлгани учун орден берилгани дахшатми?

Лейтенантнинг уни ўчди. Мен у билан ўчакишиб қолганим. Буни аёл сездим. У тўрвасидан узум соки солинган темир идишчани олиб, очкич билан икки томонини тешиб очди-да, симира бошлади. Мен қорним очикканини сездим. Ичкари тушиб жанг тўрвасидан гўшт солинган темир идишни олиб, очкич билан очдим. Идишдан гўшт олиб, қуритилган нон билан едим. Узум соки ичдим. Энди юқорига чикаман, деб турганимда ички алоқада Ринатнинг овози эшитилди:

— Қара, тўғримизда афюнлар юрибди. Эҳтиёт бўлиш керак.

Мен рўпарамдаги одамларни кўрдим. Улар қуролсиз эди. Қишлоқ ахли. Биз томонга келаяпти.

-- Булар душман эмас, — дедим.

— Биламан, душман эмас. Шундай бўлса ҳам айтдим-қўйдим-да. Кўрқаяпти, деб ўйлама тагин.

Сен менинг энг довурак дўстимсан, — дедим уни мактаб.

Башнядан бошимни ташқари чиқариб атрофга қарадим. Биз қишлоққа кириб борганим. Машина устида лейтенант теваққал аланг-жалам бокарди. Қуролини кўксига тираб олган. Кўрқгани шундоқ сезилиб турибди. Аёл эса бепарво. Олдга қараб ўтирибди. Шундай бўлса-да, анча хушёр.

Қишлоқни ораб ўтдик. Ўқ отилмади. Ўн еттинчи кузатув нуктасига етиб бордик. Атрофи баланд девор билан ўралган қалъа. Унинг уч тарафида махсус истехкомлар қурилиб, танклар қўйилган эди. Кузатувчи аскарлар ҳар кунги ишимиз шу, атрофни кузатиб турибмиз, дегандек, қўлини иягига тираб хаёл суриб туришарди.

Ичкарида эса, ўчоқ, тандир, қудук, супа. Қисқаси, қўрғон бой қишининг ховлиси экани билиниб турибди. Ховлининг қунботарида сарҳадсиз тоқзор. Узум навдалари пиндик отиб, барг чиқариб қолган. Сўл томонда эса улкан боғ ястанган. Ўриклар оппоқ гулга қирган. Қўрғон ичкаридаги кенг хоналарнинг бирида йигирма чоғли аскарга ётоқ жой ҳозирланган. Кейингиси ошхона.

У ёнида офицерлар ётоғи. Кичик хонага алоқа курилмалари, турли хил ускуналар ўрнатилган. Ховли сатхида ҳар хил ўк гилзалари, БМП-2, танк снарядлари сочилиб ётарди. Супа ёнида снарядлар жойлашган қутилар тахланиб турар, берирокдаги чуқурда ток таркатувчи двигатель кўринарди.

Биз машиналарни тоқзор бошланишига, кунботарга қаратиб қўйдик. Майор қўрғон ичкарисига кириб, офицерлар билан нималарнидир гаплашяпти.

— Нина Григорьевна, бутун бошли полкни юз чоғли душман зир титратади. Тупканинг тубидаги бу нуктани душман йўқ қилиб юбормагани ғалати.

— Буларга ишонма. Булар душман билан дўст. Буларга тегмайди, — деди у кулимсираб.

Шу пайт ичкаридан майор чикиб келди. Шу ердаги аскарлардан бири ўк-дори солинган машинанинг десант бўлмасини очди. Каттакон қутиларни тушириб тахлади. Бизнинг машинадаги тўрт коп афғони пулни олдилар. Қўрғонда жанговар ҳолат эълон қилинди. Врач аёл командир ўриндиғига жойлашиб люкни ёпиб қўйди. Лейтенант пастда, машина тагида ётиб тўғрини кузата бошлади. Кўп ўтмай кунботардаги тоқзорга туташ йўлда, биз “бурбухайка” деб аталувчи юк машинаси кўринди. Биз билан келган майор, қўрғондан бир офицер ва тўртта аскар, тўртта қопни кўтариб, тоқзорни оралаб “бурбухайка” томонга юришди. Улар узумзор ўртасига бориб тўхтаб туришди. Офицер қўлидаги оқ байрокни хавода силкиди. “Бурбухайка” тўхтади. Ичидан олти нафар афғон тушди. Иккитаси олдинда қолган тўрттаси иккита замбилни кўтариб, бизникилар томон юрди. Биз вужудимиз кўзга айланиб, уларни кузатиб турибмиз. Мен отув милини тушириб афғонларга тўғрилаб қўйдим. Иккала томон бир-бири билан учрашди. Аскарлар қопни топшириб замбилни олишди. Шунда тоқзор четидаги йўлдан отув мили орқага қаратиб бурилган БТР елдай учиб борди ва “Бурбухайка” олдида тўхтади. БТР устидаги аскарлар ҳозиргина биз келтирган ўк-дориларни ерга ағдарди. Шу заҳоти БТР орқага қайтди.

Биз иккита полкдошимизнинг мурдасини олиб изимизга бурилдик, йўлга тушдик. Ҳеч кимнинг кайфияти йўқ эди. Десант бўлмаларида энди ўлик олиб қайтаётгандик. Ўйдим-чуқурлик тугаб, қишлоққа киришимиз билан олдиндаги машина ёнида порглаш содир бўлди. Ён томондан чийиллаб келаётган снаряд товуши эшитилди.

Узоқдан қалъаларда кузатиб турган душман бизни олис масофага учувчи ракета билан ўққа тутаётганди.

— Нима бу, нега ахир? Биз келишганмиз-ку?! — лейтенант эсанкираб кичкириб юборди.

Ха, ифлослар, отишаяпти. Ринат тезроқ хайда!

Ёи-атрофга кетма-кет снаряд туша бошлади. Бир чакирим юрмасимиздан автомат ўқлари тепамиздан чийиллаб учди. Ёнимиздаги қалъаларда душман беркиниб олганини сездик. Лейтенант кўрққанидан тентакнамо кўйга тушиб бакириб юборди. Прапоршчик башня орқали ичкарига тушди-да, десант бўлмага, ўликнинг ёнига ўтди. Лейтенант командир ўриндигига ўтириб олди. Мен тепадаги қоққани ёпдим. Унг томонга ўт очдим. Қалъа деворларидан чанг-тўзон кўтарилди. Бир маҳал девор ортидан олов сачрагандай бўлди. Гранатомёт ишлаб қолди. Снаряд машинанинг ёнгинасида портлади. Башня устига темир парчалари келиб тушди. Мен гранатомёт отилган жойга снаряд ёғдирдим. Пулемётдан ҳам ўт очдим. Узлуксиз отилган овоз эшитилди. Машина таққа тўхтади. Бошим зарб билан алоқа қутисига урилди. Шундай бўлса-да, душман ўрнашган томонга ўт очавердим.

Олдимиздаги машинани гранатомёт билан уришди, — Ринат алоқада чинкириб юборди.

— Нима қилиш керак?

— Занжири узилибди. Пастки қисмдан тегибди.

— Тўхтат!

Машина тўхтади. Мен башняни қалъа томонга бурдим. Ринат механик хонасидан олдиндаги машина томон югурди. Ёнимда лейтенант бошини кузатув ойнасига тираб қунишиб олган. Ҳеч қаерга қарамайди. Даф-даф титрайди.

— Ўртоқ лейтенант, чиқиб десант бўлмасини очинг. Олдинги машинани уришибди... Улар бизга киришадди, — дедим бакириб.

Вақт жуда тифиз эди. Мени бир куч бошқарар, кўрқув деган туйғу шу пайт менга бегона эди. Миям зўриққанидан вахимани унутиб кўйгандим. Лейтенант багтар қуношяпти. Мен уни туртдим. Қалтираб-қақшаб қараб, яна писиб олди. Жаҳлим чиқиб силтадим... Шу орада, қалъа томон қарадим-да, отув милини ўнга-чапга буриб автоматик равишда снаряд отдим.

— Чик, сенга айтаяпман, эчки. Ҳе онангни... тур, десант бўлмасини оч, — аччиқ устида лейтенантнинг бошига туртирдим.

У талмовсираб, анграйиб менга каради.

Онангни фалон килай... Десантни оч!.. Десантни.

Бефойда. Ўзим копкани очиб ташқарига чиқдим. Шу маҳал нариллаб ўқлар учиб ўтди. Машина тепасидан юриб, оркага ўтдим-да, десант бўлмади очдим. Ринат олдинги БМП-2 томондан югуриб келиб, ўзини механикка урди. Машинанинг пушқаси тинимсиз ўт очаяпти. Демак, юқори қисми талофат кўрмаган. Чап десант бўлмасидаги туйнукдан автоматини чиқариб, Нина Григорьевна ўт очар, гилзалар тарақлар, бўлманинг темир сатҳига уриларди. Ринат машинани юргизди. Мен яна пушка ва пулемётнинг ўк отувчи тугмачаларини бараварига босиб, душман томонни мўлжалга олдим. Шу пайт занжири узилган БМП — 2 нинг экипажи — оператор-отувчи, механик, Михайлов десантнинг очик бўлмасига кириб олишди. Майор эшикка яқинлашиб, қўлидаги гранатани талафотга учраган машинага карата иргитиб, ўзини ичкарига урди. Мен энди душман йўлимизни тўсади, деб ўйладим. Айтганим тўғри чиқди. Ички алоқада Ринат қичқириб юборди:

Олдимизда духлар! От!

Зудлик билан башняни тўғрига айлантирдим. Машинанинг чап занжири олдида портлаган снаряд парчалари башня тепасига келиб тушди. Кузатув ойнасини чанг коплади.

Тўғрига от. От. Отавер... Қаршимиздан чиқишапти. Мен ҳеч нарса кўрмасам ҳам тўғрига карата отавердим.

Худонинг кудрати билан қишлоқдан соғ омон чиқиб олдик. Текис йўлда кетаётимиз. Десант бўлмасидагиларга энгашиб қарадим. Хамма ўз ўйи билан банд.

Бу ёрида энди қишлоқ йўқ. Хавфсиз. Машинани тўхтатайми? Десантдагилар тепага чиқишсин. Ўлиқларни босиб ташлашди, — деди Ринат.

— Майли.

Иккала бўлмадагилар юқорига чиқишди. Мен ҳам башня тепасига чиқиб ўтирдим. Баҳорнинг тоза хавосидан тўйиб нафас олдим. Томоғимга порох хиди ўрнашиб қолган эди. Майор отув милага суяниб сигарет тутатапти. Михайловнинг оёғини осколка ялаб ўтибди. Нина Григорьевна унинг ярасини боғлаяпти. Лейтенант бошини ерга эгиб олган. Чурқ этмайди. Машина Кобул сари яқинлашиб бормоқда.

Мен эрталаб йўлда афюн бола берган қулчасифат чарсин олиб ушатдим-да, “Охотничье” сигарет тамакиси

билан аралаштириб эзфиладим. Таранг килиб сигарет коғозини тўлдириб “юккладим”. Бошим ғувиллар, ҳозирги жанг шууримни музлатиб қўйган эди ғўё. Чарсдан босиб-босиб иккита тортдим. Ўзимни енгил хис қилдим. Майор ҳеч нима демади. Чарсни Михайловга узатдим. У ҳам икки-уч тортган бўлди-да, ярасини боғлаб қўйган врачга мулозамат қилди. Аёл бош чайкади. Юзим бироз совигандай бўлди. Уйқум келди. Бемаъно, тентакнамо юришимизнинг азобларини унутиш, уларни эсламаслик учун ҳам, манови кўрқокмурда лейтенантваччани кўрмаслик учун ҳам ҳозир чарс чекдим. Ўзимни ичкарига олдим. Қовоғим оғирлашди. Кўзим олдида булутлар сузиб юргандай бўлди.

Бир нарса каттик тарақлаб, машина силкиниб кетди. Мен бошимни башнядан чиқардим. Машина устида майор думалаб ётар, чаккасидан оққан қон жанг тўрваси атрофига ёйилиб борарди. Михайлов ғужанак бўлиб олган, бор овоз билан бакирар, силкиниб-силкиниб қўярди. Душман машинанинг қок белидан гранатомёт билан урганди. Галасидан ажралган турна қаби адашиб қолган, яъни, колоннадан холи келаётган машинани бу ерларда ёш бола ҳам ўққа тутиши ҳеч гап эмас эди. Бу ердаги уйларда гранатомёт, ўқ-дори қурол борлигига шубҳа қилмасак ҳам бўларди. Нина Григорьевна майорнинг юзини ўнглаб, чалқанча ётқизди. У типирчилар, хириллаб нафас олар, бўйнидан қон сизар, елкаси орасига темир парчаси кириб кетган эди. Аёл унга оғрикни тўхтатувчи укол юборди. Ярасига бинт босди. Қон тўхтамас, майорнинг юзи оқариб борарди. Шу захоти снаряд отилган томонни машинадан ўққа тутдим. Тўғри келган ҳовлига ўқ ёғдиравердим. Ҳовлиларда кий-чув бошланиб, хотинхалаж, болалар югургилар, баъзилари силтаниб қулар, мен эса хушим кўтарилиб, қутуриб борардим. Ичкарида лейтенант елка қисиб калтираб ўтирар, менга нурсиз кўзларини тикар, юзида қон йўқ, худди майорнинг юзидай оқариб кетган, дағ-дағ титрарди. У кўзимга жудаям жирканч ахволда кўриниб кетди. Шу маҳал қопқани очиб, бошимга уриб, алланималар деб бакираётган Нина Григорьевнага қарадим. У башня устида энгашиб, тепадан ичкарига, менга отишни тўхтат деб қичқирар эди. Мен башнядан ярим белим билан кўтарилдим. Тутқанок тутгандай ўзимни бошқаролмасдим.

Кобулга яқинлашдик. Отишни бас қил, — бакирди аёл.

Бу ифлослар барибир бизни отиш пайида бўлади-лар. Нима бўпти... Кобулда ҳам отишимиз керак буларни.

— Ўзингни бос!.. Мумкин эмас. Ринатга айт машинани тўхтатсин.

Машина тўхтади. Майор ҳеч нарса билмай афтода-хол ётарди. Базу́р инқиллаб кўярди... Овози шунчалар беҳол ва ожиз эдики, шу мунгли инграши билан унинг жони чиқиб бораётганга ўхшарди. Мен уни опичлаб десант бўлмасига олиб кирдим. Михайловнинг яраси енгил. Уни ўнг бўлмага жойлаштирдим. Бўлмадаги мурдалар сафига иккита ярадор кўшилди.

Мен башнядан ичкарига кириб, лейтенантни силкидим.

— Ташқарига чиқ-да, десант бўлмасига кир. Тепада ҳеч ким қолмади. Битта аёлнинг ўзи тепада кетаверсинми? Чиқ, ташқарига, — дедим.

Лейтенант ялинганнамо оҳангда деди:

— Ахир бўлмада ярадорлар, мурдалар бор-ку.

— Хой, ит, сенинг мурдадан нима фарқинг бор. Бир аёлчалик юрагинг йўқ, ифлос. Чиқ тепага, онангни... Ҳозир отиб ташлайман. — Автоматни олиб, унинг кўкрагига тирадим. Лейтенант телбанома киёфада ташқарига кўтарилди.

— Тез-тез, чакконрок бўл.

Уни турткилаб ташқарига чиқардим. Нина Григорьевна ичкарига, командир ўриндиғига жойлашди. Унинг кийимлари, ваҳм оралаган юзига қон сачраган эди.

Ринат машинани елдай учуриб хайдаяпти. Кобул шаҳрига кириб келдик. Нина Григорьевна кузатув ойнасига юзини босиб юм-юм йиғлар, унинг кўз ёшлари юзида қотган қонни ювиб борарди.

Мен “Охотничие” сигаретига наша ўраб чека бошладим. Нина Григорьевна эзгин киёфада қараб, қўлини чўзди. Мен яримлаган сигаретни унга тутдим. Аёл босиб-босиб икки бора тортди-да, кўзларини чирт юмди. Мен туман ичида қолгандай бўлдим. Суягим енгиллашди. Нина Григорьевна ҳам узоқда, анча олисларда кўрингандай бўлди.

Қисмга етиб келганмиз чамамда, Ринат машина қолқасини очиб, бошимга муштлаб уряпти.

— Нима дейсан?..

— Уйғондингми?.. Туш. Комбат келди. Ўликларни олиб кетишди. Сени сўраяпти.

Ёнимга қарадим. Нина Григорьевна жойида йўқ. Қалтираган холда машинадан чиқдим. Пастда батальон командири турибди. У машинага яқин келиб қўлини чўзди. Сакраб пастга тушдим. Батальон командири мени бағрига босди.

— Яша! Сен чин эркаксан... Чарчадингми? — деди елкамга қоқиб.

— Йўқ. Ҳаммаси жойида, ўртоқ майор!

— Кўзларинг кил-қизариб кетибди. Чайқалиб турибсан. Чарчабсан. Ҳозир казармага бориб ухла. Сенга икки кун дам. Йўқламага чиқиб юрма. Қисм командири сизларга ташаккур айтди. Сени бугуннинг ўзидаёқ “Қизил Юлдуз”га тавсия қиламан. Ҳаммаларинг жасорат кўрсатдинглар. Топширик бажарилди.

Кўнглим айнияти. Командирнинг тезроқ даф бўлишини истаяпман. У чайқалиб турганимни фаҳмласа-да, билмасликка оларди.

Казармада икки кун донг қоғиб ухладим. Тушлик ва кечки пайтлар ёш аскарларни дўконга ароққа юбордим. Шкафимда жангга чиққан кезлар бериладиган “Қурук овқат” — темир қутида саклангувчи гўшт, сули бўткаси, куюк сут бор эди. Овқатланаман, ухлайман. Айқаш-уйқаш манзаралар намоён бўлади. Нина Григорьевнанинг қон сизган чехраси, ўша ўлик аскарлар қиёфаси, яраланган майор, йиғлаётган лейтенант, сон-саноксиз техникалар, қурол ўқталган саллали, маҳаллий кийимдаги аффонлар хаёлимдан бир-бир ўтар, уйқу аралаш кимлар биландир гаплашардим. Бу — жудаям оғир хол эди...”

...Гўзал шу мисраларни ўқиб, ёшли кўзларини беморга тикди. У қизга қараб турибди. Қиз саросимага тушди.

— Мен, мени кечиринг. Уйғондингизми?

— Бироз ухладим. Бу — жудаям оғир хол эди. Энди яхшиман.

“Бу жудаям оғир хол эди...” Қиз ҳозиргина ўқиганларини такрорлаган шоирга қараб анграйиб қолди.

— Ўқийверинг. Барибир китоб ёзмокчи эмасман?..

— Нега? Яхши, таъсирли-ку?.

— Гап фақат таъсирли нарсаларда эмас.

Шоир оғрингандай бўлди.

Шу маҳал эшик очилиб, дўхтир Исмоилов кириб келди.

— О, бемор уйғонибди. Кайфият қалай?

Сўнгра Гўзалга қараб сўз котди:

— “Қора камар” яхши видеофильм экан. Қойил. Зўр экан. Кўрмадингиз-да.

Гўзал шоирга маъноли каради.

— Ана, кўрдингизми, Шукур ака зўр, — дели шоир жилмайиб, — бир куни сизни таништириб кўяман. Кито-бига дасхат ёзиб беради.

Шоирнинг кайфияти яхши эди, киз ҳам жилмайиб турарди. Исмоилов уларга ғалати қараш қилди.

IX

Куз ёмғири эзиб ёғаётган ўша кеч шоирнинг хонадо-нида бундай гап-сўз бўлиб ўтар эди:

Дадаси, бугун кўп ичибсиз. Соғлигингизни ўйланг. Сизга мумкин эмас-ку.

Барно чайқалиб ўтирган эрига ёстик узатди. Шоир узала тушди. Аянчли кулди.

Камол Шукур билан бирга эдим. Кайфиятим бир кўтарилди... Ўзим ҳам майда-чуйда ишларга аралашиб қолибман. Хик.

— Кўйинг, эътибор берманг.

— Мен, мен... энди студияда ишламокчи эмасман.

— Шунинг учун шунча... куйинаяпсизми?

Йўк... йўк... Менга қаранг... Одам, барибир йи-килмаслиги керак, кайфим ошди, тўғри. Лекин ақлим жойида. Эпитинг... Бугун мажлис чақиришиб, мени му-хоқама қилишди. Куённинг юрагини кўтариб юрмаганим учун. Эх, одамлар, одамлар... Гап шу — эртага ариза ёза-ман... Иш топилар.

— Овқатланмасангиз ухланг энди...

— Эх. Хик... Ухлаб бўладими!.. Бугун яна телефон қилдими?

— Ким?

— Кимни назарда тутаётганимни яхши биласиз. Уф-ф, жонга тегди... Шу Бурхоновдан бекор қара олдим. Бундан кўра ётоқхонада яшаганимиз минг авло эди. Уй-уй, деб хит қилдингиз... Бу нима гап? Хар куни... телефон. Пулни топ, деб ўшқиради.

Пул топгунимизча индамайди, қачон кайтарсак ҳам рози дедингиз-ку...

Ҳа, Бурхонов шу пулга қараб қолгани йўк. Ман-сабдор.

— Нега унда бунча қўнғирок қилади?

— Ишни ўзим ҳам қилганман. Ўшанда унинг вило-

ятдаги ташкилоти танқид қилниши керак экан. Бошлиги бизнинг кишлокдан. Олдимга келди. Анча-мунча ялинди. Орага туш, деди. Отанг салом айтди, энанг сўраб колди, деди. Тўхтатайлик, деди. Хўжайини, шу Бурхонов ҳам илтимос қилганини гапирди. Мен бу ишга аралашмайман, дедим. Хафа бўлди. Кетди, шалвираб... Эртасига Бурхоновнинг ўзи кўнғироқ қилди. Ука, бир учрашайлик гап бор, деди. Учрашдик у биз земляклармиз, яхши шоир экансиз, биз хамюрт бўлиб ёрдам берайлик. Уйсиз юрсангиз уят бўлади, деди. Мен, уни адабиётни, шоирни яхши кўраркан, деб ўйладим. Майли, дедим. Ха, хаммаси сизнинг минғирлаб уй йўк, уй йўк, деб куйннаверганингиздан бўлди. Хик. Ксйин мен сиз қарз беринг, мен уй олай, фақат анчадан кейин қайтараман, дедим. Эсингиздами, кечкурун шофёри пул ташлаб кетди. Лекин, танқидга аралашмайман, дедим. Барибир телевизор танқид қилди. Халиги рахбар, кишлокдошим ишдан кетди. Ксйин Бурхонов менадан пулимни қайтар, деди. У номардлик қилди. Қарзни қайтариш муддати менга боғлиқ эди... қачон пул топсам бераман, дегандим. Энди бир гапни такрорлагани-такрорлаган. Бировдан олиб берувдим, қўймапти, қистаяпти, дейди. Министр одамнинг гапини қаранг. Ишхонага ҳам хар куни кўнғироқ қилиб безор қилди. Эртага ўзи борса керак. Бошим қотиб колди. Бу дунёда яхшилик учун, самимий кўмак берадиган одам йўк экан. Бурхоновнинг туваги тиллодан... миллионлаб пули бор. У менга қарз учун берган пулини бир кунлик маишатига сарфлайди. Агар худди ўша кунгидай бирор-та танқидий кўрсатувнинг исини сезса, яна пул кўтариб югургилайди. У шундай одам. Отанг, ака-уканг ёрдам бермаса қийин экан. Тошкентга келиб, ёзувчи бўлишинг учун бу ёнги бақувват бўлиши керак экан. Йўкса, ётоқхонама-ётоқхона, ижарама-ижара сарсонинг чиқиб, арок ичиб, пивога чўмилиб, жигаринг эзилиб хор бўласан экан. Эй хаёт, яшаш бунча қийин. Ўзим тенги ижодкор ошналаримнинг ҳам ахволи меникидан яхшимас. Ётоқ, ижара, қарзга олинган уй... Хаммасининг дарди бир хил? Лекин улар ёзаяпти. Менчи? Қаллам қарз тўлаш билан банд. Ишхонада она процентга қарз берди. Судхўрлик бу. Лекин, уйсиз қолишдан кўрқиб шартига кўндим. Қишлоқдан майиз, сигир-қўйларни сотиб олиб келган пулни опага бердим. Индамай олди. Энди отамдан пул сўрай олмайман. Мени деб бечора

шип-шийдам бўлди. Боре, деб кишлокка кетсак, томорка йўк. Уй куриш керак.

— Қўйинг, бир гап бўлар. Яна мазангиз қочади... Мана чой, бир пиёла иссиқ ичинг. Қўйинг, сиқилманг, бир гап бўлар. Бошингиз омон бўлсин. Хўп, десангиз эртага дадамга қўнғирок қиламан. Ёрдам берадилар.

— Э, йўк. Куёвим тамом бўпти, дейди. Сўраманг.

— Унда нима қиламиз?...

— Кишлокка бораман. Тоғамдан сўрайман. Охирги умидим ундан... Ха... Эртага ишхонага аризани топшириб, кишлокка жўнайман. Бурхонов яна телефон қилса... пул кидириб кетди денг. У энди мени тинч қўймайди, уф... Ичим куйиб кетяпти. Сув олкенг. Йўк, чоймас, сув.

Барно косада сув келтирди. У муштдай бўлиб, оғиз ва мунғайиб қолган эрига ачиниб қаради. Ич-ичидан ўзини койиди. Ётоқхонада яшамаймиз, уй олинг, деб хархаша қилганини эслаб, эзилди.

Шоир хизматдан келиб, университетнинг журналистика факультетида ўқишни давом эттирди. У иккинчи курсда эканида Барно биринчи курсда таҳсил оларди. Нимаси биландир қиз йигитни қалбига яқин олди. Йигитнинг қарашлари, хатти-харакати, бошқалардан ажралиб турарди. Деярли ҳар куни газеталарда мақолалари босилиб чиқарди. Факультетдаги талабалар ичида ҳам обрўси баланд эди. Учинчи курсда “Шарк юлдузи” журналида қиссаси эълон қилинди-ю, талабалар орасида ширининг обрўси ошиб кетди. Сўнг шеърини китобчаси чоп этилди, катта шоир оқ йўл тилади.

Танаффусда йўлак бурчагидаги ўриндикда ёлғиз ўзи чекиб ўтирар, деярли ҳеч кимга қўшилмасди. У бор-йўғи даврага қўшилиб кетолмасди. У ўзини анчагина кексайиб қолгандек ҳис этар, ёшлик завқи, шодланиш шоир учун бегона эди.

Шоир танаффусга чикиб ўриндикда, ўтирган кезлари бурчакдаги дарс жадвали илинган тахта ёнига биринчи курсда ўқийдиган бир қиз келарди-да, жадвални қўриб бўлиб шоирга салом беради-да, сўнгра хурсанд алфозда дугоналари, тўдасига югурдиларди. Гўёки жажжигина қизалоқнинг бошидан силаб қўлига ширинлик тутсанг, қувониб чопқиллашига ўхшаб кетарди бу. Кейинчалик шоир ўриндикда хаяжон билан, сабрсизлик билан кутадиган бўлди уни. Қиз ҳам дарс жадвал тахтасига келиб, тикилишни ва шоирга салом беришни қанда қилмасди. Қунлар шундай ўтарди.

Бир куни ёшлар газетасида шоирнинг туркум шеърлари эълон қилинди. Дарсда ўта билимдон, қаттиқ қўл домла, раҳматли Очил Тоғаев шоирга илик гап айтди. Шеърлар унга маъқул келибди. Эрталаб биринчи курсдаги талабаларга ҳам шеърларингни мактадим. Эхтиёт бўл, талтайма, деди устоз. Шоирнинг юраги ғалати бўлди. Биринчи курсларга ҳам шеърларимни айтган бўлса, у бормикин, у ҳам эшитдимикин, мен ёзганимни билармикин... деган хаёлларга борди. Тезроқ сабоқ тугашини сабрсиэлик билан кутар, юраги хапкириб урар, ботинида хаяжон, ширин бир оғриқ кўзғалганди.

Нихоят киз келди. Тахтачага кўз тикди. Ўқиди. Шоирга каради. Қизнинг чехраси гулгун порлаб, кўзлари чакнарди. Ним табассум инган лаблари пичирлаб, салом берди. Шоир ҳам хаяжон оловида қақшаб, эсанкираган кўйи алик олди. Улар бир зум тикилиб қолишди. Нигоҳлар чакин чакди. Юраклар чинкириб юбораёзди. Вужудларни чакмоқ урди. Унинг бу оламда борлиги, шу ерда, мана шу йўлакда туриши ғайри одатий эди. Негадир, шоир бугун, ўзини бошқаролмас, гангиб қолган эди. Киз хижолат ичра бош эгиб, ортга қайтди. Йигитнинг юраги орқасига тортди. Ичидан бир нарса узилгандай бўлди.

Энди у узун кечалар мухаббат оташида ковриларди. Ишкнинг бедаво ўрташларига дош беролмай ох урар, ишк ханжарини қалбга санчиб, шеърлар битарди. Мухаббат унга куч берар, илохий қудрат намоён бўлар, эхтиросли жумлалар шуурига қуйилар, ўтли-ўтли шеърлар пайдо бўларди. Шоир кизни кўрмасам ўлиб қолсам керак, деб ўйлар, энди йўлакларда учрашиб туришига қаноатланмас эди. На сабоқ, на бошқа ташвишлар уни чалғитолмас, фикри-хаёли киз билан банд эди.

Мухаббат ҳар қандай метин иродали инсонни ҳам ўз йўригига солади. Шоир ҳамма нарсага рози эди. Факат киздан айрилиб қолишни, уни йўқотиб қўйишни тасаввурига сиғдирилмасди. Эхтиросли одамнинг севгиси аланга олса, куйдириб кул қилади. Апрельнинг чароғон ва озорли кунларида шоир бир курсдоши билан ётоқхонага яқин, ўша пайтда талабалар тилида “жар” деб аталадиган пивохонага борди. Кечгача пивохўрлик қилдилар. Шоирнинг ғира-шира тасаввурида кизнинг чакнаган кўзлари котиб қолган, гўёки уни кузатиб турарди.

Шароф, ошна, мен... мен... уфф.. яқинда жинни бўлиб қоламан. Мен уни яхши кўраман... жуда яхши киз.

— Ким у?.. Кўксингга ўк бўлиб кадалган? Бунча йиғлайсан? Қиз тикилиб ётибди. Йўк, деяптими? Ким айтади сени урушда бўлган деб!

— Тўхта... эшит. Йўк, аввал яна бир бакалдан пиво буюр... яхши. Энди айтаман. Биринчи курсда ўқийди... Намангандан экан. Кулма, нега куласан, мен сени одам деб... Унинг каерданлигининг фарки йўк, гапни эшит. Хуллас, шу қизни севаман. Ҳозир, ётоққа борганда, сен унга менинг севишимни айтасан. Сендан бошқага ишонамайман. Айт, агар кўнглида, агар кўнглида бошқа бирови бўлса, униям айтсин. Буёғи пешона, ошна... Қани симирайлик... Олдик!

— Менга кара. Сен... менинг дўстимсан. Айтганинг бўлади. Исми нима унинг.

— Барно!

— Яхши. Нима, осмондаги оймиди. Сендай, шоирга курснинг ҳамма қизлари опик. Майли, қовоғингни осма, кетдик. Ҳозирок хонасига борамиз...

— Мен боролмайман... Ўзинг айт. Ўзинг хал қил.

— Яхши. Пивони пулини тўлайсанми?

— Тўлайман... Мана. Хоҳласанг эртага ҳам келамиз.

— Бўпти, турдик. Сен хонангда бўл... Шест секундда хал қиламан...

Улар ётоқхонага келишди. Шоир Шарофнинг амрига бўйсинди. Диванда чўзилиб олди. Юраги кинидан чиқиб кетай дерди. Кайфи ҳам таркаб бўлди. Бир маҳал эшик очилди. Шоир ўгирилиб қаради. Шароф. Ўрнидан сакраб турди. Шароф унга ёт ишорасини қилиб, яна қайтиб чиқиб кетди. Йўлақда унинг овози эшитилди... Зум ўтмай эшик очилиб, ичкарига ўқдай учиб кирди-да, шоирнинг устига чойшаб ташлади.

— Кўзингни юм. Уҳла. Ўрнингдан кўзғалма.

Шоир нима бўлаётганини англай билмас, Шарофга ботиниб бирор сўз деёлмас, унинг измига бўйсунарди...

Эшик тақиллади.

— Келинг-келинг, — Шароф кимгадир мулозамат қилапти, — мана, шоирнинг ахvoli чаток. Иссиғи баланд. Алаҳсираяпти. Қизлардан бирортасини чақириб ке, деб илтимос қилди. Менимча, дори-пори сўраса керак. Мен топиб келаман, десам номи ғалати, ушақа дорини умримда эшитмаганман... Балки сиз биларсиз, деб чақирдим... Ўзимам қўрқиб кетаяпман. Ўлиб-нетиб қолмасин... Ҳар холда сиз менга караганда, биларсиз...

Шоир кўзини очиб, хонада Барно турганини кўрди.

Ток ургандай бўлди. Юраги увушди. Юзидан тер оқа бошлади.

Дўхтир чакириш керак... — Барнонинг овози шунчалар ёкимли эдики... Хонага баҳор насмлари, апрель борлигининг муаттар бўйларини олиб келгандек эди. Бу ёкимли ва хуш бўйдан шоир сархуш эди...

Ҳозир, ҳозир... мен унда тез ёрдамга қўнғирок қиламан... Сиз ёнида бўлинг... Айтмоқчи, менинг иссиғим ошса, уйимдагилар аччиккина угра ичиришарди. Балки, бунни ҳам қилармиз... Шароф яна шоирнинг тепасига қайтиб, қўлини пешонасига теккизди, — ие, иссиғи бироз тушгандай... Шу, угра ош бўлганда эди...

Майли, майли... Мен тайёрлаб бераман. Агар хоҳласанглар, — деди Барно қўнғирокдай овоз билан.

Шоир ўкинчдан йиғлаб юборай деди. У хали ўзига нисбатан бундай меҳр ва ардоқни шу пайтгача туймаган эди.

— Нега хоҳламас экан. Туз тотмади-ку халигача. Ўзим мажбурлаб ичираман. Сизни ташвишга қўядиган бўлдикида.

Нега... ўзим тайёрлаб келаман.

Барно хонадан шошиб чиқиб кетди.

Шоир ишониб-ишонмай Шарофга қаради.

У тиржайиб турди:

Энди угра ичадиган бўлдинг. Бугун нима гапинг бўлса айтиб ол. Бўш келма, Наполеон.

— Қандай қилиб?

Угра ошни ичиб бўласан... Кейин, қўлёмаларингни мен унга бераман... Ҳозир толиқиб турибди. Илтимос, шуларни машинкалаб беринг, дейман. Унга бераман. Сен бир қоғозга Барно, сизни севаман. Сиздан бошқа бу оламда ҳеч кимим йўқ, деб ёзасан. Изхори-дилигини шеърларинг орасига солиб қўямиз. Агар сени севса, шеърларингни кўчириб беради. Йўқса, қўлингга паттангни тутказди. Бошқа ёр излайсан... Ха, ўкрайма. Энди чўзилиб, қачон угра ош келади, деб Худога илтижо қилиб ётавер.

Ўша куни Шароф айтганидай бўлди. Наполеон зафар кучди. Эртасига дўстининг илтимоси билан у дарсга бормади. Ўзини касалликка олди. Барно яна угра ош, кўкат, энди бозорга чиққан помидор-бодринг қилиб касалдан хол сўради. Тўғри, бу нарсаларни шоирнинг хонасига ўзи олиб келмади. Шарофдан бериб юборди. Шароф ҳам юзини қаттиқ қилиб, Барнога миннатдорчилик билдирди.

Шоирнинг шеърларини машинкадан чиқаргач, Барно кечкурун минг бир хаяжон ичида эшик чертди. Остонада Барнони кўриб, жони бўғзига тикилди. Довдиради.

— Кел... келинг... ха. Хозир... Кириг.

— Йўк. Яхши шеърлар экан. Мана олинг.

— ...Чой... ичинг.

— Раҳмат, тузалиб қолдингизми?..

— Худога шукр. Сиз... майли, — шоир гапини йўқотди.

— Агар бир юмушингиз бўлса, айтарсиз. Тагин шеърларингиз бўлса беринг, мен кўчириб бераман... Майли. Мен борай.

Кизнинг ҳам қаршисидаги йигитдан кўра кўпроқ кийналаётгани, изтиробли алфозда турганини пайкаш кийин эмас эди.

Кунлар ўтди. Улар бир-бири билан кўришиш, гаплашиш учун баҳоналар излашадиган бўлишди. Кейинчалик ҳамманинг кўз ўнгида бирга юришадиган бўлишди. Мухаббат илоҳи яна бир Лайли ва Мажнунни яратди.

Ёшликнинг гулу гулгун чоғлари, беғубор орзулар хаёт синовлари олдида кўп бор ёдга тушди. Хаёт, турмуш ташвишлари гоҳида севилган юракларда ўкинч, армон хисларини уйғотди. Бирок ўртадаги меҳр-мухаббат уларни омон сақлади.

...Барно ўз дардини дастурхон қилиб уйкуга кетган эрига ачиниб қаради. “Қийналиб кетди, ишқилиб ўзини олдириб қўймасин”, деган ўй кечди хаёлидан. Барно шоирнинг кейинги пайтда ичкиликка ружу қўйганидан хавотирда эди. Шундай чоғда эрининг ёнида туриб, унга кўмаклашиши, кўнглини кўтариши, ортида суянчиғи йўқлигини билдирмаслиги зарурлигини англаб етганди. Агар ҳозир эри ўрнидан туриб, кетдик, кишлоққа борамиз, деҳқончилик қиламиз, мен энди ҳеч нарса ёзмайман, шаҳарда яшамаймиз, деса ҳам рози бўларди. У эри билан дунёнинг бир четига бориш учун ҳам тайёр эди.

Эртасига ишхонага борди. Ариза ёзиб ишдан бўшади. Нима қиларини билмай бурчакдаги пивоҳонага кирди. Ичди. Ховури босилди... Яна ичди. Дунёни бир оз унутгандай бўлди. Кечкурун уйига тентираб қайтди. Барнони тагин ҳам босди. Бу хол ҳар кун давом этарди. Бурхонов кунора кўнғироқ қилиб, ўшқирарди. Барно эрим кишлоққа кетган, пул олиб келади, деб ёлғон гапиришни қанда қилмасди. Шоир эса бошини чаңгаллаган кўйи чора излар, ҳеч қандай йўл тополмасди. Орада таниш-билиш

ёзувчи, шоирлардан қарз сўради. Айримлари ачинди, ёрдам беролмаслигини айтишди. Баъзи бировлари унинг ортидан кулди. Кўз ўнгида бир шоир турмуш икир-чикирларига ўралашиб, йўқолиб кетаётганидан севинганлар бўлди. Шундай зимистон ва аянчли кунларнинг бирида тоғаси Тошкентга келди. Қайсидир, каттақонлар жойлашадиган меҳмонхонадан қўнғирок қилди. Етиб кел, деди. Барнонинг қўнғида ҳам умид учқунлари уйғонди. Эрига тоза кийимлар кийгизди, галстугини тақди. Туфлисини мойлади. Ёлвориб, йиғлаб-сиктади “Бегона эмас, тоғамиз. Ҳоким кишида пул бўлади. Қарз сўранг. Қайтарарсиз. Бошқа чорангиз йўқлигини билиб турибсиз-ку. Кеча Бурхонов уйингни тортиб олиш қўлимдан келади, деб давдага қилди. Сизга айтмадим”, деди. Шоир эзилди.

Тоғаси ҳашаматли хонада диванда чайқалиб ўтирарди. Ўртадаги айлана стол шохона тузатишган. Ичимликлар, ноз-неъматлар тур-тури билан товланиб турибди. Шоирни дастурхонга чорлади.

— Шоир жаноблари, ишлар қандай? Бормай қўйдинг?... — тоғанинг овози гулдираб чикди.

— Шу... юрибман... Иш.

— Ишдан кетибсан-ку... Нима бўлди?

— Ёқмади.

— Нима? Телевидениега ким қанча одам етишолмай юрибди-ку, сенга ёқмай қолдимиз? Ёки айб иш қилдингми?..

— Йўқ.

— Кеча бизнинг районга ҳам телевизорчиларнинг борувди. Суриштирсам, бўшатиб юборишди, дейишди. Хар хил гаплар қилишди. Мен уларингдан билдирмай сўраб олдим. Энди битта-яримтага танилдим, деганда бу нимаси?..

— Ким билсин, шундай бўлиб қолди.

— Ким айтади, сени хаётни, қийинчиликни, урушни кўрган деб. Ёш бола эмассан-ку... Катталарнинг гапирса хўп десанг, қамайиб қоласанми? Шуйтиб бекорчиман де...

— Энди...

— Эндигни қўй. Мановилардан ол. Қани... ичадиларми?

— Йўқ.

— Ҳо, шоирлар ичмаса илҳом қаердан келади? Қани, ол. Хаёт шундай. Яхши-ёмон кунлар бўлиб туради. Соғлик бўлсин.

Тоға-жиян барабар кўтардилар. Шу пайт остонада пакана, тўладан келган, пўрим кийинган киши пайдо бўлди.

— Файбулла Шерматович, бориб келдим, — деди у тоғага хушомад қараш билан мулозамат қилиб.

— Яхши. Ке, ўтир.

Пакана қуллук дегандай қўлини кўксига қўйиб столга яқинлашди. Шоирга букилиб кўл узатди. Стулни четроқ суриб ўтирди-да, тоғага жавдираб қаради.

— Танишиб қўй. Шоир жияним. Телевизорга чикиб турадирони шу..., — деди тоға қўлидаги олмани пичоқ билан арчаркан, ликопчадан кўз узмай.

Пакана дарров шоир томонга бурилиб, таъзим қилди. Илжайди.

— Бу кишини танийман. Телевизорда кўп чикиб туради, — деди-да тоғанинг ликопчаси ёнига тушган олма пўчоғини йиғиштириб олди, бўш ликопчага солди.

— Қани, сенам битта урасанми? — Тоғанинг бу гапи ўзига қарата айтилганини сезган пакана дик этиб ўрнидан туриб, шинани қўлига олди. Тоға-жиянга тавозе билан ароқ қуйиб тутди.

Мен, Файбулла Шерматович, ишлар кўпроқ-ку. Ичмасам девдим, — деди жавдираб.

Шу маҳал тоға шапалоқ тортаман деса бетини, тепаман деса кетини тутиб беришга тайёр наканага шоирнинг раҳми келди. Ачинди. Бундай қилиб, хушомад билан қандай яшаётганига хайрон қолди.

Ич, кўп гапирма. Қани, ол анови пиёлани. Нима кайфинг борми, довдирайсан. Ха, шуни ўзингга қуй. Қуй. Тўлатиб қуй. Энди кўтар. Қани шоир, бир нарса де.

Шоир ҳаммага совлиқ тилади. Бир кўтаришда ичди. Тоға ҳам шундай қилди. Катта пиёладаги лик тўла ароққа қараб мўлтираб турган пакана шошиб қолди.

Ич. Нега шумшаясан, — деди тоға бир паррак олма тишларкан.

Пакана пиёлани бир кўтариб бўшатди. Бўйнини эгиб, ўриндикка чўкди. Шу захоти ўрнидан дик этиб турди-да, кўксига қўлини қўйиб тоғага саволомуз боқди:

— Мен бораверайми, Файбулла Шерматович? Нима қилай?

Шоир билан бизга қуй. Ҳозир сенга иш борга ўхшайди.

Меҳмондорчилик яхши бўлди. Ароқ таъсириданми

хоким тоғасига шоирнинг меҳри ийди. Иккинчи шишанинг охири кўрингач, хоким гапнинг индаллосига кўчди.

— Энди жиян, бир гап. Кеча уканг бор гапни энангга айтибди. Энанг уйга йиғлаб келди. Уй масаласида..., — шу жойда гапни узиб паканага ўқрайди. Пакана ғойиб бўлди, — шу жойда уй олиб қарздор бўлибсан... Хабарим бор. Тошкентда ишим бор эди... Ҳам шу масалангни ҳал қилиб кетишим керак...

Тоға шоирга тикилиб қаради:

— Содик! Хо, Содик.

— Лаббай, Ғайбулла Шерматович?! — пакана юғуриб кирди.

— Завод нима бўлди?

Ҳал бўлди. Жойида. Эртага пул туширамиз.

— Ҳозир шоирни уйига олиб борасан.

— Хўп бўлади.

— Шоир, уйдан қанча қарз қолди?

— Шу...

— Айт. Тез бўл, чайналма... Ланжфеъл бўлма, бола.

Ғапир...

— Икки юз...

— Нима икки юз?

Икки юз минг...

Тоға мийиғида қулди. Жиян ерга кириб кетай деб турибди. Содик пакана тоға-жиян орасидаги гапга қизиқсиниб, бешиктербатардай тебранди.

— Содик, тушундингми? — деди тоға паканага қараб.

— Тушундим-тушундим.

Бўпти, — Тоға қўл чўзди. — Бу хайр, дегани эди.

Шоир тоға ёнидан қандай чиққанини билмайди. Пакананинг юзига қарай олмади. Ҳовлида салқин ва тоза ҳаводан энтикиб нафас олди.

— Ака, кетдик, ана машина, — деди пакана қипқизил “Нексия”га ишора қилиб.

Шоирниқига жўнадилар. Шоир мик этмади. Пакана бепарво, хуштак чалади.

— Каттанинг жияни бўларкансиз-да?

— Шундай.

— Катта зўр хоким. Яхши одам.

Шоир жим эди. Эшитмасликка олди. Уйга келишди. Пакана “Нексия”нинг юкхонасини очиб, ярмигача нимадир солинган ялтироқ елим халтани олиб шоирга тутди.

— Нима бу?

Пакана шоирга ҳайратомуз, бақрайиб қаради:

- Катта айтди-ку. Олинг.
- Ха-я ... Уйга кирмайсизми?
- Йўк, бошка сафар...

Машина ўрнидан жилди. Ўралган елим халтани кўтарганча шоир анграйиб қолди. Кўз ўнгида ҳоким тоғасининг саволомуз тикилиб турган сиймоси гавдаланди. Оёқ-қўли бўшашиб, кўзига ёш келди. Беихтиёр. “Бир куни қайтараман”, — деб пичирлади. Ўзини ўнглаб ичкарига юрди ва зинапоялардан ишонч билан кўтарила бошлади.

Ичкарида жон ҳовучлаб кутиб турган Барнонинг оёғи остига пул солинган елим халтани тапиллатиб ташлади. Барно тисланди...

— Ма... Онасини... шу ҳаётни. Ол. Бурхонов телефон қилдими?

— Йўк...

— Бу нима, дадаси?

— Пул...

— Тоғангиз... бердиларми? Вой, Худойимга шукр-е. Энди яхши бўлади, дадаси?

— Ха, ўлдириб олдим.

— Вой, бу нима деганингиз?

— Ўлдирдим...

— Нега ундай дейсиз? — Барно анграйиб турарди.

— Ўлдирдим. Ўзимни ўлдирдим.

X

Эртаси куни шоир Бурхоновнинг ҳашаматли қабулхонасида ярим соат сарғайди. Ҳаммадан сўнг котиба унга каттанинг хузурига киришга изн берди.

— Ха, мулла, келибдилар-да, — деди Бурхонов димоғ билан.

У кенг, узун стол ўрнатилган хонанинг тўрида, одам бўйи келадиган қора чармли ўриндикда юм-юмалоқ бўлиб ўтирарди. Кўзлари вазабдан йилтиллаб кетди.

Шоир довдиради. Бу ўша кунги кўрсатувни тўхтатайлик, деб ялинган, мулойим Бурхоновга сира ўхшамасди. Шоир ўзини қўлга олди. У ҳам беписандлик билан елим халтани тарс этказиб столга қўйди.

— Мана, оп келдим. Олинг.

Бурхонов истеҳзоли илжайди.

— Шундайми? Ўтиринг-чи. Салом-алик, муомала, деган нарсаси бор. Ҳар ҳолда биз ака-укалармиз. Лекин, сиз гапимизга кирмасангиз ҳам Сизга ёмонлик қилган жойи-

миз йўк. Бу, ишдан ҳам кетибсиз... Йигит киши бир жойда ўсади, ука. Энди шеър ёзиб, шоир бўлганлар кўп. Лекин, ўша мен зўр деган шоирларингизнинг ҳам чўнтагида хемириса йўк. Ёшсиз, бунча кайсарлик яхши эмас... ахир сиз одамгарчилик қилганингизда эди, мен...

— Сиз пулни сўрамасдингиз. Мен эгри йўлга киролмайман. Қолаверса, ҳақиқатдан бўйин товлай олмайман, камбағалман, лекин ҳаром нон еб катта бўлмаганман...

— Бўлдикил, шоирвачча!

— Нега энди тутаяпсиз?

— Бас, қанча опкелдинг... Шунга тўртта шеър ёзиб топдим, ёки ойлигимни йиғиб олиб келдим деяпсанми? Шу пулинг ҳалолми?

— Мен учун ҳалол. Тоғамдан олдим. Санамадим ҳам. Икки юзта, деди. Ичини очиб ҳам қарамадим.

— Нима? Тоғажонингни мен яхши биламан. Унинг пуллари қаердан келишини ҳам яхши биламан... Сендек ҳақиқатгўйдан ўргилдим.

— Тоғамнинг қандай одамлиги билан сизнинг ишингиз бўлмасин. Лекин кимларгадир ўхшаб номардлик қилмайди. Айтган гапини қайтариб олмайди. Қолаверса, вақти соати етгач, бу пулни унга қайтараман...

Бурхонов меш қорнини ушлаб чайкалиб олди. Сўл кўли билан лабини артган кўйи шоирга ўқрайиб қаради.

— Чик, йўкол. Ҳозир, тоға-поғанг билан уруғингни қуритаман!.. Марш отсуда!!

Бурхоновнинг тутканоғи тутиб қолди. У титраб-қакшаб, лаблари пирпирар, юзи гезариб кетганди. Шоирнинг миясида чакмоқ чаккандек бўлди. Кутилмаганда ҳамладан довдираб эшикка қараб юрди. Остонага бориб ўзини ўнглади-да, ортига тезлик билан бурилиб, оғзига келган гапни тўхтатиб қололмади.

— Онангни... ҳароми! Мен сени ўлдираман!!!

Эшикни тегиб очди-да, шараклатиб ёпиб чиқиб кетди.

Қабулхонада бундай ҳолни кўрмаган, эҳсонасидан айрилган котиба шоирнинг ортидан ўрисчалаб жеркиди:

— Қишлоқи!

Шоир бунга эшитди. Тишларини ғижирлатиб кизга ўқрайди:

— Иди ты... знаешь куда?.. — ва ғазаб билан йўлакка отилди.

Ташқари намчил ва совуқ... шоирга ҳаво етишмасди. Катта идорадан равои йўлга чиққунга қадар нафаси қис-

ди. Бўғилди. Оёғидан мадори кетди. У бекатдаги ўриндикка зўрға етиб келди. Охир чўкди. Асаби зўрикканидан кўллари калтирай бошлади. Афтода бир ҳолда чўнтакларини титкилаб, сигарет кутисини топди. Битта сигарет олиб тутатди. Унинг бармоқлари титрарди. Кўз олди қуюқ туман босиб, қоронғу тортди. Унинг бундай аянчли ахволи ташқаридан қараган одамнинг энсасини қотирар, танаси бошқа дард билмас деганларидек, юраксиз, калта ўйлар шоирнинг устидан кулиб ўтишлари ҳам мумкин эди. Бехис кимсалар табиийки, унинг чидай олмай ўз ёғида қоврилаётганини сезишмасди. Шоирнинг ич-этидан тошаётган ғазаб ва нафрат оловини айна дам ҳеч нарса сўндиролмасди. Чунки бу ўз қадрини билган одамнинг имонини ютиб, шаъни ва номусини тупрокка қориштирган кимсаларга нисбатан исёни эди.

Автобус келиб тўхтади. Шоир уйга қайтишни мўлжаллади. Бошқа қаерга ҳам борарди. Кенг дунёда ўзини ёлғиз, нотавон ҳис этди. Яна уй. Хотиннинг мунгли нигоҳига қараб, мунғайиб ўтириши керак. Овунадиган, чалғийдиган нарсанинг ўзи йўқ. Бирор нарса ёзиш учун ҳам кайфият зарур. Кўнглинг тинч, руҳинг хотиржам бўлмаса, нима битасан?! Эркак киши кўчага яратилган, кўчанинг одами. Кап-катта одамнинг ишсиз, уйда камалиб ўтириши тўғрими? Шоир хаёлига келган ҳар хил ўйлар гирдобиди автобус деразасидан бокиб, атрофга шунчаки назар ташлаб борарди.

Нашриёт биноси ёнидан ўтаётганда ҳарбий кийим кийган дум-думалок, хўппа семиз кишини кўрди. У баргрезон йўлакда пилдираб келаяпти. Йўловчилар орасида алоҳида ажралиб бораётган семиз-пакана шоирнинг таажжубини тоширди. Қаерда кўргандим?.. Ким эди, у?.. Ана, чехрасиям таниш. Шоир шунча эшлашга уринмасин хотирасини тиклай олмади. Автобус пакананинг ёнидан ўтгач, шоир ток ургандай сесканиб кетди. Эҳ, бу Бурхоннинг худди ўзи-ку! Шаҳд билан деразадан ортга қаради. Пакана дўмбиллаб кетиб борарди. Тавба, одам дегани шунчалар ҳам ўхшаш бўладими? Шоир автобус муюлишга етгунга қадар паканадан кўз узмади... Хаёлида лип этиб, капитан Купиннинг, батальон командирининг ўринбосари, мижғов ва ахмок офицернинг киёфаси жонланди. Йўловчи кўзларининг чакчайиб боқиши, турки совуклиги, бақалоқлиги билан Купинни ёдга соларди. Бундан ўн йил аввал жанг майдонида бўлиб ўтган воқеа шоирнинг ёдига тушди.

Батальон командири галдаги урушда катнашмади. Унинг ўрнига ўринбосари — капитан Купин борадиган бўлди. Бу ҳамманинг гашини келтирди. Ўлгудай калтабин, мактанчок, довдир Купинни оғир жангда батальонни бошқара олмаслигига оддий аскарларнинг ҳам фахми етарди. Купин фақат полкда ўралашиб, батальон жангчиларининг кийим-бошини текшириш, казарманинг тозалигини назорат қилиш, дуч келганга бакириб-чакириб, асабини бузишдан бошқа нарсага ярамасди. Негадир у сира жангга чикмас, бу билан ҳеч ким кизикмас, бу ҳам етмагандек жон олиб-жон бериб урушда юрадиган, ўқ ёмири ичида тасодиф боис тирик қайтган аскарларни ҳақоратлайдиган сўконғич бу бақалокни ҳеч ким тартибга чақирмас эди. Фақат қисмда тухум қўйиб, курк босиб, семирган бадфъел Купинни аскарлар жуда ёмон кўрар, буни сезган аламзада хом-семиз ҳам уларга захрини сочишдан тийилмас эди. Шундай қилиб, курктовуқ номини олган Купин жангга чиқадиган бўлди...

Хар доимгидай батальон саф майдонида тизилди. Купин аскарларнинг жангга тайёргарлигини текшириб кўрди. Ўқ-дорини кам олган аскарларни ўртага чиқариб, болохонадор қилиб сўқди. Айниқса, куролингни тозаламагансан, деб ўзбек йигитининг онасини ўртага қўшгани сафдаги ўзбекларни анча ғазаблантирди. Бу ҳам етмагандек сен ўзбеклар босмачисанлар, сенлар афғонлардан фарқинг йўқ, қўйиб берса, ўшалар томонга ўтиб кетасанлар, қўйлар, аҳмоқлар, деб сасигани ўзбек болаларининг жон-жонидан ўтиб кетди. Сафда турган қахрамонимиз — шоирнинг эса тоқати-тоқ бўлган эди:

— Ўртоқ капитан, мурожаат қилишга рухсат этинг, — деди ниҳоят.

— Рухсат! Нима дейсан?

— Нега сизлар миллатимизни, биз — ўзбекларни бунча ёмон кўрасизлар? Биз ўзимиздан қолган халқ эмасмиз. Ўзимизни эплаб юрамиз. Оримиз мустаҳкам. Илтимос, ўзбекларни ҳақоратламаңг.

— Нима?.. Нима деяпсан?.. Сен... аҳмоқлар, қўйлар... аввал гапингни эплаб гапир... Кўрсаводлигингча ўлиб кетардинглар...

— Биз кўрсавод эмасмиз... Ювуқсиз юрмаймиз. Тоза миллатимиз... Яхши жанг қилаяпмиз. Кўрқоқ эмасмиз...

— Ота-бобонг босмачи, конхўр ўтгач, жанг қиласанда... Сенларни яшил байроқ остида тўплаш керак. Ту-

шундингми, солдат... — Купин захрини сочди. Кўзидан ўт чакнади.

Шоир нафасини ичига ютиб жим қолди. Ўзини базўр кўлга олди. Купин хезланиб, сафга якинрок, шоирнинг каршисига келди. Шоир лабини тишлаб, юзини сўлга буриб, кўзи билан ер чизди. У Купиннинг совук нигоҳи ўкдай кадалиб, авзойида оғрик бераётганини хис қилди.

— Солдат, тўғри тур! Сен мени тушундингми? — деди ғазабнок оҳангда.

Шоир индамади. Сафга сув сепгандай жимлик чўкканди. Қатордаги руслар ва бошка миллат ўғиллари ҳам Купиннинг аҳмоқлигидан нафратланар, ўз қуролдошларини ноҳақ ҳақоратланаётганини хис қилиб туришарди.

— Тушундингми! Солдат... Ёки сен менга, совет офицерига халигингни қўйиб қўйдингми?

Шоир жим... Сафдошлар жим. Жанг кўрган нигоҳларда мунг. Нафрат... Шоирнинг бўғзига бир сўз тикилди: Лаблари пичирлади: Ўлдираман! Отиб ўлдираман!

— Солдат! Тушундингми? — Купин кутура бошлади.

— Йўк, тушунмадим!

— Нима! Хе, онангни...

— Йўк, тушунмадим.

— Чик, ўртага, солдат...

Шоир икки кадам ташлаб ўртага чикди-да, бурилиб сафга юзма-юз турди...

— Офицер сўзига амал қилмагани, интизомсизлиги, ҳарбий низомга бўйсунмаганлиги учун, оддий аскар Норқобиловга уч кунлик қамок эълон қиламан! — деди Купин баланд овозда ва қўшиб қўйди, — албатта, жангдан тирик қайтсанг сени уч кунлик, қамок кутади... Бор жойингга!

Шоир Купиннинг буйруғига итоат этди. Ботинида зардоб оқди. Ўкинди. Нега булар бунчалик бизни камситишади, буларга нимамиз ёқмайди, нима учун ўлимнинг оғзидан тирик қайтиб келсак-да, довжурлик қилсак-да, жангда чекинмасак-да, бизнинг хизматимиз буларнинг кўзига кўринмайди, мукофотларни ўзлари олишади, ўзбеки эрдан чиқаришади? Биз буларнинг малайими? Биз буларнинг арпасини хом ўрдикми?.. Ахир афгонлар ҳам бизни сенлар шўрависан, шўравига ўзингни топширгансан, деб ёмон кўради. Шўравидан нафратланиб, бизга ачиниб қарашади. Муслмонмиз десак ҳам, йўк, шўрависан, деб айтишади. Нега энди биз осиеликлар буларнинг қўлида ўйинчок бўлишимиз керак? Нега энди бу-

лар бизни ўз куйига солиб ўйнатиши керак? Ўлдираман, онағарни, шу жангда отиб ўлдираман... Шоирнинг ўйлари қаҳрга айланди. У сафда ўз хаёллари билан бўлиб, ўз дарди дунёсига кўмилиб, тарқалинлар, деган буйруқни ҳам эшитмади. Ёнидаги аскарнинг турткилаганидан сўнг ўзига келди.

Батальон Панжшер тоғининг этагида жойлашди. Кеч кириб қолган, аскарлар емак тайёрлашга уринишар, ҳар жой-ҳар жойда гулханлар ёнарди. Қоронғулик қуюқлашгани сари тоғ чўккилари баҳайбат кўрина бошлади. Кўп ўтмай пастлик сари энгашиб бораётгандай ваҳимали тус олди. Диккат билан разм солинса чўккилар батальон устига ағанаб, босиб қоладигандай туюларди.

Кечки овқатга ҳар ким ўзича уринди. Жанг тўрвалардаги кунлик озукалардан ҳар ким истаганича танавул қилди. Шоир темир идишдаги гўштни қиздирди. Ринат картошка солинган идишни очди. Гулхани узок ёқиш мумкин эмас. Тоғда разведкачилар ва пиёда аскарлар жойлашганига қарамай жанг удуми бўйича сергак туриш лозим. Душман снарядчилари гулхан атрофидаги ларни беҳато нишонга олади. Иккинчи язвод жойлашган ерда гитара чертиб қўшиқ айтаётган аскарнинг мунгли овози юракни сел қиларди. Қўшиқ афсонада ўққа учган аскарлар хақида эди. У тугаши билан Купиннинг буйруғи янгради.

— Тамом! Гулханлар ўчирилсин... Жангда эканликларинг ёддан чикмасин. Кузатувчилар хушёр турунлар. Ҳар ўн беш минутда ўзим кузатаман. Ким мудраётган бўлса, ўзидан кўрсин. Иягини синдираман. Қани бўл, бу сенларга ҳам тааллуқли. Ўчир гулхани! Овқатни қиздирмай есанг ҳам ўлмайсан. Солдат, нима бало тушунмаяпсанми? Икки минутдан кейин ким гулхан ёкиб ўтирган бўлса, менадан яхшилик кутмасин. Вақт кетди...

Жангчилар Купиннинг қаҳрли амрига норози оҳангда тўнғиллаб, командирнинг гўрига фиш қалар, шундан тезроқ қутулишни исташар эди. Офицернинг овози шунчалар совуқ эдики, одамнинг эти учиб, сесканар эди.

— Уф, бунча бемаъни бўлмаса! Одам боласига ўхшамайди, — деди Ринат гулханга сув сепаркан...

— Эрталаб кўрдинг-ку. Мен уни отиб ўлдираман..., — деди шоир жиддий оҳангда жазиллаб ўчаётган оловга боқиб...

— Жиддий гапираяпсанми?

— Қасам ичайинми?

— Кўй, керагамас.
— Ундай бўлса, жанг бошлансин, кўрасан... Ҳайлайманки, сен ҳеч кимга сотмайсан.
— Бунчалик қаҳрга тўлмагин?
— Миллатни ерга уриб, камситишининг, жазоси шу. Шу армиясидан ҳам, Купинга ўхшаган ёвуз офицерларидан ҳам тўйиб кетдим.
— Яхши офицерлар ҳам кўп-ку! Бизни ўз ўғлидай, укасидай кўрадиган.

— Мен улар ҳақида айтмаяпман. Купиннинг эрталабки гапи кўксимни тешиб ўтди. Бундан кўра юзимга тасоки тортиб-тепкилагани, яхши эди, — шоирнинг муштлари тугилди, кўзида ғазаб аланга олди.

— Сен уни қандай отмоқчисан? — деди Ринат атрофга олазарак боқиб.

Теваракда аскарлар тўп-тўп бўлишиб ўз ҳолича суҳбат қуришар, унда-бунда кийкириқлар эшитиларди.

— Унга битта ўк кифоя... Нима мен уни замбаракнинг оғзига солиб отармидим?..

— Жиннисан, ўлай агар. Бу гапларингни кўй, кани, кетдик озроқ мизғиб олайлик, — Ринат тўшамчини йиғиштириб ухлагани машина томон юрди. Шоир ҳам башняга уйқу кўрпани иргитаётиб ғудранди:

— Майли, ухлаймиз...

Шу маҳал ҳавода ваҳимали овоз пайдо бўлди. Снаряд учиб келарди. Шоир дарҳол ўзини машинанинг тагига урди. Гумбурлаган портлашдан, атроф ёришиб кетди. Ҳавони яна шундай кетма-кет вангиллаган овоз йиртиб, батальон ўрнашган жой тўс-тўполон ичида қолди. Борлиқни аскарларнинг чинқириши, дод-фарёди тутди. Снаряд тушиши ҳамон зимистонлик ёришиб, ер лопиллаб кетарди. Ана шунда кимдир яраланади, кимдир ҳалок бўлади, тирикларнинг ичини қўрқув емиради, тириклар ерга қапишиб олади. Тирикларнинг юзига ўлим шарпаси урилиб ўтади. Душман батальонни беҳато мўлжалга олаяпти. Снарядлар тоғ тарафдан эмас, чап томондан, қишлоқ ичкарасидан учаётган эди.

Коронғунинг кўзи кўр деганларидек, туйқус хужум бошланганидан гандираклаган аскарлар нима қиларини билмай қолдилар. Вазод командирлари жангга деб қичқирар, лекин қаерга, кимга, қайси тарафга қарата ўқ узиш кераклигини билишмас эди. БМП-2лар гуриллаб ҳаракатга келди. Отув миллари қишлоққа қаратилди... Батальон ўрнашган жойдан анча пастликдаги қишлоққа

замбараклар, танклар ўт оча бошлади. Қишлоққа кириб бўлмасди. Йўл четида каттакон дарё оқар, дарёнинг сўл қирғоғидан анча нарида, пастликда жойлашган қишлоқни эгаллаш осон эмасди. Бунинг учун тор кўприкдан ўтишга тўғри келади. Техникаларни қишлоққа қарата йўналтириш сира бефойда. Йўл йўқ. Разведкачи ва пиёдалар эса тоққа чиқиб кетишган. Душманнинг ҳаммаси фақат тоғ томондан бўлади, деб қишлоққа эътибор бермаган Купин бутун бошли батальонни ҳалокат жари ёқасига келтириб қўйган эди. Аскарлар кўкка кизил мупак отиб, тоғ чўққиларида ўрнашиб олган пиёда аскарларни ёрдамга чақира бошлашди. Ахвол ниҳоятда оғир эди. Агар душман дарёдан ўтиб келса, бу ердаги техникаларни портлатиб йўқ қилиши, отувчи ва ҳайдовчиларни кириб ташлаши мумкин эди. Уларни химоя қиладиган куч етарли эмас эди. Бу ерда фақат отувчилар ва ҳайдовчилар қолган эди. Бундан ташқари зимистон кечада БМП-2 билан жанг қилиб бўлмайди.

Батальон дарёнинг нарғи соҳилидаги — қишлоқни ўққа тутди. Қишлоқ ҳам ғазабга минганди. Энди у томондан миномётлар, гранатомётлар, АКМ қуроллари ишга тушди. Машиналарнинг чироғи ўчирилгани билан батальон мислсиз талафот кўрарди. Душман отган снарядлар нишонга тўғри келиб тегарди.

Тоғдаги пиёдалар билан алоқа боғланди. Улар пастга тушишлари керак эди. Унғача бу жаҳаннамдан кутулишнинг бирдан-бир йўли — қочиб қолиш эди.

Пиёдалар ҳа деганда тушавермасди. Чорак соат ичида батальоннинг учта машинаси ёниб кетди. Учала техниканинг ҳам механик ва ҳайдовчиси ҳалок бўлди. Ердан ловуллаб олов кўтарилиб портлаш содир бўлар, ана ўша жойга снаряд тушганини фаҳмламоқ мумкин эди, бундан ташқари шу атрофдагилар чинқирар, дод солар, снаряд парчалари қимларнингдир ҳаётига нуқта қўяр эди.

Шоир БМП-2 ичкарасидаги кузатгич ойнасидан ахён-ахёнда ялт-юлт этиб ёруғлик чиқаётган нуқтани топди. Бир чақирим наридаги худди шу жойдан РС снарядлари учаётгани аниқ эди. У отув милини ўша нуқтага тўғри-лаб нишонга олди, снаряд етиб борадиган даражадаги масофага маҳсус белгини сурди, яъни кузатув ойнасидаги чизикни шкала орқали бир рақамга қўйди. Энди бир чақиримлик нишонни беҳато уриш мумкин эди. У узлуксиз равишда ота бошлади. Снарядлар тўғри бориб мўлжалга олинган ерга тушди. Шоир ойнак орқали ку-

затди. Жимлик. Ялт-юлт йўқолди. Хавони ёриб учувчи РС снарядларининг ҳам овози ўчди. Аждархонинг бир боши кесилди. Душман ортда ишлаб турган РСга ишонган бўлса керак — дарё яқинига келиб сохил атрофида автоматлардан ўқ узар, гранатомётларнинг баданглаши эшитилиб қоларди. Душман дарёнинг сўл қирғоғидан ўт очар, батальонга жудаям яқинлашиб қолганди. Пиёдалар тушгунга қадар чекинишнинг сира иложи йўқ эди. Яна иккита машина портлади. Энди душманнинг дарё томондан бақир-чақир эшитилиб турар, бу эса аскарларни баттар довдиратиб қўйган эди. Қисм командири алоқага чиқди.

Барча «Рапира»ларга! Мен «Сатурн»! Қабулга ўтаман.

«Сатурн!» «Сатурн!» Мен «Рапира-1!» Сизни эшитаяпман.

— Яхши, «Рапира-1!»

— «Сатурн!» Мен «Рапира-2!»

— «Сатурн!» Мен «Рапира-3!»

Барча «Рапира»лар! Юқоридан пиёдалар тушиши билан ортга қараб олтмиш бир. «Рапира-1!» Сен биринчи бўлиб йўлга тушасан... «Рапира — юлдуз» кани! Нега мен «Рапира — юлдуз»ни эшитмаяпман...

Пиёдалар тушиши билан хамишагидай орқага қочиб чиқишимиз керак эди. Техника чекинишга шайлана бошлади. Қисм командири алоқада «Рапира-юлдуз» қаердасан, деб кўп бора, капитан Купинни сўраяпти. Жавоб йўқ. Купиндан садо йўқ.

— «Рапира-1,» мен «Сатурн,» қабулга ўтаман...

«Сатурн,» мен «Рапира-1,» Сизни эшитаман...

— Сен «Рапира-юлдуз» жойлашган тўртинчи кутичанинг ёнига бор... Нега алоқага чиқмаяпти. «Рапира-юлдуз» сенинг кутичанга чиксин... Вақт тиғиз... Таёқлар ҳам тоғдан тушиб бўлишди. Беш минутдан сўнг ип тортингларда, олтмиш бир...

Сизни тушундим, — деди шоир алоқада. Абзак Ринат БМП-2ни Купин турган тўртинчи взвод томон ҳайдади... Дарё қирғоғига яқинроқда тўхтаган тўртинчи взводга қарашли БМП-2 тутаб ёнар, машина атрофида ҳеч ким кўринмас, талафот кўрган шериклари томон яқинлашаётган БМП-2 га карата душман автоматдан узлуксиз ўқ отарди. Шоир зудлик билан башняни қишлоққа қаратиб ўт очди... У душманга ўқ отишга имконият бермай турди. Ринат эса ҳайдовчи хонасидан чиқиб ишдан

чиккан БМП-2 томон югурди. Башняни очиб ичкарига бош суқди. У ерда кимнидир судрай бошлади... Шоир кузатув ойнаси орқали қараб ахволни тушунди. Алоқага чиқди.

– «Сатурн!» «Сатурн!» Мен «Рапира-1!» «Рапира-юлдуз» жойлашган нуктани серсоқоллар ишғол қилибди... Таёқлар икки юз ёки уч юз... ҳолатида... Биз уларни қутичага олаяпмиз...

– Бардам бўл «Рапира-1». Ишга кириш!

Ринат ўққа учган ёки снаряд парчасидан ўлган хайдовчини судраб келди. Десант бўлмасини очиб мурдани ичкарига жойлади. Сўнгра энқайган кўйи яна чопиб кетди. Шоир қишлоқни узлуксиз ўққа тутиб, душман шаштини сусайтириб турди. Бу орада пиёдалар техникага ўрнашиб бўлган, батальон орқага чекинаётган эди... Ринат портлаган БМП-2 орқасида узала ётган машина отувчисини топди. Уни ҳам судрамокчи бўлиб қўлидан тортган эди, сўл қўли узилиб кетди. Снаряд жангчининг чап елкасидан теккан, чап қўли этига зўрға илашиб турган эди. Ринат энгашиб уни елкасига олди. Боши жангчининг снаряд олиб кетган сўл елкасига тегди. Елкадан сизган қон Ринатнинг бўйнидан сизиб, танасига оқиб кирди. Қон хали совумаган, жангчига снаряд текканига бир-икки дақиқа бўлган эди. Ринат ўз машинаси ёнига келиб десант бўлмани очаётиб мункиб кетди. Ёнбошига ағнади. Елкасидаги мурда қони унинг юзига оқиб тушди. Илимлик қон хидидан қўнгли ўхчиди. У десант бўлмаси эшигини тепиб очди-да, ҳалок бўлган жангчини ичкарига ташлади... Бу пайтда шоир дарё томонга зўр бериб пушка ва пулемётда ўк ёғдирар, нима қилиб бўлса-да, душманни яқин йўлатмаслик чораларини кўрарди. Ринат тагин снаряд теккан БМП-2 томон югуриб кетди. У машина атрофини айланиб чиқди... Шу захоти ундан уч-тўрт кадам нарига миномёт ўқи тушиб портлади. Визиллаб учган темир парча юзини ялаб ўтди. Ўзини ерга ташлаб, бошини беркитиб олди. Кўпни кўрган жангчи сифатида ҳозир иккинчи снаряд келиб тушишини сизди. Галдаги портлашни кутди. Ҳавода ваҳимали овоз чиқариб, кейинги снаряд портлади. Атроф ёришиб кетди. Буниси Ринатдан узокроққа келиб тушди. Ринат БМП-2нинг эшиги туткичидан осилиб башняга чиқди-да, машина устини кўздан кечирди. У башнянинг олд қисмида кимдир ихраётганини сизди. Қоронғида бирор темир-терсаққа уриниб йиқилмаслик учун эҳтиётлаб оёқ босди. Аянчли овоз чиқариб инграётган ярадор

олдига борди. Таниди — капитан Купин. Дум-думалок бўлиб, дўмпайиб ётибди. У ярадорни силкилади. Купин тагин ихради. Уни машинадан судраб туширишнинг ўзи бўлмасди. Бу хўппа-семиз офицерни кўтариш учун Ринатнинг мажоли йўқ эди... У Купиннинг танасини сийпалаб кўрди. Қўл-оёғи бут. Шунда оёғи олдида ётган алоқа қурилмасига қўли тегди... Мосламани олиб бошига кийди... Ишляпти... Хатто алоқадан қий-чув, ўк овозлари эшитилиб турибди. У алоқада қисм командирига вазиятни тушунтирди. Батальион йўлга тушган эди.

— «Рапира-1». Яша, ўғлим. Ўзингни тут! Ҳозир сенга битта қутича ёрдамга боради...

Разведкачиларга қарашли БМП-2 келиб тўхтаганда Ринат капитанни судраб, тушириш осон бўлиш учун машина четига олиб келган эди. Иккита разведкачи Купинни оёқ-қўлидан кўтариб Ринатнинг машинасига олиб боришди. Уни ҳам десант бўлмасига жойладилар. Шоир ҳамон қишлоқни ўққа тутарди... Разведкачилардан сўнг Ринат ҳам машинани ўт олди. Улар батальонга етиб олишди... Ринат машинани қисм тўпланиши кўзда тутилган ялангликдаги тиббиёт пункти томон ҳайдади... БМП-2 фараси ёритиб турган палатка ичидан ҳарбий кийимли аёл югуриб чиқди... Бу олдин ҳам бир гал шоир ва Ринат билан битта экипаж бўлиб жангга чиққан Нина Григорьевна эди. Улар аввал Купинни олишди. Замбилга жойлашди. У ўхчиб-ўхчиб хириллар, инграр эди...

— Қопқовидан енгил яраланибди, — деди Нина Григорьевна...

Шоир Купиннинг тепасига келди. БМП-2 фарасининг хира ёруғида унинг оқарган юзини кўрди. Купин тепасида юзини яқин қилиб тикилиб турган шоирга қараб:

— Раҳмат сизларга, — деди.

— Бутун бошли батальоннинг бошига етдинг, — деди шоир сенсираб, у Купиннинг эрталаб полкдаги ҳақоратли сўзларини эслаб, янада ғазаби кўпирди, — лекин, бир нарсани билиб қўй, ўзбеклар ҳеч қачон жангда шерикларини ташлаб кетмайди. Эрталабки ҳақоратнинг учун мен сени отиб ўлдирмоқчи эдим. Лекин, Худонинг ўзи сени жазолади... Худо раҳмимни еса, мен уйга қайтаман... Сенинг туркингни кўриш менга бошқа насиб қилмайди...

— Бас қил, солдат... бас қил, — Купин титрай бошлади.

— Тўғриси, мен сени отиб ўлдиришим мумкин эди.

Бирок, сен менинг кўлимда ўлишга ҳам арзимайсан. Туф сенга!

Шу пайт Нина Григорьевна шоирнинг елкасидан ушлаб, четга тортди...

— Ўзингни бос... Кераги йўк... Илтимос, ўзингни кўлга ол аскар. Мен сени ҳурмат қиламан... ярадор-ку, бу...

Икки жангчи Купин ётган замбилни кўтариб палата томонга юришди. Десант бўлмасидаги ўликларни тушираётганда шоирнинг кўзига жикка ёш келди... Сен шу жангчиларнинг тирноғига ҳам арзимасдинг Купин... Сенинг хали кўзинг очилмаган эди, Купин. Агар сен кабилар бўлмаса, ёвузлик ҳам бўлмасди.

Шоирнинг лаблари пичирларкан кўз ўнгида Купин ва Бурхонов котиб турарди.

— Кечирасиз, мазангиз кочдими?.. Автобусни тўхта тайми?

Шоир ёнида кетаётган аёлга анграйиб қаради. Йигирма беш ёшлардаги жувон тикилиб турибди. Бирок боқишлари беозор, мунис. Шоир бу куйинчак жувонга миннатдорчилик билдириб, ўз савдойилигидан уялди.

Автобусдан тушиши лозим бўлган жойдан икки бекат ўтиб кетганини пайкаб, тушиб қолди. Тунд киёфада, ўз ўйлари билан андармон ортига пиёда қайтди. Эти жунжикди. Ҳаво совуқ, қор ёғадиганга ўхшарди. Бунчалар файзсиз кун, деб ўйлади шоир. Бунинг бари Бурхонов туфайли. Эҳ, бу одамнинг зуваласи қон ёки захарли сув билан қорилган бўлса керак... Агар шу зугумини менга урушда қилганда аниқ отиб ўлдирардим. Шоир хаёлига келган гапдан бир оз таскин топиб, ховури пасайди. Мен чиндан ҳам жангда уни отармидим? Ахир, Купинни отмадим-ку... Йўк, отолмасдим, барибир Худога солардим.

— Бурхонов, сени Худога солдим...

XI

— Мен сени Худога солдим шўрави! Худога солдим...

Шоир уйғониб кетди. Ҳансиради. Уйқуси озор топиб, нохуш туш кўрди. Бунинг туш эканлигига ишонч ҳосил қилиб, бироз хаяжони босилди. Деразадан кўринган бир парча осмон оқариб келарди. Тонг яқин. У ичи

ловуллаб ёнаётган, лаблари куруқшаб бораётганини ҳис қилди. Атрофга аланглади. Столга бош қўйиб Гўзал ух-лаяпти. Чарчаган шўрлик. “Жиккаккина бўлсаям, ўз ишига ҳалол бу”, деган ўй ўрмалади шоир кўнглида.

— Уф... Сув. — деди у секин ўзига ўзи алланечук илинж билан. Гўёки шундай деса истаги вожиб бўладигандай, кимдир унга сув тутадигандай эди. Аммо, шундай бўлса-да, Гўзалнинг уйғонишини, уйқусини бузишни сира-сира хоҳламади. Айни дам, бундай ночор ахволда киздан уяларди.

Йўқ. Гўзал хушёр эди. Тик этган товушдан уйғонарди. Бошқалар каби донг қотиб ухлай олмасди. У кечами, кундузми ҳамшира учун битта иш — беморга ёрдам бериш, унинг ҳаётини асраш зарурати елкасидан босиб туришини яхши англади.

Гўзал ўрнидан туриб, термосдаги чойни пиёлага қуйди. Енгил қадам билан шоирнинг ёнига келди.

— Мана, ичволинг.

— Раҳмат сизга. Соат неча бўлдийкин?

— Тўрт ярим. Ҳадемай тонг отади, — деди қиз халати чўнтагидан соат олиб қараркан.

— Сизни қийнаб қўйдим. Энди бемалол ухлайверинг. Мен тонггача уйғок бўламан... Барибир уйқум келмайди.

— Айникса, бугун. Сиз учун энг яхши кун, — деди Гўзал жилмайишга ҳаракат қилиб...

— Нега:.., — деди шоир Гўзалнинг нимага шама қилаётганини англаб-англамай.

— Бугун сизнинг туғилган кунингиз. Бизни билмайди, деб ўйлайсизми?

— Сизга ким айтди?

— Ўзим биламан. Бош врачдан жавоб сўрагансиз...

Барно опам кеча айтганлар...

— Раҳмат. Шундай пайтда ёнимда бўлиб турибсиз. Гўзал, бу яхшиликларингизни, Худо хоҳласа қайтараман.

— Доим шундай дейсиз... Шу гапингиздан ўзга мактов йўқ, шоир ака...

— Гўзал, мана сиз тушунасиз. Инсоннинг боши, мияси, ўзи хоҳласа-да, хотирасига ўрнашган айрим воқеа-ходисаларни ўчириб ташлай олмайдими? Ахир бош меники-ку? Нега энди хоҳлаган пайтим яхши кунларим ҳақида ўй-хаёлга берилишим мумкин эмас. Нега энди кутилмаганда ўз хоҳиш-истагимга зид ҳолда фавқулудда ўта аянчли ходисалар хотирамда жонланиб келаверади?

— Хотирани ўчириб ташлаш мумкинмас. Сиз фақат яхши нарсаларни эсга олишга ҳаракат қилинг. Бошингизни даволаш ўз қўлингизда. Унчалик қайғу-кулфат қомида кўмилманг энди, бироз мизғиб олинг...

Шоир кўзини юмишдан зада эди. Кейинги пайтлар унинг туши айниди. Айқаш-уйқаш, турли-туман воқеалар гирдобиди қолади, таниш-нотаниш кишилар тушига қираверади. Очиғи, бу чалакам-чатти, тарқоқ манзараларни туш деб бўлмас, алахсираш ёки босинқираш деса тўғри бўларди.

Бу кеч ҳам шундай бўлди. Тушида олти ёшли қизини кўрди. У афғон қизалоқлари қиялиган кийимда эмиш. Ховли. Лой томли пасткам кулбанинг бир бурчи ўпирилган. Бериқдаги бостирма вайрон бўлиб ётибди. Бостирма тўсини, каттакон болор кулаб тушиб, семиз, наслдор сигирни босиб қолган. Сигир ганграйиб ўлиб ётибди. Шишиб кетган. Қизи ховлининг ўртасида дод солиб йиғлапти. У чўк тушиб олган. Қўлларини ҳавога чўзиб нола қиляпти. Шоирнинг кулоқларига кўрғошиндек қуйилаётган қарғишни қизи қимга айтаяпти, шоир атрофга аланглади, ҳеч ким йўқ...

“Мен сени Худога солдим, шўрави! Худоё-худованда бир умр азоб тортгин, шўрави!”

Қизалоқ худди жойида ўтирволиб, садр тушаётгандай боши, елкаси, гавдаси билан ўнгдан чапга тебранар, қўллари ҳавода муаллақ қотиб титрарди...

— Мен сени Худога солдим, шўрави” Мени ҳам ўлдир, шўрави!

Шоирнинг оёқ-қўли бўшашиб ўтириб қолди. Тушунди. Бу ер — Афғонистон. Унинг кўзидан қайноқ ёшлар сиза бошлади. Қизи сари яқинлашиб борди. Қизалоқ дод солиб ўрнидан турди-да, кулба томон югурди. Шунда автомат тариллагани эшитилди. Қизалоқ жойида тўхтаб чайқалиб кетди. Орқага тисланди. Гушллаб йиқилди. Шоир дод солиб бақирди.

Уйқуси ўчди. Уйғониб кетди. Унинг додлаганини Гўзал ҳам эшитди. Бу оғрик зўрайиши эмас, балки шоирнинг алахсираганини тушунди. Ҳозиргина кўз очган шоирнинг хижолат тортмаслиги учун ўзини ухлаганга солди. Столга кўксини бериб, кўзларини чирт юмиб олди.

Шоир вос-вос касалига йўлиқиб қолишдан, ақлдан озишдан кўрқарди. Чунки дарди шу томонга бурилиб кетиши мумкинлигини англаб етарди. У улуғ ёзувчи Хемингуэйнинг “Уруш дахшатини англаганлар ақлдан озиш-

лари мумкин", деган гапини тез-тез эсларди. Хар қандай оғриққа чидаши мумкин, лекин инсон ҳеч қачон хотира азобига дош беролмайди, деб ўйлади. Шу тобда ёнида нималарнидир ёзиб турган хамширага қараб, шу киз ундан кўра нечоғлик бахтиёр эканлигини хис этди. Шунинг учун кўзлари тиниқ ва бегубор бўлса керак.

— Гўзал, яна бир пиёла чой узатасизми, — деди у ҳамон нималарнидир ёзаётган қизга.

— Хўп бўлади. Шоир ака, манови дорини ҳам ичволлинг... Янаям енгил тортасиз.

— Бу қандай дори?

— Асабни юмшатади. Бош оғриғини қувлайди.

— Майли. Фақат ухлатиб қўймасангиз бўлди.

— Ий, йўқ. Хозир сизга уйқунинг кераги йўқ. Кўз тегмасин. Анча яхшисиз. Қийин ҳолатдан ўтиб олдингиз. Укол-дориларнинг фойдаси тегди.

— Раҳмат, Гўзал.

Шоир яна сукутга чўқди. Кўзини шифтга тикиб жим қолди... Бугун кайфиятимни баланд қилиб, хушчақчақ ўтказишга ҳаракат қилишим керак, деган фикр ўтди. Бироздан сўнг тонг ёришади. Қуёш чиқади. Уйдагиларим келади. Уларни хушҳол қаршилашим керак, деб ўйлади. Хотини, ўғли ва икки қизини кўз олдига келтириб, юзига илиқ табассум олди. Оиласида энг яхши кўрадиган Юлдуз қизини бағрига босаётгандай хис қилди. Ана, ийманиб, қулимсирабгина дадасининг бағрига бош қўйяпти... Қуралай кўзлари кулади. Дадасининг бору жаҳонини нурга тўлдирувчи эркатой, бўлакча, феъл-атвори ҳам ҳеч кимга ўхшамайдиган Юлдуз гўдаклигида кўп касал бўлди. Худойим уни кўп бора қайтариб берди. Шунданми, шоирнинг Юлдузга меҳри ўзгача. У йиғласа, шоирнинг юрак-бағри ўпирилиб кетади. Бирор жойи лат еса, ота ўзини қўярга жой тополмай қолади.

Шоир хаёлларидан чалғиб, яна тушини эслади. Ховли. Бостирма. Хароба уй. Ховли ўртасида афғон қизалоқлари кийимидаги Юлдуз. Қўлини ҳавога чўзиб қарғаяпти. Кимни? Дадасини. Дадасининг қўлида қуроли бор эмиш. У яна Афғонистонда эмиш. Юлдуз дод солиб йиғляпти.

— Сени Худога солдим, шўрави! Худога солдим.

Қизи уни танимасмиш. Шоир қарахт ҳолда қизи томон юрганди, у ўрнидан туриб кулба томон чопди. Шунда автомат тариллади. Қизи ҳавода чайқалиб турди-да,

орқаси билан йиқилди. Шоир ким отганини, нима бўлаётганини англамай ён-верига қаради, ҳеч ким йўқ...

Шоир кўзларини чирт юмиб олди. Бадани жимирлаб кетди. Узини бўғилаётгандек ҳис қилди. Лабларини каттик тишлади. Оғрикнинг зўридан ихраб юборди. Гўзал қорғоз-қаламдан бош кўтариб беморга қаради.

— Тинчликми? Безовталанаяпсиз... яна оғрияпсизми?

Қиз хавотирли алфозда шоирнинг қон босимини ўлчади, дераза қанотларини очди. Ичкарига баҳорий бўй ва тонгги мусаффолик оқиб кирди.

— Гўзал сизга бир нарса айтиб берайми? Эшитасизми? Шундай қилсам яхши, вақт ўтади.

— Бемалол. Фақат, аввал айтинг, бошингиз оғримаяптими?

Йўқ. Бошим яхши. Анча енгил. Тонггача зерикмайин деяпман. Ахир сиз чарчаган бўлсангиз...

— Нега энди, айтинг. Эшитаман.

— Гўзал, одам ҳар қандай гуноҳи учун жазосини оларкан. Бировни хонавайрон қилиш, ўлдиришнинг гуноҳи, бир куни ҳар кимнинг ёқасидан тутуди. Мен урушда одам отишим мумкин, бу урушнинг даҳшати, мен шундай қилишга маҳкумман, урушда бошқача бўлиши мумкинмас, деб ўйлардим. Афғон урушидаги воқеаларни айтаяпман. Ўшанда ўн саккиз-йигирма ёш орасида эдим. Кўркмасдим. Баджаҳл, шафқатсиз жангчига айлангандим. Раҳм-шафқат туйғуси ҳақида тўхталишга ҳожат йўқ эди. Уруш мени қуролга айлантириб қўйганди... Бу гапларни ўз ўтмишимнинг фожиали кечгани хусусида сўзлаб, сизнинг раҳмингизни келтириш ниятида эмасман. Фақат хотира азобининг хуни, яъни барча гуноҳларингнинг хуни вақти келиб гирибондан бўғиб, барча қилмишларингнинг ёдга солгач, дунёда сендан кўра бебаҳт одам йўқлигини англаб қоларкансан. Хотира хун сўраса ёмон бўларкан.

Бир оз олдин уйқумда кизимни кўрдим. У ҳам урушда юрган эмиш. Мени уни... Ха, майли, ҳозир, ётган жойимда бир нарсага амин бўлдим. Бу даҳшат... Буни сизга айтиб беролмайман... Сиз мени эшитаяпсизми? Ҳўш, эшитинг...

Ўшанда байрам эди... Янги йил. Қисмимиздаги икки-та БМП-2ни экипажи билан Кобулдаги совет элчихонасини қўриқлашга олиб боришди. Ҳар байрамда шундай қилишарди. Кобулдаги шўро маслаҳатчилари уйи олдига машиналарни қўйдик... Айём чоғи хушёрликни ошириш,

пойтахтдаги ўзимизникиларни қўриқлаш мақсадида қилинган бу иш ҳар ҳолда жангга боришдан кўра афзалроқ эди. Шаҳарда отишма бўлмайди. Бундан ташқари шўро маслаҳатчилари, уларнинг оиласи байрамда бизни совғасаломлар билан сийлайдилар. Ҳатто ичкарига, атрофи баланд девор билан ўралган кўп қаватли уйга таклиф қилишади. Бу ерда ҳамма нарса бор. Ўзингизни Европанинг бирорта хашаматли саройларидан бирида юргандай ҳис қиласиз. Бассейн, стадион, ресторан, бар, боғча, мактаб... ҳамма нарса... Бу ерда маслаҳатчи сиёсий арбобларнинг хотинлари, келишган хушбичим рус жувонлари, балоғат ёшидаги қизлар айш-ишрат, фароғатда яшайдилар. Ярим ялонғоч бу эркатой ойимчалар уруш нафасини туйиб, кир-чир, афтода ҳолдаги, ғам-ғуссадан бошқа нарсани кўрмаган аскарларнинг кўзига чўғ бўлиб кўринар, ичида олов тошириб, кўнгилларини беҳол қиларди. Бизни ичкарига таклиф қилишди. Пастда рус қизлари билан чўмилдик. Ресторанда умримизда кўрмаган спиртли ичимликларни татиб кўрдик... Хуллас, Русиянинг тантик ва эрка жувон-қизлари биз урушнинг мунгли болаларини кўнглини хушлашди.

Кечкурун, куёш уфққа оға бошлаган кезде постда турдик... Кеча яхши ўтди. Эртаси эрталаб, пиёда аскар шеригим, рус йигити шаҳарга қирайлик, бу ерда яхши нарсалар кўп, харид қиламиз, деб туриб олди.

Одамлар гавжум. Оғзи ланг очиқ дўконларда одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор. Лекин бесаранжомлик. Бешарм журналлар, апелсин, атир-упа, кийим-кечак, турли хил ичимликлар, пойафзаллар, сигареталар тур-тури билан, ҳамма-ҳаммаси бор. Аралаш-қуралаш. Биз ана шундай дўконлардан бирига яқинлашдик. Дўкон эшиги ёнидаги оломон четга сурилиб бизга йўл берди. Сотувчи билан нималар, деб тортишаётган харидор ҳам жим бўлди. Дўкондор бизга олазарак қаради. Куролланган босқинчилар келишди, буларнинг қўлидан ҳар нарса келади, деб ёвқараш қилган оломон секин тарқала бошлади. Шеригим кўзи ўйнаб дўконни кўздан кечираяпти. Дўкондор ёнидаги жажжигина қизалок мунчок кўзларини тикиб анграйиб, хайратомуз қарайди. Унинг беғубор чехрасидаги таажжуб ва кизикишни пайқаш мумкин. Ўрис қўлидаги қуролни ўйнатиб, апелсин жойланган қутилар ёнида терилган сигаретага ишора қилди.

— Ну-ка, покажи...

Дўкондор тушунмади.

— Ай, босмач! Я твоя мат... дай сигарет!

Дўқондор оркага тисланди. Аскар куролини ўқталди. Шунда халиги кизалоқ қулоқларини беркитиб, чинкириб йиғлай бошлади...

Аскарнинг газаби қўзиди.

— Молчи! Рот закрой... Чего прёш, дикарка?!

Кизалоқ Кобулни бошига кўтариб чинкирар, азбойи кўркувдан ранги пахта каби оқариб кетганди. Мен шеригимни бир силтаб ўзимга тортдим-да, ияги тагидан ўнг қўлим билан қаттиқ сикдим.

— Хой, ҳозир ичак-чавоғингни чиқариб ташлашади. Бор эшикда кутиб тур. Ўзим олиб бораман, ўша искоти сигаретингни.

Ҳамроҳим кутилмаган қилиғимдан тайсалланиб қолди. Мен уни эшик томон итардим. Шунда осмондан тушдим, ё ердан чиқдим, билмайман, қоп-қора либос кийган, узун саллалик, афт-ангори важоҳатли, соқолли бир дорроз кимса пайдо бўлди-да, қўйнидан яраклаган тиг чиқариб, шеригимнинг бўйнига қўл силтади. Аскар пихиллаб, чир айланиб қулади... Оёғини икки уч бор ётган жойида жон аччиғида силтаб, типирчилай бошлади. Мен нима бўлаётганини англамай, қўлимдаги қуролдан атрофга гир айланиб ўқ уздим. Уч тўрт кишининг силтаниб йиқилганини кўрдим. Атроф кий-чувга тўлди. Бу жуда қисқа, оний лаҳзаларда содир бўлди. Дўқон ичкарисидаги қизча қонига бўялиб, ғужанак бўлиб ётган дадаси устига чинкириб ўзини отди. Мен дўқондан югуриб чиқдим. Рўпарада ўқдай учиб келаётган БТПга қўл силкидим. Бу ҳарбий йўл назоратчилари машинаси эди. БТП дўқон ёнига келиб тўхтади. Вазиятни тушунган ҳарбийлар машинадан сакраб тушдилар-да, ўзларини дўқон ичкарисига уришди. Бу пайтда оломон тир-тўзиган, ичкарида қонига бўялиб, ўрис аскар ва ўққа учган бир нечта афшонлар чўзилиб ётарди. Фақат халиги кизалоқ титраб-қакшаб қалтирар, унсиз йиғларди. У дам ўлиб ётган дадасига қарар, дам аскарларга мўлтираб термулар, тиззаларини бир-бирига қовуштириб, иккала қўли билан энкайган қўйи киндигидан пастини ушлаб турар — у хаддан зиёд кўркиб кетган эди.

Ҳарбийлар аскарни олиб чиқишди. У жон берганди. Мени сўроқ қилиш учун армия штабига олиб чиқишди. Тушдан кейин қўйиб юборишди.

Эртаси кун қисмга қайтдик. Штаб бошлиғи бўлган

воқеани суриштирди. Мен ўша ҳолатни оқизмай-томизмай айтиб бердим...

— Демак, душман сизларга ҳамла қилибди, — деди ўйга толиб.

— Билмадим...

— Ҳой, нега билмайсан? Худди шундай бўлди, де. Ахир қанақа боласан?! Бу ерда армиямиз шаъни ҳақида гап кетаяпти. Душман қилмишига яраша жазо олган... Сизларга йўлда ҳужум қилган. Аскар Ивоновни эса бўғизлаган. Шунда сен уларга қарата ўк узгансан. Зўрға жон сақлагансан. Йўл назоратчилари етиб келгач, душман чекинган. Армия штабида ҳам шундай ҳулосага келишди. Тушундингми?

— Ҳа. Тушундим.

— Бор энди.

Офицер мени ортимдан нафрат билан қараб қолди. Ўзимни ҳўрлангандай хис қилдим... Бу жудаям оғир ҳол эди.

... Шоир жим қолди. Гўзал унга ачиниш ва хавотир билан қараб турарди.

— Оғир... Сизга оғир. Даҳшат-а? — деди Гўзал.

— Даҳшат. Ўша чинқириб йиғлаган қизалоқ кеча қизим Юлдуз сиймосида тушимга кирди. Бу нарса мени ҳеч қачон тинч қўймаса керак...

— Кўп ўйламанг, — Гўзалнинг овози калтираб чиқди.

— Мен ўйламайман. Лекин гуноҳларим мени тинч қўймайди. Ўша қизалоқнинг қарғиши мени уради... Мана бу жудаям оғир.

Тонг оқарди... Гўзал шоирнинг ёнида туришга негадир ўзини ноқулай сизди. У идиш-товокларни ювишни баҳона қилиб ташқарига йўналди... Гўзал йўлакка чиқиб юм-юм йиғларди.

XII

— Салом, дадажон!

Эшикдан югуриб кирган олти ёшли қизалоқ бемор дадасининг бошидан кучиб, пешонасидан ўпди. Шоирнинг кўнгли алланечук бўлди. Кўнгли бузилди. Ичидан йиғига ўхшаш бир туйғу ўралади. Ночорлиги, ўзини катталардай тутиб, дадасининг кўнглини овлашга уринган қизчанинг ҳозирги қилиқларидан музтар бўлди. «Боши-

га кун тушса болалар ҳам кексайиб қоладилар, катталарга ўхшайдилар», деган хаёл билан Юлдузга термулди. Ўзини ўнглаб яримбел бўлиб ўтирмоқчи бўлди. Унинг харакатини кўрган Юлдуз кичик қўллари билан оҳиста кўксидан босди:

— Ётинг... ётинг... Дадажон ётинг!

— Майли қизим. Ўтира қолай. Қандайсизлар! Кани аяжонинг?

— Кайиндойда... Келаяптилай... Зинадан энди чиққан бўлсалай кейак... Мен чопдим...

Яша ўзимнинг онам... Ҳеч ким сени уришмаяптими?..

— Йўк... Кеча ойим даданг тузалиб чиқсинлай ҳаммангни айтиб уйдияман дедилай... Сиз биззи уясизми?..

— Йўк. Сира... Шундай асал кизни ҳам уриб бўладими?..

— Дадажон... Айтмоқчи... Туғилган кунингиз билан табиқлайман... кизалоқ шоирнинг юзидан яна ўпиб кўйди, — биласизми, ойижоним сизга гул сотиб олдилай... Ана, ўзлайи ҳам келдилай...

Шу маҳал остонада бир қўлида елимхалта, бир қўлида бир даста қип-қизил чиннигул кўтарган Барно пайдо бўлди. Аёл жудаям жозибали эди. Деразадан баҳорий бир тиниқлик иниб, хонани, бутун дунёни ёруғ этган лаҳзада, остонада нуру гулга тўлиб, гулдай чаргон очилиб, нурдай сочилиб турган жувоннинг қўлидаги гуллар чиройли эди, йўк, унинг ўзи гул эди, у гулдан чиройли эди... Порлаётган нигоҳларидан кулги сачрар ва бу сочқи шоирнинг авзойи баданини куйдирар, гўё тўшак билан биргаликда мовий юксакликда учиб борарди.

Шоир сархуш ҳолда аёлга ютоқиб термулди. Бош силкиди. Аёл ҳам жилмайди. Оҳиста қадамлар билан шоирнинг ёнига келди...

— Тузалиб колдингизми... Туғилган кунингиз муборак бўлсин, дадаси...

— Раҳмат, Барножон... Яхши ўтирибсизларми?... — шоир бошқа гапиролмади. Кўнгли ийиб кетди. Шу топда қаршисидаги жувонга, манави, бижилдоқ қизчасига раҳми келди. Мен бари бир бахтли эркакман, мени севишадими, деган ўй кўнглини ёритди. Ҳеч бўлмаса шуларнинг севгиси, жовдир-жовдир нигоҳи учун яшашим керак. Эй, Худойим, бариски тезроқ ўтиб кетсайди.

Ўзал гул учун гулдон олиб келди. Сув қуйиб, гул-

ларни солиб қўйди. Уларни холи колдириб, ташқарига чикиб кетди.

Менга бугун уйга боришимга рухсат беришмаскан. Кеча бироз мазам кочди.

— Хабарим бор. Тузалиб чикканингизда туғилган кунингизни бирга нишонлаймиз. Хозирча уйдан хавотир олманг. Эртага ойим келадилар. Кичкинангизга қараб турадилар. Шундан ўзим кун бўйича ёнингизда бўламан. Зерикмайсиз.

Барно қандай қилиб бўлса-да, эрининг кўнглини олиш илинжида эди. Юлдуз дадасининг оёқларини укалаяпти.

— Бу ерда зерикарли эмас. Лекин, сизлар анча ташвишда қолдингиз. Уйда пул ҳам тугандир. Кеча ишхонамизда ойлик бергандир. Юсуфга, Юсуф Худойкулга телефон қилинг, ойлигимни, гонораримни олиб берсин. Бухгалтерга Юсуф вазиятни тушунтирса, бераверади. Барибир уйда пул турмаса, ёмон.

— Майли, сиз бу нарсаларни ўйламанг. Мана, манти олиб келдим. Иссиқкина. Еб олинг. Гўзалнинг айтишича, кам овқат еяпсизкан. Озгина бошингизни кўтаринг. Ҳечқиси йўқ, сочикни тўшайман. Олинг, Барно елим-халтадан косада манти олиб шоирнинг қўлига тутди. Косанинг бир четидан ушлаб турди.

Палатани зира қўшиб пиширилган мантининг хиди тутди. Она ва қиз дадасининг овқатланишига завқланиб қараб туришди. Иштаҳаси очилган шоир она-болани шод қилиш учун ҳам таомни охиригача еди. Қуруқ косани айлантриб, яна бир коса манти топиб беринглар, — деб ҳазиллашган бўлди. Қиз кулди. Она кулди. Ота кулди — хона ичи нурга тўлди. Ана шундай хуш кайфият билан улар хайрлашдилар. Кетаётиб Барно нима овқат олиб келай, деди. Шоир ўзингиз биласиз, деди. Айтинг, кўнглингиз нимани тусаяпти, деди. Шоир айтсам айтдим-да, кесган ош олиб келинг, деди. Аёл кулимсиради. Шоир жилмайиб қўйди. Юлдуз қиз ойисига эрганиб, барморини лабига босиб, дадасига хавода ўпич йўллади. Дада ҳам худди шундай қилди.

Улар чикиб кетиши билан ашқол-дашқолларини кўтариб ҳампира қиз Гўзал кириб келди. Яна осма укол. Шоир зада бўлган қўйи қизга қаради.

— Янами?...

— Албатта. Аввал ёнбошингизга манови уколни қиламан. Сўнгра гемодез оласиз. Қарабсизки, бугун оёкка туриб кетасиз. Худога шукр, анча тузуксиз. Барно опам

хам хурсанд бўлиб чикиб кетдилар... Бош врачимиз бир оздан кейин келиб сизни кўрадилар. Қани, ёнбошингизни очинг. Ўзингизни бўш кўйинг. Мунча чўчийсиз. Ким айтади сизни энг кийин пайтда касалликни енгиб ўтган киши деб. Ҳа, мана. Ҳатто билинмадиям. Кеча оғир жараёндан ўтиб олдингиз. Бугун реанимацияга оғир беморни олиб келишган. Ўзини билмай ётибди. Қон босими жуда юкори. Бу хавфли. Эрталаб ишхонасида хуруж қилибди. Инфаркт экан. Министр эмиш. ТошМИдан профессор чақиришди, — Гўзал осма укол кўйгунча шу гапларни айтиб бўлди.

— Инфаркт ҳам ёмон дард-а?

— Ҳа. Хавфли. Олиб кетади. Анови министрнинг хам аҳволи чатоқ дейишяпти.

— Қайси министр экан?

— Билмадим. Фамилияси Бурхонов! Касаллик варақасига кўзим тушди. 1946 йил туғилган. Ёш экан, бечора.

— Фамилияси Бурхонов?

— Ҳа, Бурхонов. Миокард-инфаркт. Иккинчи боскич. Реанимацияда...

— Их-хе! Худо бор Бурхонов! Худо бор! Ҳеч ким дунёга устун эмас. Давлат, мансаб ўлимнинг олдида бир пул, Бурхонов...

Шоир бехосдан ўзига ўзи гапира бошлаганидан анграйиб қолган Гўзал:

— Вой, ўлмасам Сизга нима бўлди? — деди.

— Мен Бурхоновни айтаяпман. Ҳа, Мени азоблаган, осмонни ушлаб турибман, деган министр у. Биз битта вилоятданмиз. Лекин, яхши одам эмас. Жамият, халқ, деган нарсани билмайди. Билгани мансаб, пул. Ўзидан бошқани тан олмайди. Эзгилаб ташласам, дейди ёвуз.

— Хой, ўзингизни босинг. Майли, ким қилса ўзига. Сиз ўзингизни ўйланг.

... Бугун эрталаб Бурхоновнинг ходими пора устида қўлга олинади. Пулни Бурхоновга олиб бориши керак бўлади. Жудда катта сумма. Айтиш хам ноқулай. Бунинг тафсилотини ёзиб асаримизни булғаб ўтирмайлик. Кейин буни эшитиб, министр бакадай бақрайиб туради, столдан йиқилади. Инфаркти, кўзиб қолади. Бўлган воқеа шу. Мана энди реанимацияда ётибди.

Бугун бошқа кунларга караганда бошқача эди. Ёрумийей, чиройлимийей, файзлимийей. Энг қизиги, эрталабдан ғалати хабарларни эшитди. Бурхоновга ачингандай

бўлди. Бола-чакаси бор одам. Ҳеч ким ўлмасин. Майли, ўзи ёмон бўлсаям, фарзандлари бор. Уларни ўқитиб, одам қилиш керак. Ҳеч кимнинг оиласи зор қақшамасин, деган хаёлга борди.

Тушга яқин газетада бирга ишлайдиган жўралари келди. Анча яхши бўлди. У ёқ-буёқдан гаплашишди. Шоирнинг ойлигини шу ерга олиб келишибди. Ёрдам пули ҳам ёзишган экан. Улардан миннатдор бўлди.

Бугун ҳамма нарса бошқача кўринди. Одамлар ҳам. У бугун Бурхоновга ҳам раҳми келди. Кечирди. Ишқилиб ўлмасин, деди. Айниқса, ҳамкасбининг “Кеча ишхона бошлиғи ва ўринбосари, телевиденидаги унга бир пайтлар зуғум ўтказган раҳбарлар ишдан бўшади”, деган хабари ҳам унчалик таъсир қилмади. Буни табиий ҳол, деб қаради. Негадир улар менга зулм ўтказувди, энди жазосини олибди, деган хаёлга ҳам бормади. Аксинча, уларга ҳам раҳми келди. Бугун шоир анча ўзгарган эди.

Кечаги қийинчилик, ўлим билан олишув, ўлим нафасини туйиш, ўлим олдида инсоннинг ожизлиги, тинч ҳаётининг нақадар азизлиги, барчаси шоирнинг ўй-хаёлларини ўзгартирди. У энди ҳаётдаги арзимас нарсаларни эслаб, бирор манфаат учун талашиб-тортишиш ноўрин, тирикликни кадрламоқ энг олий ҳислат эканлигини ҳис қилгандай эди.

Нима бўлганда ҳам яшамоқ гўзал. Тириклик афзал. Қолганлари майда гап. Чархнинг шунчаки ўйини қолганлари. Куйиб-пишиб ётганинг билан ўз оиланг, яқинларинг тушуниши мумкин. Шулар раҳмингни ейиши мумкин. Тўғри, ноҳақликка қарши курашмоқ бор гап. Лекин ўзингни майиб-мажруҳ қилиб ташлаш эвазига эмас.

Бу шаҳар катта. Жудаям катта. Одамлари кўп. Биров-бировни танимайди. Ҳаёт қайнайди. Ҳамманинг ўз ташвиши бор. Касалхоналари кўп бу шаҳарнинг. Беморлари ҳам. Шу сония кимдир ўлим билан юзлашиб турибди. Ҳозир жон беради. Агар у тасодиф туфайли тирик қолса, ўлимни енгиб ўтса, бу ҳаёт, бу дераза, осмон, одамлар кўзига бошқача кўринади. Ҳамма-ҳаммаси жондай азиз бўлиб туюлади. Чунки инсон жонининг ришталари борлиқ билан боғланиб туради. Шу ришталар узилмасин.

Ҳозир ҳам ер юзининг қайси бир бурчагида уруш кетаяпти. Одамлар бир-бирини ўлдираяпти. Қираяпти... Одамзот ўзи учун фожиа пайдо қилаяпти. Ўша лаънати уруш қанчалар кишиларни мажруҳ қилиб ташлади. Қан-

чалаб оилалар изтироб уммонига фарк бўлмоқда. Шу нарсани тушунмаган одамлар тинч кунларда ҳам бир-бирини тинч қўйишмайди. Эговлашади. Рухиятини азоблайди. Инфаркт қиладилар. Бир-бирининг устидан мағзава ағдаришади. Қаердадир хали ўқ учаяпти. Қаердадир эса осойиш ҳаётнинг айниган одамлари бир-бири билан зимдан курашади. Бир-бирини янчиб ташламоқчи бўладилар... Баъзида сўздан ўқ ясаб захарга ботириб отадилар. Бир-бирини кулатадилар. Аямайдилар бир-бирини... Ахир, ҳаётда ҳамманинг ўз ўрни, насибаси бор-ку. Ахир, ҳар кимнинг корни бир бурда нонга тўяди-ку. Ҳеч кимнинг қабрига мол-дунё, мансаб сизмайди-ку. Бу қуёш ҳамманики. Бу ер ҳамманики.

Шоир ўйлади — ҳаёт, барча қийинчиликлар, ўткинчи экан, фақат ўлмаслик керак.

Уруш-чи?. Уруш?. Уруш дахшатига иродаси тош кимсалар бардош беради. Иродаси метин кишилар яшашга ҳақлидирлар.

У ўрнидан кўзгалди. Каравотда қўлларига суяниб ўтирди. Ташқарига қарагиси келди. Оёққа туриб, бир икки қадам юрди, чайқалди, ўзини тутди. Дераза раҳига борди. Ўша йўлакка туташ темир дарвозага бокди. Барнонинг кириб келишини жудаям хоҳлади... Тасодифми бу?. Эшик очилиб Барно, Шукур ака, кизалоғи Юлдуз кўринди. Шукур аками шу?. Ҳа, Шукур ака?. Ана қоровул чол уларга салом бериб, таъзим қилди. Қизик, Шукур ака кўлига гул олияди. Шукур аканинг гул кўтаришини шоир тасаввурига ҳам сиздирмаганди. Эғнида ўша жигарранг ёмғирпўш, бошида ўша маллотоп шляпа... Салмокланиб келяпти. Барно унга кўли билан шоир қараб турган деразани кўрсатди. У кулди. Шоир кулди. Ҳатто кўлни кўтариб қўйди. У ҳам шундай қилди...

Остонада таажжуб билан қараб турган Гўзалга айтди!

- Қўркманг, мен тузукман...
- Бугун жуда яхшисиз... Хурсандман...
- Гўзал!
- Лаббай.
- Бери келинг. Бери келинг.

Қиз унинг ёнига келди. Шоир боши билан йўлакка имо қилди. Улар яқинлашиб қолган эди. Қиз деразадан уларга қаради.

- Анови, шляпали киши ким?
- Шукур ака, Шукур Холмирзасев!

Шоирнинг чехраси чараклади. Қиз шодланганидан чапак чалиб юборди.

— Ана, Сизга сўз берувдим. Катта ёзувчимиз ҳам келдилар...

Гўзал шоирнинг тўшагини текислаган бўлди. Тумба устидаги у-бу нарсаларни йиғиштирди. Каравот олдига бўш стул олиб келди. Деразанинг иккала қанотини ҳам очиб юборди. Деразадан шу тобда ўлимнинг шарпаси чикиб кетгандай бўлди. Хона ичи нурга, муаттарликка тўлди.

Гўзал сизга бир нарса айтайинми? — деди шоир каравотга яқинлашиб.

— Майли.

— Мен шу бир кун ичида азобли жангларда катнашдим. Ўлим қаршисида хотиралар жонланиб қоларкан.

— Балким...

— Чин. Яна бир гап бу урушда, бу азобларда сиз ҳам мен билан бирга бўлдингиз.

— Шоир ака, сиз ўша романингизни тугатинг.

— Майли.

— Номи ҳам чиройли экан. “Кулиб тур, азизим!”

Шу пайт йўлакда кадам товушлари эшитилди. Иккаласи ҳам эшикка термулиб қолдилар.

* * *

Орадан ўттиз йил ўтди. Шахардаги баобрў касалхоналардан бирига Халқ ёзувчисини олиб келдилар. Беморнинг бошида асорати бор эди...

Унинг тепасидан дўхтирлар кун бўйи жилмадилар...

Ёзувчи уйкуга кетди.

Ховли. Пасткам кулба. Кулбанинг бир бурчи ўпирилиб кетган. Деразалари тўкилиб ётибди. Ховли ўртасида бир қизалок озғин ва кичик қўлларини хавога чўзиб йиғляпти. Бор овоз билан бақирапти;

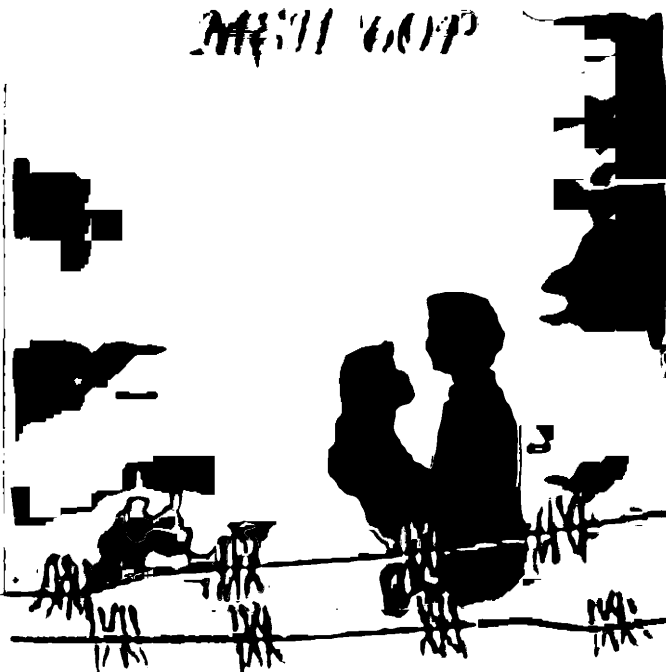
— Сени Худога солдим, шўрави! Мени ҳам ўлдир, шўрави!

Қизалок бир чайқалиб йиқилди.

Ёзувчи ихраб юборди. Кўзини сўнгги бор очди. Шифтни кўрди.

Бу ўша, “Кулиб тур, азизим!” асарини ёзган, уруш ҳақида ўнлаб киссалар яратган ёзувчи эди.

ҲАЛ САККИЗУЛА
ҚИРМАҲАЛ
МАҲАЛ ҲОҲ

ЎН САККИЗГА ҚИРМАГАН МЕН БОР

*Мен ҳаммасини, бор ҳақиқатни
ёзишга ҳаракат қилдим, афсуски, ҳеч
нарсга ёзолмадим.*

(Муаллиф)

I

Кун бўйи осмоннинг зардаси босилмади. Кечга бориб ёмғир тагин авжига чиқди... Хаво совиди. Бир хил шаклда — қалин қоғоздан ичига қум, тупрок, кесагу харсанг солиниб тикланган казармалар, аскар ва зобитларнинг деворлари, ошхоналари аллақандай ваҳимали. Деразалардан хира ёғдулар аранг кўзга ташланади. Қисмнинг саф майдони шунчалар файзсиз кўринадики, агар зобитларнинг штаби пештоқига ўрнатилган карнайдан хазин мусика янграмаётганда эди, борликни юракни тилкаловчи нохушлик қопларди. Казармалар қаршисида йўлкалар бўйлаб одам бўйи қад кўтариб қолган арча, терак, чинорга боқиб ўйланасан, киши. Инсон ҳамиша ўзига тирикликдан таскин излайди, яшашни яхши кўради. У гарчанд уруш қомида қолган бўлса-да, эртага ҳаёти нима билан тугашини сезмасе-да, яшашнинг ҳеч ким кашф қилмаган қонунлари измидан чиқолмайди. Дарахт экади ёки манови совуқ биноларни (ҳеч қанақа эҳтиёж бўлмаса ҳам) бўяб чиқади, йўлкаларга тош ётқизади, казармалар олди-га оёқ кийимларни тозалаш учун махсус қурилма ясайди, бу ҳам етмагандай ҳар бир эшик қаршисида чекиш хоналарини қуриб ташлайди. Хуллас, ўзини чалғитади...

Эртага бу қисмнинг аскарлари жангга чиқади... уйларни ёндиради, сувларни захарлайди, боғларни ёқиб юборади, одамларни ўлдиради, ўлади, неки бор қирилади... Булар қирган боғларда мангу кузак фасли бошланади умуман, уруш чоғи қилинган ҳар қандай «савоб иш» иккиюзламачилик каби ифлос бир тушунчадан ҳам шармандалироқдир...

Урушда юрганлар ўзини яшашга ҳақли эканликлари-

ни одам ўлдирибгина исботлайдилар... У дарахт экади-ми, мусика тинглайдими... нима бўлса ҳам, ўзидан тап-карида, овунуш учун қилади... Аскар тириклигига ишониши учун кўэлари дунёни кўриб турса бас... Манови казармалар, атрофи тоғлар билан ўралган қисм худуди, кун чиқиш томондан Кобул шаҳрининг бадингга уриб кетган совуқ кўриниши...

Кийим бошлари бир хил, ўй-хаёллари сеникидан деярли фарқ қилмайдиган ҳозирча тирик тақдирдошларинг, беъмани кечаётган кунлар — ҳамма-ҳаммаси, хуллас, бир умр эсдан чиқмайдиган дунёдир...

Мен бошимга бу ўйлар қаердан илашиб қолганига хайрон эдим. Қисмни тош қоплаган йўлкалар бўйлаб, айланиб чиқдим. Кийимларим нам бўлиб кетди... Агар ҳаво оғирлашгудай бўлса, айниқса, ёмғир ёққан маҳали роса сиқиламан. Шунинг учун ҳам казармага қайтишни хоҳламадим. Пахталик ёқасини кўтариб, то артиллериячилар казармасигача бордим. Казарманни айланиб, қисм штаби ёнидан ўтаётганимда, ичкаридан чиққан прапоршчик сигарет сўради. Ўзим ҳам битта “Донское”ни тутдим. Прапоршчик об-ҳаводан нолиди. Агар жангга чиқмасак, қисмда ёрилиб ўламан, деди у. Мен ундан неча йилдан бери бу ердалигини сўрадим. Инкилоб бошланган кезлари Баграмга келганман, кейин уч йил Жалолобод, икки йил Гордез, икки йил Қундузда бўлдим. Тўрт йилдирки, Кобулдаман, деди. Прапоршчикнинг иккита Қизил Юлдузи бор экан. Гап оҳангидан унинг уришавериб, кўзи котиб кетганга ўхшарди.

Мен сездим... прапоршчик ёмғирнинг эзворманидан эмас, қисмга навбатчи бўлганлиги учун нолиётгани. Бунақа юмушларни жанг кўрганлар ўзига ор билар, урушга энди келганларнинг иши деб билишарди. Прапоршчик яна иккита сигарет қолдиришимни илтимос қилди. Мен казармага яқинлашганимда, эшик олдидаги ротага яқинда келган навбатчи аскар бор овоз билан қичқирди.

— Тўхта! Парол икки!

Менинг қулгим кистади. Чинданам янги келган аскарлар ғалати бўлади. Хар бир ишни қойилмақом қилиб бажаришни, қахрамонлик қилишни яхши кўришади. Йўқса, қисм ичкарасида душманга пишириб қўйибдими, бунча эҳтиёткор бўлмаса?! Агар бунинг ўрнида “кекса”лардан бири бўлганида парвойига ҳам келмасди. Ўргулдим сендай хушёр аскарда...

Мен унга эътибор бермай, яқинлашавердим. Аскар яна кичкирди:

— Тўхта! Парол икки!

Менинг гашим келди. Бироқ бу касофат айтганини қилмасам, отиб қўйиши ҳам ҳеч гап эмасди. Парол бу кеча олти эди. Мен ҳозир тўрт деб жавоб беришим керак. Чунки, навбатчи қайси сонни айтиб тўхтатса, ўша сон билан мен айтган сон йиғиндиси паролга тенг бўлиши шарт эди. Мен тўхтаб турдим. Аскар тагин кичкирди. Казармадан рота командири чиқиб келди. Мен энди паролни навбатчига эшиттириб, бакирдим.

— Парол тўрт! Ўзингникиман...

Мен командирга ҳарбийчасига салом бериб, ичкарига кирмоқчи эдим, у тўхтатди.

— Қаерда юрибсан?

— Биринчи ротадайдим, ўртоқ катта лейтенант.

— Нега?

— Баъзан хатлар адашиб кетаяптийкан. Менга хат бормикан, деб борувдим.

— Санқиманглар бунақа. Бир соатдан кейин пашша ҳам учмасин. Ухланглар.

— Хўп бўлади, ўртоқ командир!

Рота командири офицерлар модул¹и томонга кетди. Казарма ичи талатўп бўлиб ётарди. Киришим ҳамоно пайтаваларнинг сассик хиди димоғимга урилди. Ҳеч ким ухламаганди. Қий-чув, тўс-тўполон. Биров каравот устида ўтирволиб, хат ёзаяпти, кимлардир этигини тозалаяпти, бошқалар гимнастёркасига ок ёқа тикаяпти, бировлар курашга тушмоқда, баъзилар гуруҳ-гуруҳ бўлиб бурчак-бурчакда овқатланишмоқда, ташқари чиқишга ҳафсаласи йўқлар казармада чекишмоқда. Кимдир гитара чертиб, қўшиқ айтаяпти. Ҳамма нарса—телба-тескариси давом этаётгандек.

Умуман, урушда ҳеч нима бир маромда, ўз йўлида кетмайди.

Мен ечиниб, жойимга чўзилдим. Уст-бошимни тезроқ қуритиш учун пар қувурга осдим. Толиққан эдим, казармадаги бакир-чакирларга ҳам эътибор бермай, ўраниб ётдим. Тўшак танамга ором бағишлаётганди. Ичим илиди. Шу тобда ҳеч ким менинг тинчимни бузишини истамасдим. Бироқ бир дақиқа ҳам вақт ўтмай кимдир турди. Ўзимни ухлаганга солиб ётавердим. У яна турткила-

¹ М о д у л — ётоқхона

ди. Оғриниб, тўшакдан бошимни чиқардим. Тепамда механигим Ринат турарди.

— Нима дейсан?

— Тур, ташқарига чиқамиз.

— Ўзим hozir келдим. Уст-бошим ивиб кетди.

— Бир иш бор. Хўп де.

— Ана, Мўмин билан боравер...

— Э, у овсаррок-да. Тур энди.

— Айтдим-ку, мазам йўқ... Қара, кийимларим ҳам ивиб кетди. Қўй, нима қилсанг ҳам ўзинг қил... Бормайман...

Шундай деб, ағдарилиб ётдим. Устимга тўшакни тортиб жим қотдим.

Ринат яқин дўстим эди. Биз у билан энг оғир чоғларда бирга — битта машинада жанг қилгандик. Тагин канчалаб кўргиликларни бошимиздан кечиришимиз иккимизга ҳам ноаён бўлса-да, бизнинг ҳаётимиз маълум маънода бир-биримизнинг қўлимизда эди. Негаки, мохир механиккина ўт ичидан, ўлим чангалидан машинани бешикаст олиб чиқа олади. Ринат ҳам мени ўзича яхши оператор, керакли аскар сифатида ҳурмат қиларди.

Йўқ, аслида гап бизнинг битта машинанинг оператори ёки механиги эканлигимизда эмасди, биз бир-биримизни энг даҳшатли пайтларда сўзсиз тушуна олардик... Мен уни ҳаминша оғир жангдан сўнг бағримга босгим келар, бироқ нимадир бунга ҳалал берарди... Иккимиз ҳам бир-биримизга термулиб, босиб-босиб чекардик. Мен дўстимга ўзимни довурак қилиб кўрсатгим келарди, айти пайтда унда ҳам шу туйғулар кечаётганига шубҳа қилмасдим. Биз Ринат билан кутилмаганда мангуга ажралиб қолишимиз мумкин бўлган минг йиллик кадрдон эдик. Умрининг барча йилларини яшаб кўйган, чоллардай ўтаётган кунларга шукроналар айтардик.

Биз анча олдин, ҳеч нарсани кўрмай, кўп нарсани билиб олгандик. Инсон қартайиб қолиши учун жуда кўп яшаши шарт эмаслигини, аллақачон, илк жанглардаёқ хис қилгандик. Тез-тез ўлимни ўйлайдиган одамлар ўзларини нечоғлик бепарво, иродали тутмасинлар, барибир ичларидан тўкилиб бўлишади. Ботинан ваҳм ўтида қоврилаётган одамлар зохиран савдойи кўринади, буни бепарволикка йўймаслик учун эса ўша одамларнинг орасида бўлиш, уларнинг бошида ўйнаётган чархи-дун қилмишларидан бир чимдим татиб кўриш кифоя эди. Ротада аскарларнинг деярли ҳаммаси нима қилишини билмай

савдойи бўлиб қолишган, улар инсон рухиятини чилпарчин қиладиган қора кунлар хукмини тортиш жазосига мубтало эдилар. Уларнинг ичларини ваҳима таталарди, ҳар лаҳзада ўлиш, ўққа учиш, мињада портлаш, лаънати урушда содир этилиши муқаррар ҳар қандай мусибатни кутиб яшардилар...

Менинг назаримда бу ерга жўнатилганларнинг фақат сувратлари қолган, сийратлари тўкилиб бўлганди. Дунёда одам боласидай ёвуз махлук йўқ, у ҳамма ишни қойилмақом қилиб бажаради, яна одам боласидай ожиз махлук йўқ, ўз юрагининг азобларидан, ботиний оғриклари, кўнглини қоплаган хижилликлардан қочиб қутулмайди. Ҳар нарсани, ҳатто бир-бирини киришни-да, машини олган инсон, барибир ўз кўнглидан, юрагидан мағлуб бўлади. Ичкараси бут одамгина ҳеч қандай кўргуликка ўзини олдирмайди.

Урушнинг дахшати ҳам шундаки, унда катнашганларнинг барчаси мажруҳ ҳолга тушадилар, ботиний туйғулар ўрнини қуйиб-қулга айланган қарахтликнинг бир ховуч кули эгаллайди. Одам билан қурол орасида битта кўндок ва тепкичалик масофа бўлади.

Мен урушнинг хавосига қўника бошлаганим сайин, атрофимдагиларни, барча аскарларни зобитларни ҳаётдан тамоман узилиб қолгандай ҳис қиладигандим. Гўё бизни аллақандай ёвуз қўл улкан жиноятларимиз эвазига жазолаш учун шу ерларга, ажал қаршисига улоқтириб ташлагандай эди. Биз бу ерларда туйғуларимизни йўқотаётгандик.

Мен агар инсон қўлига қурол ушласа, худди ҳайвонлар каби бири-бирини ғажиждай мунофиқликдан ҳам ҳазар қилмаслигини тушуниб етдим. Ҳайвоннинг инсонга айлануви ҳақида бир нарса деёлмайман-у, бироқ, инсонларнинг ҳайвоний ёвузликдан ҳам бадтарроқ ҳислатни қандай қилиб яшириб юришларига аклим бовар қилмай қолди. Инсон қурол ушласа, ёвузлик тан беради. Аммо ҳар қандай юраги тоза, маънан соғлом кишиларнинг ҳам ҳаётини уруш яқсон қилиб ташлайди...

Ринат тагин турткилади. Каравотга беҳол ўтирдим. У бошимда тик турган қўйи, елкамга қўлини ташлади. Қазарма олақуён — октойлок бўлиб кетганди. Бақир-чақир авжга минган, ҳар ким ўз билгани билан овора.

Ринат қаршимдаги каравотга чўқди... Ўзига оро берган кўринади, кийими дазмолланган, телпаги сиёҳ ранг-

да, кайиши тўғаси ҳамда телпагига ўрнатилган юлдузча ялтирайди, этигиниям боплаб бўяпти, кўзни олади, бунинг устига қўнжини гармон шаклига келтирибди.

Унинг ясаниб олгани ансамни котирди. Бу ҳам етмагандай, ён чўнтагидан америка сигаретасини олиб, лабининг бурчагига кистирди.

— Нима гап, жуда ясаниб қолибсан?

— Битта идея бор.

— Менсиз бажарилар идеянг?

— Энди... сенам беҳабар қолмагин, девдим...

— Ошна, мен ётайин, чарчадим.

— Бўпти, бироз эшит... Сен шу, яхши боласан-ку, лекин одамни тушунмайсан... Бироз сабр қил.

— Тезроқ гапир... айтмоқчи, машинани беркитганмидик... Агар рота техниги паркка боргудай бўлса, дабдала килади-я...

— Машинани қўйиб тур... ха... беркитганман, эшикларга ип тортиб, пломба ҳам босдим... Техник тугул командир полкинг паркани текширсаям ҳеч қандай айб тополмайди.

Ринат этигини ҳам ечмай, каравотга ёнбошлаб, чўзилди. Телпагини бошига қўндириб, олифталик билан яримлаган сигаретни зўр бериб торта бошлади.

— Ринат, сенинг бемаъни гапингга ишониб, ўрнимдан турибман-а?! Э-э-э...

— Хой, шошма, — у шифтга қарата тутун пуркади, — ҳозир бир жойга борамиз... кийин...

— Эсинг жойидами... Ташқарида ёмғир. Бунинг устига ҳамма казармалар эшигига “чижик”ларни навбатчи қилиб қўйишибди... отиб ташлашади.

— Занғарлар-ей... Жудаям ховлиқма-да... шу янги келганлар... кўркқанидан қалтираб-салтираб, икки соатни зўрға ўтказишади... Буларга ишониб бўлмайди, тўғри айтасан. Лекин биз барибир боришимиз керак... бу зарур, хўп де!

— Аввал қаергалигини айт-да, одамга ўхшаб...

— Модулда, билдингми... Бормасак бўлмайди...

— Нима? Модулда нима киламиз...

— Иш бор... Шивирини чиқармайсан, сени шерикликка олиб бораман.

— Сигаретингдан бер...

Мен Ринат нимага шама қилаётганини тушундим. Бирок, бунга сираям ишонишнинг иложи йўқ эди... Бу иш менинг тасаввуримга сизмасди. Ринат аёллар модулини

назарда тутаётганди... Бизнинг қисмда аёллар ҳам хизмат қилишарди. Улар қисм ичкарасидаги юмушларни бажаришарди. Кирхона, ошхона, қисм штабининг молиявий бўлими, магазин, иссиқлик юборадиган станция, кўплари табобат хонаси, кутубхонада ишлашарди.

Бирок уларнинг юмушини деярли аскарлар бажарарди. Хуллас, қисмда аёллар етарлича эди. Рота нонуштага саф тортган кезлари, казарма олдидан кўзни куйдириб, сурув-сурув бўлиб аёллар ҳам ўтиб қолишарди...

Жангда юрган аскар учун, ҳар қандай аёл бир ҳовуч нурдай кўринади. Бизнинг казарма билан аёллар модули ораси 10 қадамча келарди. Чекиш жойида сигарет тута-тиб, биз аёлларнинг кириб-чиқишларини томоша қилиб ўтирардик. Уларнинг исмини ҳам билардик. Ҳатто, неча ойдан кейин кетишларигача маълумот тўплаб қўярдик. Ишлаш учун келган аёлларнинг нима сабабдан бу ерларда сарсон бўлиб юганини мен тушунмасдим. Жонларини хавф-хатарга тикиб, пул учун урушга келишлари шартми? Тўғри, улар жангга чиқишмайди, бироқ, қисмда ҳам ўлим нафаси сезилади. Урушга чиққан маҳаллар ўнлаб аскарларнинг ўлиги, бесаноқ ярадорлар келтирилади. Тоғлардан гоҳ-гоҳида қисм худудига қарата ракеталардан ўққа тутишади. Барибир жангларда аскарлари жон олиб, жон берувчи, 40-армиянинг энг илғор қисмида хотинларнинг юриши жудаям ғаройиб эди. Улар бу ерда ўз юмушларини бажармасалар-да, зобитларнинг кўнглини хушлашлари жудаям зарур эди. Аёлларнинг кўпчилиги қисмдаги зобитлар билан бемалол дон олишиб юришганини аскарлар ҳам билишарди. Айримларининг “боши очик”, тўғри келгани билан савдо қиларди. Уларнинг ичида шундай гўзаллари ҳам бор эдики, уй-жойидан безиб, бу ерларда овора бўлиб юганини кечириб бўлмасди. Кўпинча бундай аёлларни юлдузи катта, обрўли зобитлар-хўжайинлар ўзиники қилиб олишганди... Аскарлар кўпинча зобитлар ошхонаси ёки табобат хонасидан аёлларни қидиришарди...

Зобитлар ошхонасида 19 ёшли Лилия исмли қадди қомаги келишган жувон ишларди. Унинг бўйи қичкина, хипча бел, лаблари ғунчадек, юзи тип-тиник, кўзлари катта-катта, тим қора эди. Шим кийиб, кофтада чиққанида, айниқса, қомагининг расолиги, балиқдай гавдаси юракни суғириб кетарди. У доимо коп-қора сочларини елкасига ташлаб юрар, кўринишидан кавказ ёки осиеликларга ўхшаса-да, асли россиялик эди.

Лилия чиройли оёқларини кўз-кўз қилиш учун бўлса керак, атайлаб калта юбка кияр, таранг, вужудни кўзга-тувчи сонларидан кўз узиб бўлмасди. Унинг орқасидан аскарлар кичкириб қолар, у эса парвойига ҳам келтирмасди. Лилия тарсиллаб пишган олмага ўхшарди. Хамма бир тишласам, дерди. Бирок, бу боғда тишланмаган, курт емаган олмаларнинг бўлиши мумкин эмасди. Шундай гўзал, хушбичим, кўкраклариди икки куш потирлаб турган аёлни кўзларига қон тўлган эркаклар маконида ёлғиз ётишини ҳеч ким тасаввур қилолмасди. Лилия жуда гўзал... бирок... у сотиларди, кўнглини топсанг, эрирди. Зобитлар билан қисмдаги аёллар орасида кўприк қолмаган, улар тунни бирга ўтказишлари учун бир оғиз гап кифоя қиларди. Бирок, аскарларни осмондаги ойимтилалар назарига ҳам илмасди...

— Борасанми? Ҳа, нима бунча юрагинг орқангга тортиб кетди?

У ёққа бориш бефойдалигини кўнглим сезаётгани.

— Менга қара... озроқ ўйлаб гапир... борганинг билан дабдурустан ким билан гаплашасан?

— Буёғи менинг ишим. Сен тезроқ бўл. Кийин... Ҳозир Мўминнинг бушлатини олиб келаман. Шуни кий...

Ринат тўдалашиб, овқат еб ўтирганлар ёнига борди. Мўмин ўша ерда эди. Ринат унинг қулоғига бир нарса деб шипшиди. Мўмин бушлатни ечаётиб, менга қараб, кулиб қўйди.

Мен кийиниб бўлгач, этигимни мойладим. Ринат тумбасидан бир литрлик “Столичный” ароғини олиб, қўйнига урди. Бушлати чўнтаги ҳам дўлпайиб турарди. Икковимиз бир-биримизга тикилиб қолдик.

— Менга очигини айт, шу ишинг жиддийми?

— Гаплашиб қўйдим. Нима бунча ховлиқасан. Ҳозир борганда кўрасан... Озроқ отиб оласанми?

— Бер-чи.

— Ана, Мўминлар ичишяпти. Труцюк Кобулдан олиб келибди. Иккита экан, биттасини олиб қўйдим.

Даврадагиларнинг ҳаммаси бир ярим йил хизмат қилиб қўйган, сафдошларим Афғонистонга мен билан бирга келган йигитлар эди. Мўмин кружкани тўлдириб, “Столичный» қуйди... Илжайиб узатаркан, деди:

— Омадларингни берсин... Ишқилиб эртага полқда шармандаларинг чиқиб, гаупвахтага тушмасанглар бўлгани. Қани ол, дўстим.

— Нима бўлсаям, пешонадан. Одам барибир, эртага нима бўлишини билмайди. Жонга тегди... Ха...

— Ич... э, онасини эмсин. Нима улар фариштамиди...

Мен кружканинг охиригача симирам. Столичный томогимни куйдириб ўтди, айни дам ичимга ёкимли иликлик инди.

Ринат эшик олдидаги навбатчи аскарга биз кеч кайтишимизни, агар зобитлардан бирортаси ротани текшириб қолса, ҳамма дам олаётгани, казармадан ҳеч ким чиқиб кетмаганини айтишни уқтираётганди... Миям равшан тортиб, кайфиятим энгиллашди. Ринатга “кетдик”, ишорасини қилиб, бош силкидим...

— Фрейштэн! — деди Ринат немисчалаб навбатчи аскарнинг бронжилетига уриб.

Аскар орқага тисланиб кетди... Автомати тақирлаб, эшикка тегди. Кўксига осилган “каскаси” бир томонга офди.

— Фрейштэн!... — деди “чижикча” ҳам.

Менинг кулгим қистади. Ўзимни энгил ҳис қилаётгандим. Шиғалаб ёғаётган ёмғир ҳам ёкимли, кеча сирлидай туюлди. Биз казарма бўйлаб, тор йўлдан борарканмиз, рўпарадаги аёллар модулининг эшиги очик, узун йўлакнинг чироғи ўчмаган, ўз хоналаридан кириб чиқиб турган аёллар кўринарди. Модулга яқинлашгач, Ринатни тўхтатдим.

— Менга кара! Кимнинг олдига борамиз... Фойдаси борми?

— Лилиянинг.

— А-а! Алдаяпсан... Аҳмоқ қилма одамни?

— Энди ов бароридан келиб турибди. Кеча зобитлар ошхонасида гаплашдим. Панасоник магнитофони тортик қилдим. Яна Юра уч минг афғонга япон рўмоли ҳам олиб келди. — у чўнтагини кўрсатди.

Мен ишонқирамай туриб қолдим... Унинг магнитофони бор эди, бир эмас, икки-учта япон рўмолига ҳам пули етарди. Афғонда аскар учун пул қахат эмас. Қисм Кобулга яқин жойлашган. Дўконлар тикилиб ётибди. Ҳатто қисм шимолидаги яқин кишлокдан бачаларнинг ўзлари у бу нарса олиб, алюмин қошиқми, ёки чойнакми, консерваларгами алмаштириб кетади. Бу ерда одамлар савдосотик деса, ўзларини шунчалик томдан ташлашадими, аскарларнинг эски-туски кийим бошлари, этик-пайтавасигача талаб кетардилар. Етти-саккиз ёшли болалар ҳам немис сакичи, чарс, япон соатларини сотишади... Улар

хатто хабармушаклар, гранаталарни ҳам сотиб олмокчи бўлишади. Техникага нокерак темир-терсақлар, албатта, бачаларга аскотади. Афғонда пул топишнинг ҳеч қандай қийин томони йўқ. Аммо оддий аскарнинг қисмдаги кўзга яқин аёллардан бири билан, гарчанд бу ерга уларнинг ўзлари деярли шу нарсани истаб келган бўлсалар ҳам тил топишиши мўъжиза бўлибгина қолмай, жамики қисм жангчиларининг орзуси эди...

— Сен унчалик маст эмассан-ку!.. Эсингни йиғ, Ринат... Ҳаммаси расво бўлиши мумкин.

Ринат сигарет олиб, тутатди. Нам ҳавода унинг учқуни милтиллаб кўринарди... Ёмғир бир меъёрда саваларди. Биз ивий бошлагандик. Полкнинг атрофидаги танкчилар постларидан ахён-ахёнда, галма-гал кўкка яшил мушаклар отиларди. Бу — постдагиларнинг бир-бири билан сўзлашиши, яъни, полк атрофида осойишталик ҳокимлигидан далолат эди. Биз Ринат билан модул томонга сўзсиз қараб турардик. Орадан уч-тўрт дақиқа ўтгач, Ринат:

— Кетдик, — деди.

Мен эргашдим. Юрагим ҳапқирар, ичимда худди жанг олдидагидай, бироқ анча лаззатли ваҳм ўрмаларди... “Аёл учун ўлмок қаҳрамонлик” дир, деган гап миямни тиглаб ўтди. Қаерда ўкиганман, кимдан эшитувдим, эслай олмадим.

— Кўрқаяпсан-а? — дедим Ринатга, модулга беш олти кадам қолгач.

— Ёнида бирор офицер бўлмаса гўргайди.

— Эҳ... Сенга ўзи айтганмиди, кел, деб? Болланмасак, бўлди...

— Э, чўрт сней! Юравер.

Шу пайт эшик канотига ёмғирдан пана бўлиб турган шекилли, навбатчи аскар шанғиллаб қолди...

— Тўхта! Пароль беш!

— Пароль уч! — деб жавоб берди Ринат.

Мен аёллар модулида пароль саккиз эканини билдим. Ринат буни ҳам суриштириб аниқлаган экан.

Биз йўлакка кирганимизда қовурилган чўчка гўшти, кайнатма шўрва каби турли-туман овқатларнинг ҳиди димоғни китикларди. Мен шу пайтгача аёллар модулига кирмовдим. Менга йўлак файзли бўлиб кўринди. Ҳамма ёк топ-тоза. Аёллар яшаётгани шундоқ сезилиб турарди. Ўрта йўлак, иккала томондаги эшикларга саналар осилган эди. Худди меҳмонхона шаклида қурилган, бундай

караганда киз-жувонлар тахсил кўрадиган бирор билим юртининг ётоқхонасига ҳам ўхшаб кетарди. Ринат олдинлаб юрди. Мен эргашавердим. Оёқларим негадир калтирай бошлади. Хаяжонланганимдан бўғзимга нимадир тикилиб қолгандай бўлди. Ринат ўнг томондаги саккизинчи эшик қаршисида тўхтади, шу дегандай бош чайқасди, унинг юзидан саросима сезилиб турарди. Мен “Столичный”дан тагин бир кружка ичиб олмаганимга ўқиндим, ҳар холда сал-пал тетиклашардим. Нима бўлса, бўлди энди. Қайтиш йўқ.

Ринат эшикни тақиллатди. Хиёл ўтмай ичкаридан илгак кўтарилиб, кулф шарақлади... Ярим қия очилган эшикдан аёл кишининг боши кўринди... Кўзлари пирпираб турарди. Мен ўзимни кўярга жой тополмай қолдим, жуда ноқулай ҳолат пайдо бўлганди. Лилия кулимсираб, йўлакка чиқди...

У эгнига юпқа, тугмасиз халат ташлаб олган, сонлари қорнигача очилиб турарди. Сочларини тўзғитган, юзлари тип-тиник, лабидан ним табассум ёғиларди. Оппок кўкраклари қия ёқасидан кўриниб турарди... Дунёнинг жамики мусибатлари, кир-чирлари, кирғинбарот жанглари кўравериш, тошга айланиб улгурмаган кўзлардаги эхтиросни пайкаган жувон бизни ҳам кутилмаган ғайритабиийлик билан қарши олди...

— О, менинг меҳмонларим! Рома, ниҳоят келдингми? Очиги, сени бугун келмасанг керак девдим, — Лилия эшикни очиб, бизни ичкарига бошлади.

— Нега энди, бораман девдим-ку! Сўзсиз, — Ринат ўзини қўлга олди... “Ўзингни бос, дердим мен хаёлан, — ўзингни бос, ҳаммаси жойида бўлади”.

Биз ичкарига кирдик. Лилия столни дид билан безаган эди. Хона деворларида турли-туман машхур эркакларнинг, ширяланғоч сулувларнинг сувратлари осилган эди. Дераза тарафда икки тасмали япон магнитофони жойлаштирилган. Бурчакда беш-олти жомодон тахланган эди... Столда Югославия мураббо ва ширинликлари, турли хил чет эл конфетлари, қуюқ сут, қоврилган балик, қолбаса, америка сигаретаси ва ялтироқ, қимматбаҳо қадахлар турарди. Хонанинг бир бурчини устига қимхоб тортилган икки кишилик диван эгаллаганди. Бу ердаги нарсалар Лилиянинг ўзи каби гўзал эди.

Лилия биз билан очилиб-сочилиб гаплашди. Гўёки биз урушда эмасмиз-у, шаҳар айланиб, ўн йиллик таниш жувоннинг уйига тушиб қолгандай эдик. У бизнинг нима

сабабдан хузурига келганимизни пайкамаслиги мумкин эмасди.

— Ҳозир, бир секундга йигитлар... Сизлар бемалол ўтиравеинглар, — у чойнак олиб йўлакка чой қўйгани чиқди. Мен Ринатга эпласак бўларкан, дедим. Ринат, ўзингни эркин тутиб, хазил-хузул қилавер, деди. Лилия қайтгунча Ринат столга “Столичный”ни тиккайтириб қўйди... илгакдаги осилган бушлати чўнтагидан япон рўмолини олиб, гимнастёркаси қўйнига солди.

Лилия столдаги “Литр”ликни кўриб, қувониб кетди. Ўша аснода Ринат қўйнидаги совғани чиқариб, жувонга узатди... Лилия ўрнидан дик туриб, Ринатнинг манглайидан ўпиб олди.

— Раҳмат, Рома!

Менинг кўз ўнгимда изохлаш мумкин бўлмаган воқеа содир бўлаётганди. Лилия бир зумда ўз инон-ихтиёрини Ринатга топширишга шай эди. У менинг бу ердалигимга ҳам эътибор бермасди. Мен столдан сигарет олиб, тутатдим. Лилия Ринатнинг ёнига бориб ўтирди...

— Йигитлар! Мановини очмайсизларми?

Ринат қадахларни тўлатиб қўйди. Лилия ҳозир ўзини нечоғлиқ енгил тутаетган бўлса-да, кўзларининг тубида яширин сир зоҳир эди, у беҳад чиройли, истараси куйдириб кул қилажак даражада иссиқ эди. Қадахлар қўлга олингач, Лилия мезбон сифатида бизни хуш кўриб, қадах сўз айтди. Бараварига тасдиқладик.

Биз урушда юрганимизни унутишга ҳаракат қилардик. Қаршимиздаги манови сулув аёл, байрамона дастурхон, куй, қўшиқ мени элитаётганди. Борган сайин кайфиятим кўтарилар, негадир шўхлик қилгим келар, хазил-хузул гапларимдан Лилия чайқалиб кулар, кўкси хар силтанган сайин юрагим ўйнарди. Мухими, Лилия бизга паст назар билан карамаётганди, апоқ-чапоқ қувашиб ўтирардик...

Шиша охирлайвергач, Лилия хона чироғини ўчириб, тунги чирокни ёкиб қўйди. Ташқаридан бирорта зобит хид билишини у сира ҳам истамаётганди. Хира ёғдуда аёлни кўзлари порлаб турар, оҳанрабодай ўзига чорларди...

— Қуймайсанми, Рома?!

— Хўп бўлади, маликам...

— Рома, дўстинг тортинчок экан.

— Нега энди? Мен Сизга махлиё бўлиб қараяпман. Умуман, сизни ёктириб қолдим, — дедим.

— Ростданми? Фақат шугинами?

— Чинданам...

— Кел, сен бу томонимда ўтир. Ах, бир эзилайлик.

Мен Лилиянинг ёнбошига бориб ўтирдим. У қўллари Ринат иккаламизнинг елкамизга ташлаб олди. Гоҳ Ринат, гоҳ мен томонга қараб гапира бошлади. Унинг кайфи ошаётганди. Ринат ҳам чайқалар, унинг юз-кўзларидан ўпар, гоҳо бутун гавдаси билан унга ўзини ташлар, Лилия дархол уни турғазиб кўярди...

Яна қадахлар тўлдирилди.

— Йигитлар! Менинг эркатойларим! Сизларнинг уйингизга, ота-онангиз қаршисига омон-эсон боришингиз учун ичайлик, — деди Лилия. Унинг овози хазин эшитилди. Уф тортиди.

Агар насиб этга борамиз. Хаёт кўрсатади. Йўкса, манови лаънати афғонда қолиб кетамиз, — Ринат қадахни кўз илғамас тезликда ичиб, бўшатди. Лилия унга газак тутди. Ринат манглайига қўлини тираб, тирсагини столга қўйди. Негадир бош чайқар, ердан бош узмасди. Мен, ўтиришимиз охири кўнгилхушлик билан тугамаслигини истардим. Биз Лилия икковимиз баравар қадах кўтардик... Ринат илкис бошини баландлатиб, Лилияга тикилди.

— Лилия, Онасини фалон қилай афғонини. Тушундингми? Биз хор бўлдик, Лилия. Сен бу ерда нечоғлик дахшатли воқеалар содир бўлишини билмайсан. Фақат эшитгансан, тушундингми! Афғон ўйин эмас, билсанг. Уруш одамни ифлос қилиб ташлайди, билдингми...

Ринат, ўзингни бос, оғайни... Фойдаси йўқ, — дедим ўзбекчалаб. Очиги, мен ҳам маст бўлгандим. Фикрим ўзимда, хаёлим жойида эди.

— Сен аралашма! Булар афғонга нега келган ўзи? Буларни машинага босиб, жангга олиб чиқиш керак... Истаган маҳалинг... қилишинг керак... — у столга бошини қўйиб олди, — кўнглим беҳузур бўлаяпти...

Лилия бизнинг гапимизни тушунмаётганди. У Ринатни диванга олишимни илтимос қилди. Ҳар холда биздан ижирғанмаяпти, деб ўйладим... Мен Ринатни Лилиянинг диванига ётқиздим. У ўзбекчалаб тинмай гапирар, жангларда рўй берган, менга ҳам таниш воқеаларни сўзлар, от, тезрок от, деб кичкирарди. Лилия унинг бошига нам латта келтириб босди. Унинг ҳаракатлари самимий эди.

— Нега тез маст бўлди? — деди у хайрон бўлиб.

— Билмадим... Бу ерга келишдан олдин чеккан бўлиши керак...

— А-а-а! — Лилия “тушундим”, дегандай бошини силкиди.

Ринат уйкуга кетди... Лилия иккимиз ёлғиз қолдик.

Тун жозибали, аллақандай фараҳли эди. Биз тагин оз-оздан ичдик. Лилия тумбасидан яримлаган ароқ келтирди. Хожа ичи тутунга тўлганди... Деразанинг бир қанотини очиб қўйдим. Ичкарига тоза ҳаво, ёмғир хиди урилди. Тасавурум тиниқлашди. Ўзимни анча тетик ҳис қила бошладим. Лилия дунёдаги энг чиройли аёлга айланиб бораётганди. Мен унга ошқора суқланиб қарардим. У буни пайқади... Юзига кулгу инди.

— Аёлдан узоклашиб яшаш шунчалар оғирми? — деди у.

— Шундай шекилли?

— Уруш даҳшат. Сизларни севаман. Эшитяпсанми, ҳаммангизни бағримга босиб, эркалигим келади. Сизларга ачинаман. Сизлар бугун борсизлар, эртага йўқ. Бирок, мен Ринат иккалангни тирик қолишларингни иста-япман... Очиги, бу ерга пул ишлагани келувдим, аммо тўйиб кетдим, пушаймон еябман. Ҳар куни ваҳима, ҳар куни ўлим. Ҳар куни бир хил ҳаёт. Биласанми, мен аскарларнинг барини бағримга босиб, уларнинг омон-эсон қайтиши учун илтижо қилгим келади. Сизлар жангга чиққанингизда қисм хувиллаб қолади... Шунда кимдир ўлаётгани, кимдир жон олиб-жон бераётгани, кимдир ўқлар орасида жанг қилаётганини кўз ўнгимга келтираман. Ўзимдан жирканиб кетаман. Шу ерларга, ҳар куни бесаноқ аскарларини йўқотадиган, жанг майдонларида ажал билан тўкнашадиган қисмга келиб, пул иш-лаётганимдан нафратланаман. Бирок, нима қилай, айт. Россияда ҳозир мен одамлардай яшай олмайман. Ҳеч кимим йўқ... Яқин одамим ташлаб кетган. Кўчаларда фоҳишалик қилиб ҳам кун кўролмайман. Ҳеч нарсага етмайди. Ҳар қадамда талончилар, ўғри, безорилар, киссавурлар тикилиб ётибди. Сен ёки Ринат бу ерларда ҳору зорсизлар. У ёқда ресторанлар, барлар, кафеларда бойвачча тенгдошларинг маишат қилишмоқда. Зўрлашмоқда, ўлдиришмоқда. Ҳаёт ваҳшийлашиб борапти... Мен ўзимни оқламайман. Бирок, яшашга ҳақлиман-ку! Тонмайман... Шу пайтгача фоҳишалик қилиб яшадим. 10-синфни тугатмасимдан синф раҳбарим ўзига илакиштирди. Уйланмаганди, бирга яшадик. Тўй бўлмасдан олдин хомиладор

бўлдим. У мени ташлаб кетди. Дадамни билмайман. Ойим 14 ёшимда машина ҳалокатидан ҳалок бўлган. Бувимнинг кўлида улғайдим. Бошимга оғир кун тушганда бувим ҳам қазо қилди. Сўнгра фабрикага ишга кирдим... У ерда ҳам ишим юришиб кетмади... Таниш-билишлар орттирдим... Хуллас, бир шиша виноми, бир кути сигаретми узатиб, кўнглимни овлаш пайида бўлишди. Тўйиб кетдим... Кун кўриш, яшаш учун нимадир қилиш керак-ку, ахир.

Лекин, мен афғонда гарчанд Россиядагидан юз барабар кўп ишласам ҳам, бу ерга келиб, хато қилганимни пайқадим.

Биласанми, қисмдаги аёлларнинг деярли ҳаммаси кўнгилхушлик, бойлик йиғиш илинжида келишган. Ҳар кеча улар зобитлар кучоғида ётишади, керак бўлса, сен етти ухлаб тушингда кўрмаган буюмларни Қобулдан сотиб олишади. Урушда ҳам аёллар керак бўлади, бизни атайин юборишади, биз офицерларга керакмиз... Улар бизсиз чидолмайдилар...

Лилия гапини йўқотаётган бўлса ҳам, ҳақиқатни айтаётганди. Мен қадахларга тағин тўлдириб қуйдим. Биз урушдан омон қайтиш учун кўтардик. У бир нуктага ғамгин тикиларди. Бошини оҳиста кўтариб, менга термулди.

— Яқинда яна жангга чикасизлар. Бу сафаргисидаям бутун армия катнашади. Гардез томондаги постлар қуршовда экан.

— Сен қаердан биласан? Ҳали биз тайёргарлик кўраётганимиз йўқ.

— Штабдаги офицерлардан бири айтди.

— Қачон?

— Кеча. Армия штабидан топширик келибди. Менимча, узокка чўзилмаса керак...

Мен қисм ичкарисидагилар ҳамма гапдан вокиф бўлишларини олдин эшитгандим. Ҳали взвод командирлари билмаган бу сир шу аёлнинг қулоғига етиб келгани хайратимни оширарди.

— Офицер алдаган. Ҳали-бери жанг бўлмайди, — дедим. Мен бу гапни нега айтаётганимни ўзим ҳам тушунмасдим. Очиғи, жанг бўлишини сираям истамай қолгандим.

Назаримда аёл буни сезд:

— Сен жуда кўп урушларда катнашгансан. Қўркмайсан-а, тўғрими?

— Биласанми, барибир бехуда ўлиб кетиш, мақсадсиз тентираш, азият чекишнинг нима кераги бор?

— Тушунаман... Шу ерда англадим. Бу уруш ҳеч қачон Совет армиясини оқламайди.

— Лилия, биз расво бўлганмиз. Аякчиси, шу ерда ўлиб кетсак, эртага бизни эсламайдилар. Балки номимизни қарғиш билан тилга олишади.

— Сизларни ҳеч ким қармамайди. Фақат бу урушнинг мохият-мақсадини чуқур таҳлил қиладилар. Э, ўйлама, жонинг омон қолса бас.

— Барибир кўзинг етмаса қийин. Ҳали олдинда нима бор, ким билади, дейсан.

— Сен биринчи батальондансан-а?

— Ҳа.

— Комбатларинг яхши одам. Куён юрак эмас. Яхши одам... Аскарни тушунади... ақли-хуши жойида. Офицерларнинг ичида шунақа 4—5 та эркаги бор. Қолганлари унчаликмас.

— Нега?

— Майда-чуйда гапларга ўралашиб қолишган.

— Бизнинг рота командири ҳам анча довурак, фахмли офицер.

— Стоногинми? Ҳа, биламан. Умуман, пиёдалардаги офицерлар ичида чин эркалари кўп.

Мен сигарет олиб, тутатдим. Хаёлим анча чалғиганди. Назаримда мен Лилия билан кўп йиллардан бери суҳбатлашаётгандим. У ҳам лабига сигарет кистириб, гугурт чакди. Орага бироз жимлик чўкди. Хона совий бошлаган эди. Лилия деразани ёпди. Ташқаридан оқиб кираётган сирли ваҳм йўли беркитилгандай бўлди. Хонада ўзимни эркинроқ ҳис қила бошладим. Ринат диванда тош қотиб ухларди... Мен уни ҳозир олиб кетолмасдим.

— Ринатни нима қилсам экан-а, — дедим, ўрнимдан кўзғалиб.

— Тегинма унга. Сен ҳам кетмайсан, шу ерда ётиб қолсан, — деди у дераза пардасини тортаётиб. У чирокни ўчирди. Кайфим аллақачон тарқаганди. Мен шу соқин хузуур-халоват оғушида чайкалаётгандай эдим...

Мен ўша кеч ўзимни ёш боладай ҳис қилиб ётдим. Дунёда энг гўзал эрқаланиш лаззатидан маст эдим. Мен сираям тонг отишини истамас, бир умр шундай қолишини жуда-жуда хоҳлардим. Ўша лаънати қазармалар, танк ва БМП-2лар, офицерларни сира-сира кўрмасам дердим.

Мен шунча йиллардан бери фақатгина бир кеча яшаёт- гандим, бу кеча тирилгандим...

Биз тонггача ухламадик... Лилия менга кўп нарса- ларни айтиб берди. Хар холда у аёл эди. Хаёт эди... Дунёнинг шундай чиркин ўйинларини оралаб юрган йи- гит учун ягона овунчок эди.

У бўйнимдан кучиб кулоғимга шивирлади:

— Менинг аскарчам... Сўз берасан-а?..

— Нима деб?

— Менинг аскарчам, айт, сўз бер, мен тирик қола- ман, де, мен ўлмайман де, сени бундан кейин хар доим эслаб юраман де... Сен яхшисан, ўлмагин. Хўпми, сен тирик қол. — У ўксиб-ўксиб йиғларди. Кўз ёшлари ду- виллаб окарди... Юрагим шунчалик вайрон бўлдики, мен уни бағримга босдим. Томоғимга нимадир тикилди... У кўзимга шунчалик яхши кўришиб кетдики, бу ерда мен учун ҳали ҳеч ким мана шу аёл каби қайғурмаган эди.

— Тирик қоламан Лилия... Мен бу лаънати жойда ўлиб кетмайман... Хафа бўлма... Мен омон қоламан, — кўзимдан иссиқ ёш қуйилди.

Тонг оқара бошлаганда туриб ювиндим. Ювиниш хо- наси йўлакнинг охирида эди. Лилия орқамдан сочик, совун, шампун олиб келди. Уни янада яхши кўриб кет- тим...

Ўзимизни тартибга солгач, Ринатни уйғотдик. Лилия унга ҳам сочик, совун ва шампун тутди. У ҳозир қаерга келганлигини элас-элас англаётганди чамамда...

Лилия бизни самимий муносабат билан кузатди. Таш- қари анча ёришиб колганди. Айрим казармалар эшиги олдида навбатчилар донг қотиб ухлашарди. Бизнинг "чи- жик"чамиз автоматига суянган кўйи бутун рота хаётини ўз ҳаловатига алиштириб, хуррак отарди. Биз билдир- май эшик олдига келдик. Менинг кайфиятим баланд эди. Ҳеч нарсани ўйламасдим. Модулдан мик этмай келаёт- ган Ринат навбатчини чунонам тепиб юбордики, у гупил- лаб йиқилди-да, эсанкираб қолди.

— Хой ит. Ротани дух¹ сўйиб кетди-ку. Ха, онанг- ни...

Аскар гангиб ўрнидан турди... Биз унга эътибор бер- май, казармага кирдик. Аскарлар дунёнинг гўзаллигидан беҳабар, тирик юрганларига шукрона айтган каби тош қотиб ухлашарди. Казарма жудаям аянчли ва совуқ кўрин-

¹ Д у х — душман.

ди. Кечаси билан кўз илмаган бўлсам ҳам, чарчок сезмасдим. Ринат шумшайган кўйи ечинмасдан ўзини каравотига отди. Ёмғир тинганди. Рота уйқудан уйғонгач, паркка борилса керак, деб ўйладим. Пиёдалар куролларини тозаласа керак... Мен каравотимда чалқанчасига шифтга тикилиб ётардим. Рухим анча тетик бўлса ҳамки, оёқларим бироз оғирлашиб, бўғинларим бўшашиб қолгандай эди. Мен Лилияни ўйлардим. Хаёлимга чароғонлик сингиб кириб келарди.

II

Рота казарма олдида саф тортди. Одатдагидай рота командири харбий салом-аликдан сўнг бугун бажариладиган топшириқлар билан таништирди. Пиёдалар эрталабки нонуштадан сўнг курол тозаларкан, бирон-механик ва операторлар техникани жангга тайёрлайди, алоқалар текширилади, отув миллари кўздан кечирилади, тасмаларга снарядлар солинади, машиналарга ёғ куйилади. Яқин ўртада урушга чиқишимиз аниқ эди...

Эрталабки нонуштага қайнатилган балиқ ва бўтқа тайёрланганди... Бирорта столда овқатга қўл урилмади. Фақат окқанд ва кофе ичилди. Бир суртим сарёғ билан нон едик. Афёнда эсини таниганлар сира бўтқа ва қайнатилган балиқ емасдилар. Чунки бу овқатни танаввул қилганлар удум бўйича энг паст аскар саналарди. Кимки бўтқа еса ўзига ЧМО деган уятли лақаб орттирар, кўпчиликдан ажралиб қоларди. Ўз каддини билган жангчи очдан ўлаётган бўлса ҳам, ошхонанинг бундай "ювиндиси"ни оғзига олмасди.

Мен Ринат билан ошхонадан чиқиб кетмоқчи бўлиб тургандик, бошдаги столда ўтирган Мўмин чакириб қолди. Бизнинг улфатлар — Нурмахон билан Юра ҳам ўша ерда эди.

— Ха, овқат ўтмадими? — деди Мўмин сурилиб жой бўшатаркан.

— Иштаха йўқ, — дедим мен.

— Кўтаринглар, бир кружкадан кофе ичайлик, кейин бирор нарсани ўйлаб кўрармиз.

— Ҳозир паркка борамиз-ку. Ўша ёқда овқат пиширамиз. Фақат омборхонадан у бу нарса олволайлик, — деди Нурмахон.

Биз апил-тапил тамадди қилиб, ротадан олдин чиқдик.

Мўмин билан Нурмахон қисмнинг озик-овқат омбор-

хонасига, Юра дўконга кетди. Ринат иккаламиз аскарларни жанг тўрвалари, эски-туски кишки кийимлар, коп-кўрпалар сақланадиган омборхона — “холодный кочтёркага бориб, жой хозирладик. Бугун шу ерни кун бўйи макон қилишга келишдик...

Нурмахон ротадаги энг яхши отувчи, аммо ўлгудай содда эди. Мўмин БМП—2да механик. Русчага анча нўнок эди, бироқ машинани кўнгилдагидай бошқарарди. Юранинг айёрлигини ҳисобламаганда, довюрак жангчи, пиёдалар бўлинмасининг командири эди. У ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини йўқотиб қўймаганди. Бешовимиз ҳам аффондаги “кекса” аскарлар сирасига кирардик... Бу ернинг паст-балаңди, ҳаёт оқимини анча-мунча сезиб улгургандик... Бизни омборхонада қолганимизни рота командири билиб қолмаса бас, бошқа зобитларни алдаб-сулдаб тинчитардик. Улар ҳам “қария” аскарларнинг кўнглини овритгиси келмас, кўплаб жангларда кўзи қотган аскарлар иш беришини яхши билишарди. Умуман Афғонистонда зобитлар жангчилар билан эҳтиёт бўлиб муомала қилардилар. Урушда ўлим зобит ва аскар танлаб ўтирмайди; барибир кимдир кимнингдир жасадини судраб чиқади, бошқа биров шерининг ярасига малҳам бўлади, ҳаётини сақлаб қолади... Фақатгина сен яшаб турган кунлар, тириклигинг фаниматдир. Қолган икки-чикирларга тупуриш керак.

Йигитлар ҳамма нарсани мухайё қилишди. Омборхонанинг бир бурчини тозалаб, эски шинелларни тўшадик. Мўмин ош пиширишга киришди. Юра у ёк буёқдан латифа айтиб турди. Мен жанг тўрвани бошимга болиш қилиб, ухлашга хозирлик кўрдим. Ринат Юра келтирган юзга суртиладиган “Атиргул суви”дан икки хўплам ичди. Изидан сигарет тутатди. Нурмахон жанг тўрвадан хандак курак олиб, ўқ-дорн яшиқларини ўтин қилиб, ош тагига олов ёкиб турди.

Омборхонада ҳамма нарса айкаш-уйқаш сочилиб ётарди. Гранатадан тортиб, дутмушак, сувдонларгача топи-ларди. Пийма ва этиклар, сичкон еган коп-кўрпалар, бари-бариси... Жангга нимаики зарур бўлса, шу ерда сақланарди.

Хона ичи тутунга тўлди. Эшикни бир оз қия очиб қўйдик. Омборхонадан йигирма-ўттиз қадамлар нарида, казарма олдидаги йўлакда аскарлар қурол тозалаяпти. Оператор ва механиклар саф тортиб турарди. Рота тех-

ниги прапорщик Довгий бизнинг гўримизга гишт қалаб, аламини бошқалардан олаётганди... Мен прапорщикнинг жаҳл билан у ёқдан-бу ёққа бориб келаётганини кузатиб турардим...

Довгий улфати одам эди. Лов этиб ёнарди-ю, бир пасда ўчарди. Аскарни тушунарди. Бугун бирорта айб қилиб, кўзига кўринмай юрсанг, эртасига эсидан чиқариб юборарди. У бизни беш дақиқалар чамаси кутди... Йўқолиб қолганимизга ишонч ҳосил қилгач, броняни паркка бошлаб кетди.

Мен яхши ухлай олмадим. Шерикларимнинг гала-фовури тинчимни бузди. Битта “Донский”ни тутатиб, Юрадан бирорта латифа айтиб беришни илтимос қилдим. Ўзиям шуни кутиб турганмикин, Юра ўзи тўқиган латифалардан айта бошлади. Менга унинг “Мияси ишламайдиган зобит”, “Автомат ҳамда чиройли киз” хақидаги латифаси ёқиб қолди. Бошқалар ҳам роса кулишди. Мўмин ошни дам едиргизиб қўйди... Ҳаммамиз бир ҳўпландан “Атиргул суви” ичдик. Ичимликдан чиндан ҳам атиргул хиди келар, бироқ, ичак-чавоғингни кўйдириб юборарди. Ринат чўнтагидан ўроғлик қовоз чиқариб, ичини очди. Печенье шаклидаги қоп-қора чарсдан ушатиб, “Донский” тамакиси билан аралаштирди-да, қайтадан сигарет қовозига жойлади... Чарс роса ўткир экан. Иккинчи бор айлангач, миямга бир нарса тўқиллаб урилгандай бўлди... Мен ўз мувозанатимни йўқотаёзгандим... Учинчи бор айлантиришни ошдан кейинга қолдирдик... Мўмин паловни қозони билан ўртага қўйди... Чарс чеккан одам жуда кўп овқат ейди. Биз дарҳол бир қозон паловни еб бўлдик. Изидан иккита нонни ҳам тугатдик. Сўнгра атиргул сувидан бир ҳўпландан ичдик. Чарс билан аралашган ичимлик ўз кучини кўрсата бошлади... Негадир жангда ўлган жўраларимни эслаб, гапиргим келарди. Кўзимдан ёш сиза бошлади. Ринатни бағримга босиб, йиғладим. Хаёлимда ўтган галги Чорикор жангги қотиб қолганди... Ринат икковимизни ҳам душман қўлига асир тушиб қолишимиз ҳеч гап эмасди ўшанда...

— Бизни танкчилар қутқарди, Ринат! Йўкса, дабдаламиз чиқиб, Покистонда банди бўлиб юардик.

Ринатнинг кўзларида ёш филтиллади. Нурмахон, Мўмин, Юра — ҳаммамиз йиғлаётгандик...

— Ўтган гал Андрейни ўзим кўтариб чиқдим. Зўр йигит эди-я... Кўкси ёрилиб кетганди... Қони устимга, қўлларимга тегди, — Мўмин бармоқларига тикилиб

сўзларди... — Мен қисмимиздан энди ҳеч ким ўлишини истамайман, тушунаюписизларми, жангга боришдан қўриқиб қолибман. Тайёргарлик кўринглар дейишса, юрагим увишади. Тезроқ тугасайди... Жонимга тегиб кетди... Сувдан ол буёққа, Ринат, — у сувдонни ютоқиб симирди.

— Жўралар, менинг отам йўқ. Қари энам бор... Ўлиб кетсам, шўрлик энам жинни бўлиб қолади. Тушунаюписизларми, энам тентак бўлиб қолади. Мен энамдан қўп яшадим, аммо яна яшашим керак, тирик қайтишим керак. Менинг ўлишга ҳаққим йўқ...

— Нурмахон, мениям отам йўқ. Онамнинг суянганиман. Бечора онамнинг ёзган хатларини ўқисанглар эди... Юрагим эзилиб кетади. Урушга кираверсам, кўз олдимдан онам липиллаб ўтаверади... Онам мендан оғир кунларни бошидан ўтказаяпти... Она... Онажон, ўғлингиз... наша чекди... умрида кўрмаган нарсаларни ичаяпти... Онажон... Сизни соғиндим... — Телпагини оёғи остига ташлади... чирт этказиб туфларди дамо-дам.

Биз ақлдан озган, алаҳсираётган одамларга ўхшардик. Яна чарс тутатдик. Бир мартадан тортдик. Менинг юзим совиётганди. Батамом ўзимни йўқотиб қўйдим. Қўлоёқларим ўзимга бўйсунмай қўйди. Гўё ердан баландлашаётгандай, учаётгандай эдим... Олислардан йиғи эшитилар, аллақандай жимир-жимир тўлқинлар кўринарди. Сувсизликдан лабларим тобора куруқшарди... Мен ҳеч нарсани идрок қилолмасдим. Мен ўлик-тириклигимни билмай қолдим. Фақат йиғи товуши эшитиларди... Мен йўқ эдим, яшамагандим. Урушни ҳам кўрмагандим.

III

Менга нима бўлганлигини англай олмай уйғондим. Бошимда Ринат ўтирибди. Кўзи кизаринқираган, ковоқлари уйқусизликдан анча салки тортган... Бошим карахт ахволда ғувилларди, худди гурзи тушгандай лўкиллаб оғрирди. Танамда куч қолмаганди гўё... Қорним роса очикқан, лабларим қуриб қовжирарди...

— Ринат, ановилар қаерга кетишди, — дедим ўрнимдан базўр жангтўрвага суяниб кўзгаларқанман.

— Егулик олиб келгани кетишди, тезда қайтишади. Биз ҳам ҳозир турдик. Ҳаммамиз қотиб қолибмиз. Яхшиям бирорта шохол¹ билиб қолмабди...

¹ Ш о х о л — зобит демоқчи.

– Сувдонни бер.

Ринат камарига осилган темир сувдонни ечиб, узатди. Ичим ёнаётганди. Бир кўтаришда сувдонни қуритдим. Танамга бироз жон кириб, бошимнинг ғувиллаши босилгандай бўлди. Омборхона эшигини қиялатиб очдик. Ташқаридан намиққан тупрок хиди урилди. Мен тезроқ овқат топиб келишларини сабрсизлик билан кутардим. Коринни тўйгазиб, бу ердан қўзғалиш, ротага бориш зарур эди. Агар кун бўйи қочиб юрганимизни рота командири сезиб қолса, ротанинг олдида шарманда қилиб, бир ҳафта навбатчиликка қўйиши аниқ.

Бошим қарахт эди. Омборхонанинг захлиги билина бошлади. Мен совук қотдим. Қўл-оёғим уюшиб, қалтирай бошладим. Халиям туман ичида юргандайман. Хаёлимдан кечаётган ўйларим узук-юлик, бир нарса ҳақида тўлиқ фикрлай олмасдим, тасаввуримда намоён бўлаётган воқеалар чалкаш-чулкаш, бир-бирига уланиб кетаяпти. Назаримда номозишомгача ухлагандайдим. Ичимни ит таталаяпти. Роса очикдим. Эски шинел ҳамда ашқолдашқолларнинг димоғим кўниккан бўйи энди кўнглимни айнита бошлади. Муздай сув силқариб, тинчроқ, хушманзара бирор жой бўлса тагин мизғиб олишни жонжоним билан хоҳлаётгандим. Рўпарамда чайқалиб турган, кўзлари кизариб кетган, юзидан маъно ўқиш маҳол Ринатни ҳам кўргим келмаётганди. Қанийди қуёш чараклаб турса... кишлоғимнинг адоғидаги Хазарбоғ ариғи бўйлаб ястанган бедазорда оёқ узатиб ётсам... осмон типтиник, даланинг поёни йўқ... ҳа, айтмоқчи, ҳозир беда авжи гуркираган маҳал-а, бригадир ким экан бедазорда, э, нима фарқи бор...

Тапиллаган овоздан чўчиб тушдим. Эшикка бораётган Ринат жанг тўрвага урилиб йиқилди. Одамзот бошини йўқотса қаерга юришини билмай қоларкан... Менинг назаримда биз кўршапалакка ўхшаб қолгандик. Ринат нимадир деб тўнғиллади.

– Ҳа, қаттиқ йиқилдингми?

– Э онасини... ўзимни тутолмаяпман...

– Иложи бўлса шу лаънатини, жўра, камрок чекайдик.

– Ўрганиб қолганмиз, шекилли... барибир эмасми... чекиш яхши. Расво бўлаяпмиз. Бунақа йўл билан кун ўтказиб бўлмайди. Урушга чиққанимиз яхшийди қайтамага. Кунлар жуда тез ўтади. Менимча, қанчалик тўс-тўполонли жанг бўлса, ўша пайтда ҳеч нарсани англайолмай-

сан. Жангда вахимали бўлмаскан унча. Факат урушдан кейин эслаб эсинг чикиб кетади. Аллергиянг тошади...

— Агар тирик қолсанг, эслаш насиб қилса.

Ринат анчагина чиниққан, эпчил йигит. Бирок ёш болагаям ўхшайди. Баъзан аразлаб ҳам қолади. Ринатни уйда эрка ўганини, ёлғиз фарзандлигини пайкаб олса бўларди. У гапга чечан, ишни кўзини биларди. Шу пайтгача уни қўрқоклик қилганини сезмаганман. Жангда ҳеч қачон киёфасидан қўрқув ё эсанкираш аломатини сезмасдим... У ... аёллар ҳақида гапиришни хуш кўрарди. Армияга чақирилгунга қадар қилган қилмишларини эшитиб ёқамни ушладим. Ўзиям маъза қилган-да... Гоҳида йигитлар унга сен кўп аёл билан бўлгансан — ўлиб кетсанг унчалик қайғули эмас... биз кишлоқилар хали бирортасига тузукроқ гап ҳам айтмаганмиз, хизматдан қайтгач, жононларинг билан таништириб қўясан-а, дейишарди. Ротада Валерий ҳамда Валис деган аскар йигитлар хотинидан мактуб оларди. Назаримда улар кўп нарсани кўриб улгургандай эдилар. Ҳамма шу икковига хавас қиларди... Бошқалар гўёки ёш бола эди хали, бошқалар ёрдан олдин қуролни кўкрагига босишганди. Умуман, 18—20 ёшли йигитчалар учун ҳаёт ўз шакли-шамойилини кўрсатиб улгурмаганди, қисмат шўрликларнинг манглайларига қора чизик тортганди. Пешонаси қора эди уларнинг.

— Ринат, жангда нимани ўйлайсан, тўғриси айт.

— Очиғи, қаллам ишламай қолади. Ҳеч нарсани тушунмайман... ўзимни қутилмаган бир мўъжиза туфайли бошқараман. Агар снаряд учса ёки отилса қандай қилиб, тезлик билан ётиб олганимни билмайман... Мени нимадир бошқаради.

— Галинг тўғри. Йўкса снаряд товуши билан биргаликда одам ўзини химояга чоғлаши гаплати. Одам снаряддан тезроқ ҳаракат қилади, одам ўқдан тез учади.

— Жанг пайтидаги ахволингни ҳеч қачон тушунтириб беролмайсан, — деди Ринат.

Биз биттадан “Донские” тутатдик. Мен ухлаб турганим учун совуқ қотянман деб ўйловдим. Аслида иссиғим баландлашаётгандай эди. Мен ёкимсиз хид ўрнашиб қолган шинеллардан бирини олиб, устимга ёпдим-да, яна узала тушдим. Қандай қилиб бўлса ҳам куннинг ўтишини истардим. Бадбўй омборхонанинг нимкоронғи бурчагида шинелга ўралиб олиб, Лилия ҳақида ўйладим. Мен кечаги воқеаларнинг содир бўлганини

тасаввур килолмадим. Негадир бу туш деб ўйладим ва бунга ишондим...

Эшик очилиб, Нурмахоннинг шанғиллаган овози эшитилди.

— Опкелдим, биродарлар. Тушликни ҳам шу ерда килиб, кейин чиқамиз.

У қўйнидан битта буханка нон чиқарди. Чўнтагидан уч-тўртта окканд олиб қўйди. Ринат бўшаган сувдонни олиб ташқарига чиқди. Энди омборхонанинг коронги бурчакларига ҳам кўзим кўникди... Нурмахон нонни бўлак-лаб эски тўшакча устига қўйди.

— Рота қуролларини тозалаб бўлди. Брония паркдан кайтибди. Тушдан кейин бу ердан тўрваларни олгани келишаркан...

— Жангга чиқарканмизми? Сенга ким айтди?..

— Ротада шундай гап... Хали номаълум. Тайёргарлик кўришмоқчи шекилли. Механик-операторлар ўқдори омборига бориб, снаряд, граната олишади дейишяпти, — Нурмахон гўё ўзини беларво тутиб гапирётган бўлсаям, ваҳимага тушаётганини билиб турардим. Мен ўзимни ҳеч нарсага эътибор бермаётганга олдим.

— Полкдаги бир хил кунам одамнинг медалига тегади. Айланиб туриш керак... Казарма, ошхона, қоровулхона, парк... жуда зерикарли-ку бу. Бизам у-бу нарсани тайёрлаб қўяйлик. Ким билади дейсан, бу кечаёқ йўлга тушишимиз мумкин. Овқатлангач, шу ердан тўрваларни тайёрлаб, казармага олиб борамиз. Кийим-кечакнинг янгисидан ажратиш керак... Иложи бўлса ошхонадан сабзи-пиёз, ёғ олволайлик. Бизга беришадиган кунлик овқати етмай қолиши мумкин. Неча кунга кетаётганимиз номаълум. Ҳамиша икки-уч кун дейишади, кейин ойлаб қолиб кетамиз...

— Шу ердаям қорнингни ўйлайсан, Бойбиш¹. Худди очдан ўладиган одамга ўхшайсан... Назаримда, овқат учун туғилгансан...

— Э, бу ерда одам ғалати бўлиб қоларкан...

— Ҳеч нарсадан ҳазар ҳам қилмаскан.

— Нима демокчисан?

— Айтмоқчиманки, биз хайвонга ўхшаймиз...

— Бўлди, донолигинг кўзимасин, энди...

— Ҳа, майли... фақат анови тўрвани олиб оёғимни тагига қўй, илтимос... жуда совуқ котаяпман. — У ме-

¹ Б о й б и ш — Нурмахоннинг лақаби.

нинг чўзилиб олиб иш буюришимга парво ҳам қилмади.

Сенга бир гап... Шундай қилиб ошна, афғондан кейин ўқишни давом эттирасанми?

– Албатта... ҳўш... нима демокчисан?

– Малим бўлиб чиқасанми?

– Балким...

– Сен пединститутни битириб, офитсер бўлмайсанку, буни устига сал ҳардамхаёлроқсан.

– Менга қара, Бойбиш... Сендан тузукрок экандирманки, ўқишга кирганман. Институтга... ўқиганман... озми-кўпми тушунчам бор, оғайни... болақайларни ўқитиб юравераман-да.

– Ўрис тили малими бўламан де?

– Нимага шама қияпсан, хой...

– Ҳа, энди... ўрисчани сувдай симириб юборгансан, алоқада комбатга берган ахборотингни эшитиб, роса қулдим... Кимки алоқада турган бўлса ичаги узилди. Сенинг қовушмаган гапингни шўрлик комбат зўрра англади-ёв, ўзиям роса уялиб кетди... Ротний сени “ўрис адабиёти институти”да ўқийди, зиёли, деб оператор қилиб қўювди.

– Ўрисчага сал йўқман, барибир, институтда биринчи курсни бешга битирдим... ҳар ҳолда ўрис адабиётини оз-моз биламан. Тил билмаслик илмсизлик дегани эмас. Сен тушунармидинг буни.

– Ҳа, бўпти. Бирок, сал нервиннироқсан. Болаларни уриб-сўқиб ташлама, деяпман-да.

– Ҳов, менга қара... жағлари очилдими?.. Сенга ким айтаяпти, болаларни ўқитаман деб.

– Ўзинг.

– Ҳазилингни қўй, Бойбиш. Афғондан кейин, ишлашимга кўзим етмаяпти, ошна... Тўғриси, мен у-бу нарса ёзмокчиман. Ўқишни журналистикага айлантираман. Насиб қилса, ёзувчи бўламан... умуман одамлар ҳақида, сен тўғрингда ёзаман...

– Армиядан олдин ҳам ёзганмисан... Тўғриси, айрим гапларинг чолларникига ўхшаб кетади, сени ғалатирик деб ўйлаб юрардим.

– Бойбиш, бизнинг ёшлигимиз қолмади, ошна. Болалик, навқиронлик, дарёнинг нариги томонида қолиб кетди. Бу ерда ўлим ва сен борсан... уруш... манави қоронғи дунё бор. Билдингми?.. Сен ўзингни ўн тўққиз ёшдан деб ўйлайсанми ҳалиям... Одамзот танаси нав-

кирон бўлиши мумкин, бироқ кўзидан қарийди. Бизнинг кўзларимиз кўп нарсани кўрди. Бойбиш, агар кўзига ёш келса одам шу лаҳзанинг ўзида беш йил яшаб қўйган бўлади. Ёш келавериб, бизнинг дийдамиз котиб кетди, ошна. Мен шундай... темир бўлиб қолганлигимиз, кўксимизда муштдек тош котиб қолгани хақида ёзмоқчиман...

— Уруш факат қахрамонлик эмаслиги хақида ёз...

— Уруш ҳеч нарса эмаслиги, бу хақида ёзиш нақадар оғир эканлигини одамларга тушунтирсам бўлди...

— Уруш — қўрқув. Қўрқув-эсингни йўқотиш. Эсингни йўқотганингда эса сенга барибир. Мен жангда тирик-лигимниям, ўликлигимниям унутиб қўяман. Чорикордаги жангни эсла, ҳамма тентакка ўхшаб, югуриб қолувди, одам кутириб кетаркан. Жангдан кейин кўпчилик, ярадор бўлмаса-да, госпиталга жўнатилди. Ўзини эплаганлар ҳам анча кунгача аслига қайтолмай юрди. Шундан бери урушга чиқамиз деса оёқ-қўлим бўшашиб, юрагим увишади...

— Бойбиш, сен бизчалик ҳеч ким хору сарсон бўлмаслигини ўйлаганмисан?

— Оз-моз.

— Биз бу ерда беҳуда дабдаламиз чиқиб юрганимизни ҳис қилоласанми? Бойбиш, биз расволар ва нодонлармиз.

— Нима қилиш керак? Урушга чиқмай қолишни йўлини тополасанми?

— Йўқ. Урушда ўликларгина урушга чиқмайди.

— Буни яхши биламан. Мана сенинг ўзингнинг ҳам афғонга ўтгандан кейин кўзинг очилди. Ҳарбий ўқув пайти ҳеч нарсани тушунмасдинг. Афғонистонни — қахрамонлик майдони дердинг. Мана сенга, жасурлик кўрсатишнинг вақти келди. Эртага урушга чиқамиз, отамиз... танклар, БМПлар, БТРлар, портлашларни кўрасан, шундайми? Бизни роса алдашган-да, энағарлар...

— Бу Давлатнинг ўйини... қўй, э, онасини...

— Ўйиннинг бунақасини нима деб аташ мумкин?... ..

Ниманинг хазили бўлмайди, ёзувчи бола... биласанми?

Нурмахон жим бўлиб қолди. Бошим лўқиллаб оғирди. Қовоғим оғирлашди. Ринат яримлатиб ташлаб кетган сигаретни олиб лабимга қистирдим... Гугурт чакмоқчи бўлгандим, қўлларим қалтираётгани баттар хўрлигимни келтирди. Энди ичмасликка, искоти чарсни чекмасликка аҳд қилдим... Шуни чекиб олсанг кўп нарсани унутасан,

мухими кўрқув хисси йўқолади, урушда шу ходиса эса қўл келади. Зобитлар чекиб олганингни билишади, бироқ ҳеч нарса демайди. Уларга ҳам сенинг жасур бўлиб қолишинг керак. Умуман, сен ўзингдан йироқлашмай туриб, ёвуз ишларни бажаролмайсан. Урушда ақлинг жойида туриши — бўлмаган гап.

Ташқаридан қадам товушлари эшитилди. Дарҳол бурчакда уюлиб ётган ашқол-дашқоллар орасига беркиниб олди. Эшик бир зарбда очилиб, Мўмин билан Юра кириб келди... Қўйинлари дўппайиб турибди. Биз ўрни-миздан туриб, уларни роса санғиганидан қойиндик. Ошхонадан овқат олиб келишибди. Биз шинел устига қозонни қўйиб, Ринатни кутдик. Зах қоллаган омборхонани шўрва хиди тутди... Менинг иштахам очилди. Бироздан сўнг Ринат темир кутида қуюлтирилган ширин сут, печени ва сув олиб келди. Биз роса очикқандик. Дарҳол, чурк этмай, овқатни туширдик... Қорин ғами кетгач, омборхонани титкилаб, ҳар биримиз ўзимиз учун жанг тўрвасини тайёрладик. Жанг тўрвага учтадан сувдон, ол-тита ўқдон, пийма, қоп кўрпа, хандаккурак жойладик. Ўқ дори, хабармушак ва озиқ-овқат казармада тарқатилади. Умуман олганда, техника паркидаги темир-терсак омборхонасидан қолган-қутган камчиликларни тўғрилаб қўйсак бўларди. Жанг тўрвалар ҳозирлангач, бурчакка яшириб, ташқарига чикдик.

Хаво тоза эди. Ёмғирда чайилган тоғ-адирлар гўё қўл узатсанг етгудай яқинлашиб қолган... Атроф тил-тиник. Қисм худудига ҳам аллақандай файз кирган. Казармалар кечагидай ғариб ахволда эмас. Осмонда офтоб паға-паға нур ичириб эркалаётгандай — гоҳ борликни чарофон этади, гоҳ сурув булутлар ортида паналайди.

Казармада ҳамма ўз иши билан банд. Аскарлар уруш тадоригини кўришмоқда. Ичкарида ўқ-дори, қисмларга ажратилган яроғлар сочилиб ётибди. Жангчилар тўп-тўп бўлиб, яроғини тозалашмоқда. Мен қуролихонадан автоматини олиб, текшириб кўрдим. Қуролимни жангда панд бермаслигига ишонч ҳосил қилдим... Эрталаб йўлга тушишимиз аниқ бўлгач, омборхонага яшириб қўйган жанг-тўрвани олиб келдим... Каравотим тагига жойлаштириб, навбатчидан кўз-қулоқ бўлиб туришини илтимос қилдим. Механик ва операторлар хали техника паркидан қайтмаган эди. Мен Ринатдан машина жангга шайми, деб сўрадим. У менга шубҳа қилма, ўзинг снарядларни тўлик

юклаган бўлсанг бас, отув милини тозаллаганмисан, деди. Умуман олганда, машинани ўтган куни урушга хозирлаб қўйгандик. Мен кечки овқатгача ухлаб олишга қарор қилдим. Ечинишга ҳам эриниб, ўзимни каравотга отдим. Нурмахон билан Мўмин техника паркига кетишди... Ринат ҳам ухлайман, деди. Юра курол тозалашга киришди... Казармада авжига чиққан, бақир-чақир оғушида уйқуга кетдим...

IV

Кечки нонушта пайти уйғондим. Ротанинг тенг ярми ховлида саф тортган эди... Казармада взвод командири Ермелин колганларни тезроқ ховлига чиқиб, қаторга туриш учун қисталанг қилаяпти.

— Хе, онангни фалон қилай! тезроқ бўл... кимирла!

Телпагини қўлига олиб, айримлари гимнастёркасининг бир енгини кийишга ҳам улгурмаган ёш аскарлар тапур-тупур қилиб кўчага отилишди. Бундан рухланган Ермелин овозини тагин бир парда баландлатди.

— Тезроқ кимирланглар. Нима онангни курортида дам олаяпсанларми? Озгина имкон берсак, бошимиздан туриб, ҳамма ёқни булғатасанлар ҳамма кўчага. Учгача санайман. Бир, икки... икки ярим...

Мен ўрнимдан шошилмасдан туриб, ювингани чиқдим. Ермелин менга бир қараб қўйди-да, тагин, яқинда келган аскарларга ўшқира кетди, ҳали айрим “қари аскарлар” каравотда донг қотиб ухларди. Ермелин учини ҳам “чижик”лардан олаётганди. Мен ювиниб келиб, Ринатни туртиб уйғотдим. Бу пайт ҳамма “қария”лар казармани тарк этаётганди. Кечки овқатга бориш учун сафга туришимиз шарт эди, чунки рота командирининг ўзи назорат қиларди. Рота энг охириги аскар келиб сафга қўшилмагунча кўчада турди. Бошқа роталар аллақачон ошхонага кириб бўлган, биз командирнинг инжиқлиги учун эмас, тартиб-интизомни мутлақо бўшаштириб юборганимиз учун “жазоланаётган” эдик, гўё. Рота нонуштага ярим соат кечикиб кирди. Овқатланаётганимизда ҳам командир кузатиб турди. Ҳеч ким бошқа столга кўз олайтирмади. Ҳеч ким ҳеч кимнинг бошига чўмич ё ликопча билан туширмади... назари очларни командирнинг салобати босиб турди... Кечки нонуштадан сўнг рота казарма олдида яна саф тортди. Командир эртага жангга кетишимизни маълум қилди. Керакли асбоб-ускуна, ан-

жом-аслахаларни шай килишни, йўкса бутун рота бу кеча ухлмаслигини айтди. Кўпчиликнинг газабини кўзита ҳам у, албатта, айтганини бажартирар, бир сўзли, самимий, довжурак инсон эди... барибир аскарлар рота командири яхши кўрардилар. Урушда юраги бор, иродаси мустаҳкам зобитлар қанчалик каттиққўл ва бешафкат бўлмасин, уларга ҳамма хавас килади, кўпчилик унинг эътиборида бўлади. Зобит учун эса энг муҳими қўл остидагилар назарига тушишдан ўзга юксак шухрат ва мукофот йўк...

Казарма ичи тўс-тўполон... Аскарлар тезроқ жангга тайёргарлигини кўриб, эрталабгача ухлаб олиш пайида. Ҳамма нарсасини тахлаб улгурганлар темир совут, автомат ва каскасини каравоти ёнига қўйиб, уйкуга кетишган. Мен ташқарига чикиб, сигарет чекдим. Кўкда юлдузлар ғужғон. Ой охишта сузади, гоҳо пар булутлар орасида кўринмай кетади, бироздан сўнг яна калқиб чиқади, тун бошидан шовуллаб ой сути — тиник нурлар тўкилади. Менинг назаримда зулмат билан ёруғлик жанг қилаётганга ўхшайди. Бирпасда зим-зиё тун чўқади, тагин ойдинлик инади, ой ёғду сочади... Олисда, тоғ томонда кўкка ёнувчи ўқлар тизмаси санчилади. Пулемёт ё автоматларнинг тариллагани элас-элас қулоққа чалинади. Ёнувчи ўқлар тизмаси энди ҳар томондан учади. Душман отаётбидими, бизникиларми билиб бўлмайди. Бундай тиник кечалари уйқинг келмайди, руҳинг тетиклашади... Кенгликларни айлансанг... анови кенгликлар бағрини ёриб кўкка узлуксиз ўқлар учаяпти, одамларнинг ич-ташини хавотир емираяпти... қанчалаб кишилар кирилиб кетаяпти...

Мен кайфиятимни кўтаришга, имкон қадар бўлмағур хаёлларга чалғимасликка ҳаракат қилардим. Кайфиятимни туширмай дам олишим зарур эди. Эртага барвақт туриб, йўлга тушамиз... Бошим чароғон бўлиши керак... Ҳеч қандай ваҳимага ўрин бермайман. Пешонада борини кўраман... Ахир биринчи марта эмас-ку. Э, одам қанчалик эътибор берса, шунча ваҳимага тушади. Қарасанг-чи, ойдин кеча, атроф нурли... осмон сирли... баҳор хавоси кўнгилни яйратади. Мен яна битта чекаманд-да, бориб ухлайман, эрталаб эса азонда туришим зарур, йўлга тушамиз... Нима қипти, икки-уч кун айланиб келамиз-да. Ҳозир унчалик отишма бўлмаса керак. Гардез Чорикордай хавфли жоймас... Эй, қўй, шунга ўзингни қўйрага жой тополмай қолдингми... ўзингни бос... ҳеч қандай

кўрқув бўлмаслиги керак юрагингда. Биринчи гал рейдга чикқанингдаги ҳолни эсла. Шер эдинг гўё. Қизик, хаёлингда ҳеч нарса келмабди-я. Тезроқ душманга дуч келсам деб ошикибман... Мана битта чекаман... о, ўзиям "Охотничий" яхши сигарет. "Донские" бошни тамом қиладилар... Рота ҳали ухламайди... Қисмни айлансаммикан?.. Нима кераги бор... Бундай кечаларда кишлоқнинг кўчаларида юрсанг, атрофингдаги кишлокларнинг чироклари ғужғон кўринади. Мормин, Хўжасоат, Обшир, Чеп... Худди, юлдузлар ўша кишлоклар тепасида муаллақ туриб қолганга ўхшайди, аслида улар уйларда порлаган чироклар бўлиб чиқади. Итлар тинмай хуради. Ҳамма ширин уйқуда... Майин шабада эсади... Сен эса сайр қилаверсан... Ҳозиргидай хузур-ҳаловатни гўзал кеча оғушида фақатгина кишлоқнинг, ота-онанг оғушида ухласанг мазада. Бизнинг уйдагилар ҳозир нима қилишаяптикин. Отам ухлаб қолган. Бечора ншдан роса чарчаб қайтган... Онам, укаларим, катта энам уйғок... нима ҳақида гаплашшяптикин. Балки, мени эслашяптикир. Ахир мен ҳам уларни ёдга оламан-ку... Улар мендан хавотирланишяди... Бу ерда уруш... Ўлиб кетишинг мумкин... Мен ўлишни ҳеч қачон истамайман... Мен сизларни ташлаб кетмайман, ҳали учрашамиз жигарларим... Эй, худо, ўлмайин, бу сафарги жангдан ҳам омон қайтай. Ўлмайлик, ярадор бўлмайин... Худойим, ўзинг паноҳингда асра...

Мен хаёл билан бўлиб, аёллар модулига яқинлашиб қолибман... Бироз кимир этмай турдим. Яна сигарет тутатдим. Модул эниги олдидаги қоровулни аниқ кўрдим. Аёлларни кўриб туриш жангга боришдан минг марта оғирлигини сезяптикин у. Бундай ойдинликда беркиниб бўлмайди. Уни беш-олти қадам наридан туриб қайси ротадан эканлигини таниш мумкин. Аффонда қанча хизмат қилдикин? Агар "қария" бўлса, аёллар модулига қоровулликка туришдан хазар қиларди. Улдириб ташласанг, кечаси билан бу жойни "боқиб" чикмайди. Чижиклардан бирортасини қўйишгандир. Ҳали бирор марта бизнинг ротадан аёллар модули, ...хонага навбатчиликка туришмаган... Йўқ, урушга чиқадиганлар, жангга яроқлиларни ҳеч қачон хотинлар қоровули этиб тайинламайдилар... Штабдан бошқа жойни кўрмаган, югурдак-ёзарлардан бўлса керак. Уларга бари бир, ўлдирсанг ўлдир, ичимга тепма деб ётиб олишяди, урушга чикмасалар бас, қисмдаги ҳар қандай юмушни бажаришни ор

билмайдиган бу тахлит кимсаларни “штаб товуклари” деб тўғри айтишади. Йўқса, штабга ёзар бўлишармиди, думба бойлаб, тўйиб ухлаб, озода кийиниб юришармиди. Бу окбилақлар умрида автомат отиб кўрмаган, жанг деса иштонини хўллаб қўйишади... Бирок қисмга келадиган жами махфий буйруқ ва топшириқларни энг аввал шулар эшитишади. Улар ўзларини қора аскарларга нисбатан баландрок тутиб урушда уруш кўрмай юрганларига шукрона айтишади... Жангчилар уларнинг айримларидан қаттиқ нафратланишади, чунки штабдан чиқмай кўксига “Қизил юлдуз” ёки “Жасорати учун”ни тақиб олган ёзарлар, жангда ўлиб-тирилган аскарларга аталган мукофотни ўзларига ёзиб юборишади. Хеч ким хеч нарсани суриштириб ўтирмайди, афғонда жанг қилаяптими, демак қахрамон бўлишлари керак. Э, ҳамма томоннинг дабдаласи чиқиб кетган. Ҳатто ҳарбийда ҳам ҳақиқат йўқ. Урушда ҳам бир-бирини алдайди булар...

Модулга киришга негадир хафсалам йўқ эди. Кўнглимга қил сиғмаяпти. Ўзимни шунчалик абгорхол сезардимки, хеч кимга дуч келишни истамасдим. Қанийди, ҳозир хеч кимса йўқ кенгликка тушиб қолсанг... Ўздан ўзи хўрлиги келадиган одамнинг кўнглига хеч нарсаси малҳам бўлолмайди. Агар ҳозир мендан кўнглинг нимани истаётир деб сўрашса, лом-лим дейолмасдим. Чунки мен қарахт эдим. Мен ҳаммадан — ҳаётдан, ўзимдан нафратланаётгандим, тўйиб кетгандим. Лилиянинг олдига бориш учун мен ўзимни кадрлай олишим, ўзимда шу нарсаси маънавий тайёргарлик кўришим керак эди. Одам ўзини тамоман йўқ деб хис қилса ва бунга ишонса, у қўп нарсадан маҳрум бўлганлигини пайкаб қолади. Хўш, нима дейман? Қийишанглаб, Лилия мен эртага урушга чиқаяпман дейманми? Тагин ундан мурувват тилайманми, эркаланаманми. Қандай қилиб? Ахир мен ич-ичимдан идраб, тутдай тўкилиб бораёпман-ку?!..

Қайтиш оғир эди... аммо мен қазармада дам олишим керак... эртага йўлга чиқамиз...

Қазармада шовқин-сурон тинмаганди. Аскарлар бурчак-бурчакда ўтирволиб овқатланишмаяпти, чекишмоқда. Бошқалар жангга тайёрланишмоқда. Янги келган жангчиларнинг тараддуди ҳалиям битмаган. Нимаики дуч келса, жанг тўрвага солишмоқда. Жангчиларнинг ҳазул-ҳузубли, “онангниси” эшитилади, гоҳида бир томондан бошқа тарафга кирза этик учиб қолади. Кимдир войвойлаб, ғазаб билан сўқинади, кулгу кўтарилади. Кўпчилик тум-

ба устига энгашиб олиб уйга мактуб ёзишмоқда. Жанг олдидан одат бўйича, ҳамма яқинларига хат жўнатади. Мен онамга мактуб ёзиб, каравотга чўзилдим. Эртанги кун хаяжони юрагимни ғаш қила бошлади. Кўзимга уйку келмади. Мен ўлим ва тириклик оралиғидаги масофада тебранаётган кимсага айлангандим. Хаёл суриш, азобланишга маҳкум этилгандим. Шу ерда, мана шу казарма ичида мен билан бирга нафас олаётган, эртага мен билан бирга жанг қиладиган, эҳтимол, эҳтимол мен билан бирга ярадор бўладиган ёки ўладиган қуролдошлар ҳам менчалик эзилаяптимикин, улар ҳам мен каби ўзларини тушунмаяптимикин? Ёки одам ўлими яқинлашиб, ё бирор фалокатни сезса, худди менинг аҳволимга тушиб қолармикин? Ахир менда илгарилари бундай ҳолат бўлмаганку сира? Мен ўрнимдан туриб, қуролхонадан қалин темирнимчани танлаб, бошимга келтириб қўйдим. Хар эҳтимолга қарши олтита ўқдон олиб, жангтўрвамга жойладим. Ўқдори машинада етарли эди. Старшинадан ўн кути сигарет олиб тўрвага солдим. Тағин нимадир қилишим керакдай эди... “Чижик”лардан бирини чақириб, гимнастёркамга оқ ёқа тикишни буюрдим. Ўзимни мажбурлаб бўлса-да, ухлашим керак эди...

Инсон хар қандай вазиятда ҳам ўзининг бахтли эканлигини, гарчанд бахт сўзи нисбий эрса-да, бахтиёрлигини сезиб қолади, демакки, олдинда бувдан-да кемтирок, нотугал, ғамгин кунлар бор. Назаримда бу кечалик бахтим — менинг тириклигимда эди. Бутун инсоният бахт ва бахтсизлик тушунчаларини ўзини овутиш учун ўйлаб топгандир... Хаёт ва ўлим оралиғидаги кўрқув қанчалик улғайган сари, инсон ўзини ҳалокатга шунчалик тез тайёрлайди ва кўникиб боради. Биз айтган “тириклик — бахт!” деган зўракилик эса жудаям қулгили бўлиб қолади.

Барибир ухлай олмадим. Казармада энди у ёқдан буёққа беҳуда ўтавериб, асабини егувчилар қамайиб қолганди. Тўртинчи нзвод ётоғида овқатланиб бўлган Ринат ёнимга келди. Кайфияти тетик. Тағин тортишибди.

— Нега олдимизга бормадинг, — деди у каравотига ўтириб. Ринатнинг юзидан қон қочган, кўзлари қизаришқираган эди.

Иштахам йўк.

— Зўр дори бор экан. Бир тортсанг вообше, тахта қилади...

— Ҳамма нарсангни тайёрлаб қўйдингми?

— Ғам ема. Аллақачон тўғрилаганман. Мени биласан-ку... Биринчи сафар чиқаётганимиз йўқ-ку... Яхши томони, бутун армия катнашаркан бу сафар ҳам...

— Бутун армия катнашса байрам бўладими, — дедим гижиниб.

— Хар холда шунча дабдаба — техника-ю бесанок одамнинг ичидан бир сенга ўк келиб тегмас... тагин ким билади, лешонангдан кўрасан... Душман ҳозир анойн эмас. Тўртгаси бир полкни ётқизиб турғизади.

— Шу ерда туғилиб-ўстандан сўнг, паст-баланд, ўнқир-чўнқирини яхши билгач, албатта афғоннинг кўли устун бўлади-да.

— Э, булар тоғнинг ичига кирволиб, хар замон-хар замон бир отиб кўяди, шундаям кимнингдир ёстигини куритади. Биз бўлсак дарров артиллерия билан соатлаб ўкка тутамиз, сўнгра самолётларни юборамиз, охири пиёдалар чиқади. Шунда тутдай тўкиб ташлайдилар...

— Ринат, шу сафар жангга сираям чиққим келмаяпти. Сен барибир мен билан бўласан-ку, бир фалокат рўй бермаса гўргайди.

— Э, ҳаммада бўлади бу кайфият. Биз ҳозир нега чекдик, нега. Э... онасини... чалғийсан-да... Чекамизми?

— Яхшилаб ўра, майли...

Ринат бир зумда “Донские” сигарети тамакисини кафтига тўкиб, чарс билан кўшиб эзғилади. Зобитлардан бирортаси кўриб қолмасин учун мен эшик томонга қараб турдим... Чарс тайёр бўлгач, икковимиз ташқарига чиқдик.

— Бу кўплик қилади... Роса кўп кўшдим... Сен анови бурчакда кутиб тур. Мўмин билан Юрани бошлаб чиқаман, — деди Ринат ва ичкарига қайтиб кирди. Мен ой ёруғида, казарма бурчагида паналаб турдим. Учаласи келишгач, модул тарафга ўтиб, чарс тутатдик. Хавони бирдан чарснинг ўткир хиди коплади. Чарс чинданам ўткир эди. Бир тортишимданоқ миям карахтлашиб, юзим совуқкотди. Мен лахза сайин мутлако бошқа одамга айлана бошладим. Иккинчи галги тортиш, мени тамом гангитиб кўйди. Кўзим юмилиб, атроф чириллаб айлана бошлади. Ютинсам, кулоқларим битиб қолаверди. Мен ёнимдагиларга ҳам эътибор бермай, казармага қараб югурдим. Қушдай енгил, назаримда учаётгандай эдим. Кўнглимда ҳеч қандай ғам-андухнинг сояси қолмади. Негадир кулдим. Казармага кирганимда томоғим бўғилди. Бир амаллаб жойимга бориб куладим...

Сахарлаб техника сайлгох ёнидаги ялангликда тизилди. Дастлаб саф бошига танклар кўйилди... Сапёрлар ротасига тегишли БТПлар йўл текширувчи тухумли танклардан кейин турарди. Сўнгра разведкачиларнинг БМПлари йўлга тушади... Кейин мотоўқчи батальоннинг роталарига тегишли БМПлар ҳаракатланади.

Алоқалар келишилган санага мослашиб текширилди. Ҳар бир рота ўз атамасига эга эди. Деярли ҳар бир ҳаракат рақамлар орқали ё бирор нарсага нисбат бериб айтилар, алоқада сир сақлашга қатъиян эътибор қаратиларди. Дейлик, олдга юришга буйруқ берилса, 73 дейиларди, 61 тўхташ ишораси... хуллас, алоқада мутлақо сирли гаплашилларди... Рота командирларига юриш ҳаритасидан ташқари, алоқада кўлланиладиган, сўз ўрнини босувчи турли хил рақамлар ёзилган қоғоз ва уларнинг изоҳи берилган эди. Бундан ҳар бир аскар, асосан БМП-2 операторлари хабардор бўлишлари керак эди. Чунки оператор ҳамиша алоқада туришни, механикка йўл кўрсатиши, керак пайти буйруқ асосида машинани бошқара билиши шарт эди...

Қисм тонг пайти йўлга тушди. Мен шлемафоннинг кий-чувидадан асабим бузилиб мудраб борардим. Колонна полк худудидан чикқач, «операторлар хушёр турсин», деган буйруқ бўлди.

Мен сигарет тутатиб, бамайлихотир борардим. Барибир то Кобулдан чикқунча бизни ҳеч ким отмасди. 5—6 километрдан сўнг Кобул шаҳри бошланади. Сўнг шаҳарни кесиб ўтардик-да, жануб томон — Гардез тарафга бурилардик... Пиёда аскарлар машина устида мудраб боришарди. Ахён-ахёнда Юра кўзи уйқуга кетган аскарларнинг бошига автомат кўндови билан тушириб қоларди. Нима тўполонлигидан беҳабар жангчи шўрликнинг кўзи ола-кула бўлиб кетарди.

— Нега ухлайсан-а! Ҳе, онангни... Ҳозир машинадан кулаб тушсанг, заводингга қайтиб кириб кетасан...

Аскар чурк этмай, бошқа томонга қараб, сигарет тутатарди. Бу ерда қоровулликда туриб ё жангга кетаётиб, машина устида ухлаш уят саналарди.

Кобул шаҳри ахли дунёни ларзага солиб ўтаётган шўро кўшинларига даҳшату ҳавотир билан қараб қоларди. Йўлда ҳар қандай машина биз ўтиб кетгунимизга қадар ҳаракат қилмай четда турарди. Дўқондорлар со-

вук ва ясама табассум билан, кўрққанидан жилмайиб, таъзим қилиб кўярди. Савдо-сотик деса томдан ташлайдиган бу қавмдан кўра кўрқокрок зотлар йўк эди дунёда.

Лекин бир нарсасини сотиб олмокчи бўлсангиз, сизни авраб ташлайдилар. Ҳар холда Кобул тинч шаҳар эди. Ҳар муюлишда Совет аскарлари ва маслаҳатчиларини кўриш мумкин эди. Элчихона атрофида эса ўрис аёллари бемалол юришарди.

Колонна шаҳардан чиқиб, жанубга қайрилгач, атрофи тоғлар билан ўралган текис йўлга тушиб олди. Баҳор ҳавоси кишига тетиклик бахшида этарди. Осмон пасайиб қолгандай, тип-тиник... Тоғлар жуда чиройли кўринади. Йўл нишаблика кўтарилган сари куйида ястанган кўм-кўк яланглик, тез оқар дарё, пасткам-пасткам уйларни кўмиб юборган яшилланган дарахтлар тугал бир гўзал манзарани намоеън этмоқда. Шундоқ пойимизда табиат деган улкан мусаввир мангу гўзаллик сувратини чизаётганди. Табиатнинг сарик чақалик иши йўк, сен билан... кўлингда куролинг борми, отаяпсанми, ўлаяпсанми... Самолёт ва артиллериянг билан дарғага қилаяпсанми, унга асло аҳамияти йўк эди. Ён-атрофни истаса мановиндай яшилликка бўяйди, истаса оққа ё сарғишга... хоҳласа, борликни шир яланғоч қилиб тасвирлайди. Шундай бир мўъжизакор куч борлигини тасаввур қилолмаган, талмовсираган сўқирдил инсонлар тириклик илдизини қирқиш, бир-бирини ўлдириш, кўзларини ўйиш, юрагини еб, хузурланиш пайида эдилар... Урушда одамлар бир-бирини эмас, тирикликни йўкотаётган эдилар...

Биз нишабликнинг энг баланд чўккисига кўтарилганимиздан сўнг, Гардезгача тагин 15 чакирим йўл қолган эди. Бу йўлдан кечадан бери 5—6 та қисм ўтиб бўлганди... Дастлаб юрган қисмлар йўлда мудрофада турарди. То Гардезгача ўша олдин келган қисмлар йўлни кўриклаётганди. Биз тушдан сўнг Гардезга етиб келдик. Кенг майдонда икки соат дам олишга рухсат берилди.

БМП 2 ва танклар доира шаклида жойлаштирилди. Отув миллари ҳар томонга тўғриланди. Жангчилар техника панасида олов ёқишиб, картошка ва гўшт солинган идишларни очиб, қиздирдилар. Ҳавони димокни китикловчи ҳид тутди. Тўрт томонга коровул қўйилди. Овқатни еб тугатилган идишларда ҳар ким ўзи учун чой қайнатди. Биз жуда тез тамадди қилдик. Олдиндаги йўлда ҳеч қайси қисм ёки батальон химояда турмасди. Бизнинг

полкка Лангар деган жойга кириб бориш ва вазиятга қараб иш тутиш юклатилди. Шундай экан, хали Лангарда қандай томоша бўлиши на бизга, на штабдаги йирик юлдузларга маълум эди.

Вазиятга қараб иш тут дегани, ҳар ким ўзини эпласин, қайси йўл билан бўлса-да топширикни бажарсин, ҳам жони омон қолсин, дегани эди.

Колонна оғир силтанди. Беш-олти чакирим ялангликдан сўнг қишлоқ бошланди. Йўл яқинида уйлар кўринмас, атроф дарахтзор эди. Кўча бўйлаб портлаган, ҳарбий техникалар, ўк гильзалари уюлиб ётарди. Қишлоқнинг бошланишиданок ваҳима сезиларди. Техникалар тезлашди. Ўпирилган уй ва қулаган деворлар, ҳўмрайган кўрғонларга қараб, этинг жунжикиб кетади. Армияни кўз илғамас бир шарпа таъкиб қилиб келаётганга ўхшарди.

Колонна ичкарига кириб бўлди. Бизнинг батальон сайхонликда томлари кўринган уйлар рўпарасидан анча бериқоқда, дарахтлар панасида ўрнашди. БМПлар аниқ масофадаги ораликда қишлоққа қаратиб қўйилди. Пиёдалар машиналар атрофида хандақ қазидилар. Отув милларининг оғзи нураб улгурмаган уйларга тўғриланди. Мен атрофни диққат билан кузатдим. Пастликда уйлар ва дарахтларнигина кўриш мумкин эди. Агар отишма бошланса, тўғридан-тўғри сайхонликка снаряд ёвдириш мумкин. Алоқада батальон командири жангга шай туришимизни, агар бирорта ҳаракатни сезсак, ҳеч бир сўровсиз отишмани бошлашимизга руҳсат берди. Қишлоқда бир шарпа қимирламаслиги, уни ўлик ҳолда ушлаб туриш биз учун зарурат эди.

Осмон ерни босиб қоладигандай. Жимлик... Дарахтларнинг учи қилт этмайди. Совуқ сукунат. Шлемафонни ечиб, алоқани узиб қўйдим. Ҳавонинг тафти иссиқ. Мен ўзимни бўғилаётгандай ҳис қилдим. Рота командири машина ичкарасида ўтириб, кузатув ойнаси орқали атрофни томоша қиляпти... менга шундай туюлди. У жанг кўрмаган, қизиқади. Афғонга яқинда келган... Унга қараб кулгим кистади, очиғи, ачиндим. Шўринг қурғур, хали чинакам жанг қандай бўлишини тасаввурига ҳам келтиролмас керак. У бор-йўғи бошлиқ, зобит, бироқ жангчи эмас. Қанақа жангчи эканлигини эса жангга кўрамиз... Урушда асаби мустаҳкамлар, ичидан тўкилиб, адо бўлмайдиганлар ўзларининг расво бўлганликларини, бироқ бунга чидаш зарурлигини тушуниб етадилар. Қўрқоқлик ва

жасурлик борасида жанг кўрмаган жангчига бир нарса деб сифат бериш адолатдан эмас.

Яна бир дахшатли ҳақиқат шуки, жанггоҳда кўрқоклик қилганларни, ўзини йўқотиб қўйганларни тушуниш мумкин. Инсон асло темир эмас... Агар уруш дахшатини англай билиш, фахмлаш хисси мавжуд экан, уларга қўл силташни ҳақорат деб тушунаман. Кимдир дахшатни шу захоти, кимдир кечикиб, бошқалар йиллар давомида англаб, юрагиниғижимлаб яшайверадилар...

Одамзот урушда икки тоифага ажралади: Иродаси мустаҳкамлар қаҳрамон бўлиб, асаби дарз кетганлар эса кўрқок деб ном чиқаришади.

Рота командири алоқада бошлиқларга биз жойлашган нуктада осойишталик эканлиги ҳамда жангчиларнинг хушёр туришгани ҳақида маълумот берди. Мен машинани отишга шайлаб қўйдим. Ўқ-дори етарли эди. Агар қаршимиздаги уйлардан эмас, ёнбошимиздаги кўрғонлардан ўт очишса, дамимизни чиқармай қўйишади. Мен Ринатга агар кўрғонлардан хужум қилишса, ҳеч иккиланмай машинани орқага олишни ва ортимизга, катта йўл томонга ҳайдашни уқтирдим. Бунақа вазиятда жангчилар ўз тарадудларини ўзлари кўришлари керак. Ринат буни яхши билади. Нима кипти, жонни сақлаб қолиш керак — қочиб чиқамиз. Битта граната туфайли мошинапошинамиз билан нариги дунёга зинғиллаб қолмасак бўлгани.

Мен отишма бўлишини жудаям хоҳлаётгандим. Манови командир бўлмишнинг жанг пайтидаги аҳволини бир кўриб қўйиш орзўйим эди. У чинакам урушни кўрмаган, барибир довираб қолса керак. Балки абжиррокдир, қаҳрамонона жанг қилар, кўрқув парвойига ҳам келмас. Агар чинданам юраги бакувват бўлса, аскарлар ичида дарров хурмат топади. Гапига кулок солишади. Мабодо қуённинг юрагини олиб юрган бўлса, унда расвоси чиқади. Бутун ротадагилар олдида шармандали ном орттиради — ЧМО. Ҳозир Евдокимов улкан бир синов олдида турганини хис қилаяптимикин? Балким у ҳеч ким мени кўрмайди-ку, менинг аҳволимни ҳатто сезишмайдиам, кўрқок, ботир эканлигимни қаердан билишади, деб ўйлаётгандир. Ҳали у бу ернинг ўзига яраша гапсўзлари борлигидан беҳабар. Барибир ротадаги аскарлар унинг мавқеини бугунги жангда ўзини қандай тутишига қараб белгилашади. Афғондаги зобитларнинг кўпчилиги жангдан кейингина ўз қўл остидагилар билан тил топи-

шади. Агар улардан бирортаси кўрқоклик қилса ёки ўзини йўқотиб қўйса, аскарларнинг назаридан четда қолади.

Мен Евдокимовни шу жангдаёқ синашни хоҳлардим. Ҳозир айти пайти эди. Агар чинданам довжорак бўлса, сиртига сув юктирмайди, оддий бир аскар олдида ер билан яқсон бўлмайди, хурмати ошади. Мабодо, кўрқоклик қилса, уни кўрарга кўзим қолмаса керак. Даҳшат! Эғнида юлдузчаси бўлгани учун ҳам унга шунчалик ёпишиб олиш шартмикан... Ахир зобит одам эмасми? Йўқ, урушда зобит ва оддий аскар, ботирлар ё юраксизлар бўлади. Агар инсон ўзини тамомила йўқотиб қўйса, гарангсиб, ўлимга тик борса жасоратми?

Жимлик дарахтларнинг учига довур ваҳм кўнғироғини осган эди... Қаршимиздан кўринмас хавф дарахтлар, пасткам уйлар, сайхонликни кўтариб, яқинлашиб келаётгандай эди. Ринат механик хонасининг тепа эшигини ичкарисидан кулфлаб, миқ этмай ўтирибди. Ёнимда командир ўриндиғидаги кузатув ойнаси орқали теваракка қараётган Евдокимовнинг юзидан бирор ҳолатни пайкаш амрумахол. Қизиғи, у хали бирортаям сигарет чекмади. Асаби жойида. Чинакамига отишма бошланиб кетса, чидаш берса керак. Шу билан бекор урушга чиқдик. Унинг тош қотган қиёфаси гашимни кўзгатарди. Шу ротадагиларгаям хайронман. Жангда зобитнинг қадамини пойлайдилар. Кўрқоклик қилган аскарни тушунадилар, зобитни лаънатлайдилар...

Евдокимов нимадир деб гулдираб қўйди. Кузатув ойнагидан кўзини узмай мени турткилади. У безовта эди... Мен ойнақдан тўғрига қарадим. Қаршимиздаги сайхонликдан бир тўда қўй кўринди. Бироздан сўнг жониворлар ариқ бўйлаб ёйилдилар. Сўнгра қўй хайдаб чиқаётган болакайни аниқ кўрдим. У бошига гулдўзи дўппи кийиб олган. Қўлидаги таёғи учи билан ахён-ахёнда ерга уриб кўяди. Бола атрофга бепарво эди. Бутун қўшиннинг нигоҳи болага қадалганди. Замбараклар, БМПлар, танклар тумшуғи болага тўғрилаб қўйилган эди...

Орадан чорак дақиқа вақт ўтди. Дунё шу миттигина болакай олдида тиз чўкса, урушни тўхтат деб ёлворса, чинқирса арзирди. Қўй боқаётган болани мен укамга ўхшатдим. Жулдиргина кийиниб олибди бояқиш. У ҳозир тақдирга тан бериб чиққан. Бола чинданам ўлим ҳақида ўйлаб кўрдимикин? Боланинг ёши еттидами? Менинг назаримда болакай ҳаммамиздан кексарок эди.

... Бу кишлокда душман йўқлигига, одамлари хайрихоҳлигига ишона бошлаган кўшинни, ўнг томондаги кўрғонлардан бирида гумбурлаб эшитилган оловли портлаш эсанкиратиб қўйди. Сўнгра кетма-кет грантамётлар ишлаб, борлиқ ўқларнинг чийиллаши ичида қолиб кетди. Душман иккала томондаги кўрғонларда жойлашиб олиб, бизни ўкка тутаётганди. Ҳаммаёк остин-устин бўлиб кетди. Танк ва БМПлар ишга тушди. Кўрғонларга қарата тўхтовсиз ўт очдик. Автоматлар узлуксиз тариллади. Рўпарадаги кишлоқ устидан ҳам снарядлар ёғила бошладди. Мен отув мили ойнаги орқали бола қўй бокиб турган жойга қарадим. Ердан олов аралаш портлаган снаряд парчалари кўтариллади... Кишлоқ тараф эса чанг-тўзон ичида қолганди.

Душман ҳам жон-жаҳди билан бизга қарата зарба берапти. Машина тепасига темир парчалари келиб тушар, еру қўк зирилларди. Мен беихтиёр отув милига қўл юбордим. Машина силтаниб бесанок снарядлар учди. Ичкарига порох хиди урилди. Сўлдаги кўрғонлардан бирининг олов пуркаётган даричасини нишонга олиб отдим. Бироз жимлик чўқди. Сўнгра тагин олов кўтарилди. Мен яна отдим. Бироздан сўнг ўша даричадан тагин олов отилди. Машина олдида кучли портлаш содир бўлди. Душман бизни мўлжалга олаётганди. Евдокимов алоқа орқали комбатга аҳвол жиддий тус олгани, душман бизни сиқиб келаётгани ҳақида ҳовлиқиб хабар бера бошладди. У командир хонасида титраб-қақшар, ён-веримизда портлаш содир бўлганда менга кескин бурилиб қарар, от деб кичкирарди. Кўзлари косасига сиғмай у ёқ-буёққа алангларди. Кўрғонни танклар ишғол қилдилар. Деворлар қулай берди. Мен Ринатга ички алоқа орқали машинани орқага юргизишни, то йўлгача чекинишни буюрдим. Евдокимов қунишиб олганди. Энди алоқа билан ҳам иши йўқ, лом-лим демасди. Ўлик-тиригим бир пул, деб ўтириб олгани гашимни қўзитди.

Машина орқага силжиди. Пиёдалар ҳам шундай бўлишини кутиб ўтиришганди, дарҳол чекина бошладилар. Биз химояда туришимиз керак бўлган жойни ташлаб чиқдик. Катта йўлга етгунга қадар сайхонликка қарата отиб турдим. Биз тарафга қаердан туриб отишаётганини билолмасдик. Кўрғонлардан наридаги нукталарда жанг бу ердаги каби авжга чиқмаётганди. Арининг уясига қўл тикиб, улушини тўлиқ олмасдан қочиб қолиш ҳам ҳаммага насиб қилавермайди. Агар биз ўрнимиздан кимир-

ламай отишмани давом эттираверсак, дабдала қилишарди. Ақлни оларли даражадаги душман қаршилиги олдида бизнинг техникамиз, қуролларимиз ҳеч нарса эмас, йўқ ҳисоби эди.

Қишлоқни артиллерия элакдан ўтказди. Қуюқ туман узра фарқ бўлган сайхонликда қиёмат кўпти. Ваҳмли гумбурлашлардан сўнг томларнинг ўлирилиши, юракни лоҳас қиладиган бақирик остида юрган одамлар кўзга чалинади. Ер-кўкни титратиб самолётларимиз қишлоқ устидан бомба ташлай бошлашди. Ҳар бомба тушганда борлиқ лопиллаб кетар, қулоқни тешгудай қарсиллашдан гангиб қолардим. Аҳён-аҳёнда ҳавода оқ тутун пайдо бўлар, қарсиллаган овоз эшитиларди. Артиллерия замбараклардан шрапнел¹ отаётганди. Қишлоқ игналар ёмғири ичида қолди. Бундан бир неча соат аввал гурқираб турган дов-дарахтлар ўртасидан қарс-қарс бўлинган, таналари қорайиб тутаб ётарди. Қишлоқ уюлган гўр каби совуқ кўринарди. Ҳаводан ачитқи хид келарди. Ҳаво иссиқ эди. Аллақандай лоҳасликдан кўнглим безовталарди. Мажолсизланиб борардим.

Машинани йўл яқинига қўйдик. Атрофда қўрғонлар йўқ, яланглик. Отишмадан йироқ жой. Танг аҳволда қолсак, барибир қочиш учун йўлга чиқишимиз керак. Буни устига душман гранатамёт билан бизни мўлжалга олган тақдирда ҳам унчалик хавfli эмас. Гранатамёт билан фақат яқиндан, паналаб келиб уриш мумкин. Ҳаммаёқ кафтдагидай кўриниб турибди. Йўлдан қишлоқнинг кунботар томонидан чиққан БМП-2 ва саушка²лар физиллаб ўтишмоқда. Техникалар милларининг учи қорайиб кетган. Механик ва отувчиларнинг афт-ангори чанг-тўзон, фақат кўзларигина ёниб туради. Шундан билса бўладики, ичкарида бу ердагидан ҳам дахшатлироқ жанг кетаяпти.

Ялангликка минамёт снарядлари келиб тушди. Ёнгинамизда портлаш содир бўлди. Мен қўрғон томондаги масофани белгилаб ўт оқдим. Евдокимов шлюмофонни ҳам ечиб ташлаган. Ҳар замонда “ух сука”, “ух билат” деб қўяди. Қўллари қалтираб, ғужанак бўлиб олган. Юзи тунд. Машина тағида ётиб, ўт очаётган пиёдаларни химоялаш учун ҳам мен узлуксиз отиб туришим керак эди. Назаримда узоқ йиллардан бери жанг қилаётганга ўхшар-

¹ Шрапнел — ҳавода портлаб ерга ичакчалар ёдирувчи снаряд.

² Саушка — ҳарбий техника. Мили худди замбаракка монанд.

дим. Ачитки хид, ўқдори иси мени элитиб қўяётганди. Кўзларим тиниб кетди. Қўлимда дармон колмади. Зобитнинг аса ўлик-тириги бир пул эди. Карахт бўлиб қолган. Тили калимага келмаяпти. Мен чанқай бошладим. Томоғим қақраб кетганди... Бошим зил-замбил бўлиб оғирлашди. Назаримда, машина чирпирак бўлиб айланаётгандай... Бутун жанггоҳ қий-чув, вахимали гумбурлашлари билан биргаликда хавога кўтарилаётгандай эди. Мен ўзимни заминдан узилиб қолаётгандай хис қилдим. Кўнглим алағда эди. Шлимофондан эшитилиб турган алоқадаги бақир-чақирлар миямга арра солаяпти. Ички алоқа нуктасини босиб Ринатга уландим.

— Ринат, сув бер... сувдонни узат...

— Ҳозир... бир минут... яшиқнинг тагида эди.

— Ринат... нафасим бўғилаяпти... люкни очаман.

— Қалланг борми... тўғри тепангдан тушмасин.

— Сувни ол... тез бўл... ошна... хозир димикиб ўла-миз...

— Ма, юзингниям чайиб ол.

Ринат механик хонасидан чўзилиб, темир сувдончани узатди. Мен бир кўтаришада сипқордим. Сувдонни снаряд кутисига ташладим. Бироқ ичим яхлади. Бўғзимда аччиқ таъм туйдим. Бошимни отув нуктасига тираб кўзимни юмдим. Мени лоҳаслик қийнади. Манглайимдан муздай тер оқди. Шлимофонни ечиб ташладим. Ташқарига чиқиб, ерга чўзилишни, қўлларимни ёзиб ухлашни жуда-жуда кўмсаётгандим. Ҳеч нимани англай олмай қолдим... Бикинимдан нимадир қаттиқ ботди — Евдокимов турта-япти. Ўликникидай юзига боқиб, баттар ёжиндим.

— Нима гап, ўртоқ катта лейтенант?

— Ухлаяпсанми?.. Нега отмаяпсан?.. Сенга нима бўлди? От, От... Нега ухлайсан... Ҳозир нариги дунёга жўнатишади. От солдат, — у бор овози билан кичкиради. Худди эсдан оғган одамга ўхшаб аланглайди.

— Мен чарчадим... Иложим йўқ... отолмайман...

— От. Аҳмоқ. Отсанг-чи? Мен сенга кўрсатиб қўяман хали. Ой, худойим-ей. От. Мен сенга кўрсатиб қўяман, ҳе, онангни...

— Ўзингни онангни фалон қилай, канжик. Нима, сен отолмайсанми... Кўрқоқ шоқол...

Яна отув нуктасига бошимни қўйдим. Агар яна бир марта Евдокимов шанғилласа, люкни очиб, ташқарига чиқаман, деб ўйладим. Индама, бир энасини кўрсин.

У яна туртди. Ялинган оҳангда гапира бошлади:

— Ахир солдат... Чида... Бу уруш-ку... Биринчи марта жанг килаётганинг йўк-ку... Узингни тут. Эркаксан-ку, дўст.

— Чарчадим... Бўфилаяпман.

— Шлимофонни кий. Букюраман.

У ғазабланган кўйи, кўлларини мушт қилиб, ғужанак бўлиб олди. Меншлимофонни кийиб, алоқада комбат билан боғландим.

— Билет, билет... мен бункерман, бункер — ўн учинчман, қабулга ўтаман.

— Бункер ўн уч, мен Билет, қабулга ўтаман.

— Билет, менинг қутича¹мга серсокол²лар бодринг³ ташлашаяпти... Таёк⁴ кўтариб олган серсоколлар ҳам кўринаяпти...

— Бункер ўн уч... Вазият оғирлашаётган бўлса ҳозир тортиладиган ип⁵ ортидан етмиш уч⁶... Мен турган нуктанинг шимолида олтмиш бир⁷.

— Сизни тушундим, Бункер.

— Ишга туш. Қаламлар⁸ зинҳор қутича устига чиқмасин, улар учун қутича панасида етмиш уч.

— Сизни тушундим.

— Катта қаламга⁹ айт, қутичада эмас, қаламлар билан бирга бўлсин.

— Сизни тушундим. Ҳозир қаламчалар олдига тушадди...

— Ишга туш, ўғлим, ишга туш.

— Тушундим, Бункер, тушундим...

Батальон командири ҳеч қачон ўзини йўқотиб қўймасди. Ҳар қандай вазиятда ҳам чора топа оларди. Мен бир оз тетиклашдим. Ишқилиб, лаънати отишма ичидан чиқадиган бўлдик. Ички алоқа орқали Ринатга ҳозир батальон штаби турган жойга қайтишимизни айтдим. У қувонганидан “Худога шукр... яшасин комбат”, деб қўйди... Мен Евдокимов пиёдалар билан бирга машина орқасидан халлослаб югурар экан, деганимда Ринат қувониб кетди.

¹ Қутича — машина.

² Серсокол — душман.

³ Бодринг — мина.

⁴ Таёк — қурол.

⁵ Ип — колонна.

⁶ Етмиш уч — юриш.

⁷ Олтмиш бир — тўхташ.

⁸ Қаламлар — пиёдалар.

⁹ Катта қалам — зобит.

Командир ҳамон карахт эди. Хар бир портлашдан кейин сўкинади. Унга нафрат аралаш ачиниш билан дедим:

Ўртоқ, катта лейтенант. Машинадан ташкарига чиқаркансиз. Комбат буюраяпти. Хозир орқага қайта-миз.

— Нега?, — деди у жовдираб.

Мен каердан билай? Орқага чекинамиз, буйрук шунақа. Сиз пиёдалар билан машина панасида борасиз. Жангчилар бешикаст олиб чиқилиши шарт, деяпти комбат. Тезроқ тушинг, ўртоқ катта лейтенант. Буйрук... буйрук... ё машинада кетасизми?

Евдокимов эсанкираб қолди. Аланг-жаланг бўлиб бир менга, бир люкка қарайди...

— Жин урсин... Менга ўқдонларни узатасан.

У калтираб-салтираб люкни очди. Энди бошини чиқаргандиямки, чийидлаган товуш эшитилди... Машина ёнида кучли портлаш рўй берди. У жон ҳолатда ўзини ичкарига урди.

— Эҳ, қанжиқлар. Роса боплашаяпти. Бу дахшат, дахшат!

— Ўртоқ катта лейтенант, бу ердан тезроқ кетмасак, бу галгиси тўғри машинанинг устидан тушади. Кейин... кейин...

Менинг кўзим тиниб, бошим ғувиллай бошлади. Евдокимовнинг қандай килиб ташкарига чикканини билмайман. Кулоғим шанғиллаб қолди. Ер чайқалиб кетаяпти. Олислардан гувиллаган овоз келади. Элас, элас қуролларнингми... ниманидир шарақлаганини эшитаяпман. Атроф ғира-шира. Худди тонгги туман коплагандай... Узоқда, хув анови тоғлар томонда англаб бўлмас овозлар. Мен эрталабки нам ажирикзор устида чўзилиб ётибман. Танамда чарчок ўрнини оғриқ эгаллагандай. Баданим зиркирайди. Кўзимни очолмайман. Баъзан ер тебранаётгандай бўлади, баъзан тинчиб қолади — мен нам ажирикзор устида ухляяпман.

Мен қушдай енгиллашдим. Осмон қирмиз тусда. Шафакранг кенглик ичида бир аёл имляяпти. Қўйлаклари оплок. Мен қўлимни узатдим. У хавода учаяпти. Чорлайн дедим, овозим чикмади, қўл силкидим. У қўллари ёзиб, мен томон пастлай бошлади. Танидим — Лилия. Юзларидан кип-қизил ёвду таралаяпти. Нур товланаётган танасини фақатгина оқ харир либос билан ўраб олган. Сочлари елкасида шовулляяпти. Қўкраклари, бу-

тун аъзойи бадани кўриниб турибди. Канот — енг-либоси хилпираб ёнимга тушди. Бармоқлари, билаклари танамни куйдираяпти. Унинг харорати мени тамоман жодулаяпти. Уни бағримга тортдим. Вужудим пардай тўзриди.

- Келдингми?
- Келдим... Тур... кетамиз.
- Лилия... одамлар кани... Мен қаердаман.
- Факат мен боооор...
- Лилия... Сен яхшисан... Сени узок кутдим.
- Сен ухладинг... ухлааадиинг.
- Барибир тушунмаяпман. Биз қаердамиз... Нега хамма нарса учаяпти.
- Хеч нарса учмаяпти.
- Ахир...
- Факат... Мен... Сеен... Тууур.
- Мени олиб кетасан-а...
- Бииз бииргаа кетамииз... Биз бирга кетамииниз.

Туур.

Мен Лилияни тагин кучоғимга тортдим. Борлигим олов ичида қолди. У бир кизғиш нурга айланиб танимга сингиб кетди. Ботиний шууримда оғир энтикишни туйдим. Нимадир қарсиллаб кетди. Қабоғим тортилиб, кўзимни аранг очдим. Шафақ қонига чайилган паға-паға оловтус булутларни кўрдим. Кулоқларим залворли қасрлашдан том битаёзди. Ён-веримда бесаранжом аскарлар тўда-тўда бўлиб ўтириб олишган. Жангдан чиққан БМП-2 ва танклар устида ҳам чалқанча ётиб сигарет тутатаётган аскарларни кўрдим. Ўрнимдан кўзғолмоқчи бўлгандим, бошим оғирлик қилди. Кўл-оёғимни харакатлантириб кўрдим. Бирор жойимга ўк тегмабди. Факат бошим ўзимники эмасди.

Кўшин тўпланган жойдан нарида ҳамон артиллерия ишлаяпти. Бизникилар бетиним отишмоқда. Ураган¹ ва град²ларнинг хавони йиртиб, ўт очишига дош бериш қийин. Мен чанқаган эдим. Тагимга тўшалган коп кўрпа четида сувдон турарди. Ютокиб, сув ичдим. Бир оз тетиклашдим. Мени ерга ким ётқиздийкин? Ринат кани? Машинага нима бўлди? Ўрнимдан кўзғолиб, турмоқчидим, бошим гириллаб айлана бошлади. Кимдир келиб, елкамдан ушлаб ётқизди. Кўзимни очиб, юз-кўзи коп-кора тутун бўлиб кетган Ринатни кўрдим.

^{1,2} Ураган, град - артиллерия қуроллари.

— Ўзингга келиб қолдингми? Қандайсан? Батальон фельдшери бироз дамани олсин. Тузалмаса, санчагга жўнатамиз, деди. Очиги, ўзим сени санчагга кетишингни хоҳламадим. Ўтиб кетади-а? Чарчагансан.

Ринат пешонамни ушлаб, иссиғимни ўлчаган бўлди.

— Бошим оғрияпти. Ҳозир полкка қайтаммизми?

— Ҳа, бир-икки соатдан кейин. Нонушта қилволиш керак. Агар кечаси бу ерда қоладиган бўлсак, ҳаммамизни сўйиб кетишади. Лаънатилар, кутургандай кутуриша-япти. Қорин қалай?..

— Оч шекилли...

Эх, ёмон бўлди-да. Ротадан саккиз киши яраланди. Евдокимовниям госпиталга олиб кетишди.

Нима? Нима бўлди унга?

— Қорнига осколка тегибди. Бечора дунёни бузиб довледи. Кўп кон йўқотди. Ишқилиб, тирик қолсин. Биринчи жангдаёқ ўлимни ўйлаб, хавотирланишнинг оқибати. Ўзиям турган битгани фалокат экан-да... Шу билан уни қайтариб юборишади, яроксиз деявер.

— Яна кимлар яраланди?

— Тўрттаси, янги келганлардан. Бири украин, қолганлари ўрис. Сасин бор-ку, тўртинчи взводдаги, ўша билан Михайловнинг яраси енгил экан. Бурсук контузия бўлиб қолибди. БМП минага тушибди. Қорақулоқлардан¹ ҳеч ким жароҳатланмаган. Бир сени ҳисобга олмаганда... — Ринат елкамга қоқиб қўйди.

Ринат, сигаретингдан бер. Бошим ғувиллаб кета-япти.

— Бариси асабдан. Ҳозир ўтиб кетади. Сигарет Мўминнинг машинасида тикилиб ётибди. Олиб келади. Егулик тайёрладик. Биргаликда овқатланамиз.

Жиндак мизғиган эканман, Ринат уйғотди. Темир нимчаларни тўшаб чордана қуриб ўтирган Мўмин, Нурмахон ҳамда Юра менинг туришимни кутишаётган экан. Темир қутичаларда қиздирилган гўшт, картошка ҳамда сухари едик. Алмисоқдан қолган чойнакда чой ҳам қайнатишибди. Қорин қайғуси чекингач, биттадан сигарет тутатдик. Мен дўстларим даврасида ўзимни анча енгил ҳис қилдим. Юра қўшиқ айтиб юракни эзди. Ҳарбийга чакирилгунга қадар анча олифта бўлганлиги кўриниб турибди. Елкасига гитарани осволиб, кўчаларда кизлар

¹ Қорақулоқ — Ўрта Осиёлик аскарлар, мусулмонлар.

билан маза килиб яйраган. Гапларнияма гохиди кифтини келтириб, кийиб кўяди.

Жангдан кейин аскарлар хорғин кайфиятда бўладилар, кифаси тундлашади. Хеч ким худа-бехуда вайсамайди. Худди ўласи килиб калтакланган ит каби сулайиб қолишади. Хамманинг кадам олиши оғирлашади. Бунака пайтлар рухнинг фақатгина кўшиқ сингийди. Йиғлагинг келади. Хеч нима ҳақида берилиб хаёл суролмайсан. Дунё бир мискин қоронғулик ичида фарқ бўлганга ўхшайди. Сен ҳаётинг давомида фақатгина мана шу зимзиё бўшлиқ давригача яшаб бўлганингни хис қиласан. Урушми... уруш — энг тоза кунларингни соғиниш, деган хулосага келасан ва хеч қандай маънини англаймачи ўйининг бир четида милтиклаган таскин чироғи ёғду сочиб туради. Яъни, мен тирикман, дейсан, паршонхотирлик билан. Сенинг миянга тирик қолиш учун кайғуриш оғриғи зирқирайверади.

Мен узок йиллардан бери жангда юрган каби кўникма ҳосил қилаётганимдан хайрон эдим. Бугунги икки ярим соатлик тўқнашув назаримда ўн кунлаб давом этганга ўхшарди. Ҳар доим ўлим ҳақида ўйлаш ва гапириш шунчалар зерикарли ва кайғули эдики, назаримда умрим ошиқчалик килиб борар, кунларим тобора узаярди...

Кўёш кўкка санчилган чўккилар узра қон сачратиб ботди. Йўлга тушиш учун буйруқ берилишини кутаяпмиз. Пиедалар машиналар устига ўрнашиб олишди. Биз тагин биттадан тутатдик. Юра гитарасини машинага ташлаб келгани жўнади. Ринат механик хонасига ухлаб олгани тушди. Темир сувутларни йиғиштириб, энди ўрнимиздан туришга қўлангандик ҳамки, ёнимизга разведкачилар взводига қарашли БМП-2 шиддат билан келиб тўхтади. Машинанинг тумшуғи худди тўлқин зарбига учраган кемадай тебранди. Куюк чанг кўтарилди. Люкдан бошини чиқарган оператор абжирлик билан сакраб тушди. Тўғри бизнинг қаршимизга келиб деди:

— Йигитлар, чекишдан топилмайдими?

— Истаганингча бор, деди Мўмин.

— О, яшавор, дўст. Бир қути бергин. Ўлаёзим. Хумори бошни еб кетаяпти.

Мўмин чўнтагидан бир қути “Донские” узади.

— Ма, ол. Қачон йўлга тушамиз? Хеч гап йўқми? — деб сўрадим.

— Эй, биласан-ку, биз — разведкачиларнинг ҳамма

нарсадан хабаримиз бўлади. Чорак соатдан кейин йўлдан алоқачилар полки ўтади. Сўнгра бизга етмиш уч.

— Биздан кейин қайси полк чиқади?

— Бир юз саксон биринчи. Кўркма, охирида калтакни бошқалар ейди.

Разведкачи шошиб-пишиб сигарет тутатаркан, машинага қараб қўйди. Машина устида каска кийиб, қурола-рига суяниб ўтирган, темир нимчалих аскарларнинг қўпчилиги унга мўлтираб қараб туришибди. “Аскар учун урушда энг зўр қурол — тамаки”, деб бекорга айтишмаган. Унинг хумори хар қандай чиройли аёлнинг ўрнини ҳам босиб кетади, деб ўйладим.

— Ха, хайратланысанми, зўр иш бўптими? — деди у машина томонга боши билан ишора қилиб.

— Нега хайратланы? Тушунмадим.

— Ие, ҳали кўрмадингми, разведкачи эмассан-да, ба-рибир? Қойилман-э. Сенам ҳеч нарсага эътибор берма-дингми? — у ёнбошлаб олиб, чой ичаётган Мўминдан сўради.

Бу орада унинг бу чоғлик энтикиши маъносини тушу-ниб бўлгандим. Чиндан хайратлангандим.

— Менга кара, хой, разведкачи! Сигаретни олдинг, энди қисиб кетавер... Бир кружка чой ҳам ичасанми? — деди ўзини ухлаганга олиб ётган Нурмахон.

Ўрнидан туриб кетган Мўмин ҳам машинага тикил-ган қўйи анграйиб қолганди.

Нима бало, умрларингда душман кўрмаганмисан-лар? Онангни фалон қила...Йинни қишлоқдан ушладик. Мушиқдай чакқон экан ўзиям.

Машинада пиёдалар орасида қўкиш яқтак-иштон ки-йиб, қора салла ўраган, қўл-оёқлари чандиб боғланган, бўйнига гранатамёт осилган кимса бошини ҳам қилиб ўтирарди. Мен негадир сесканиб кетдим. Шу билан бир-га унга қизиқсиниб қарадим.

Қаёққа олиб бормоқчисизлар, — деди Мўмин.

— Тўғри полкка. Бир икки кун қамаб қўйилади. Кейин бирор чорасини қилишар. Очиғи, комбат қисмга олиб борамиз демаганида, машина тагида эзғилардим.

— Гапга тушунадими? Бирор нарса дедими? — сўра-дим.

Лом-мим демайди. Қанжиқни асбобини кесиб таш-лаш керак эди, машинага ортиб юрмай...

— Дўстим, бир гаплашсак бўларди у билан, — деди Мўмин.

— Майли. Бу атрофда шохолларинг¹ йўқми?

— Шохол нима дерди? Чакиртир, — дедим.

Разведкачи бўпти ишорасида қўл силтади ва машинага қараб украинча талаффузда кичкирди:

— Игор! Бахшиш²ни ирғитвор.

БМП-2даги аскарлардан бири ўрнидан тура солиб банди дух³ни елкасидан судраб, машина четига олиб келди-да, зарб билан тепиб юборди. Дух гупиллаб ерга ағанади. Разведкачи унинг ёқасидан ушлаб, ўтирғизиб қўйди. Душман хансираб нафас олар, кўзи косасидан чикқудай алфозда алангларди. У аянчли ахволда эди. Соколлари куйдирилган, оғзидан қон сизарди. Яктаги жикка хўл эди. Бошининг орка томони ёрилиб кетган, озғин ва чайир қўлларининг томирлари қон ўтмай қолганидан бўртиб чикқанди. У муштдек бўлиб, қунишиб олганидан боши елкалари орасига кириб бораётганга ўхшарди. Танаси дағ-дағ титрарди. Менинг унга яқинроқ боришга юрагим бетламади.

— Хой ит! Сигарет чекмайсанми? — разведкачи оёғи билан унинг иягидан кўтарди, — буни қаранглар-а! Бу кишим гранатамёт билан жанг қиладилар. О-о-о! Нақадар жасурлик... Хе, онангни фалон қилай! Гапир! Гапир-чи, нечта БМП, нечта танк, нечта БТР ва қанча шуравийни гумдон қилдинг. Гапир! Гапир, ит! Онангни фалон қилай... гапирмайсан-а? Мана сенга... Мана...

Разведкачи ғазаб билан унинг бўйнида осилиб турган гранатомётга тумшуғи аралаш зарб билан икки марта тепди. Банди ванғиллаб кулади. Оғзидан оққан қон яктагини бўяди. Устки лабини йиртилиб кетгани ва тишларининг ўпирилганига қараб тоқат қилолмадим.

— Бас қил. Тезроқ йўқот буни, — дедим ғижиниб.

Мўмин маъносиз термулиб, сигарет тортарди.

Нурмахон оркага бурилиб кетди.

Мен ўзимда ҳеч қандай ачинишни сезмадим.

Разведкачи бепарво эди.

— Ха... раҳминг келдими? Балки қўйворишимни хоҳларсан. Эртага манглайингдан тешиб қўяди бу аблах. Буларни уруғи билан қуритиш керак. Ҳеч қачон яхшилик қилмайди бизга.

— Менга деса хозирок гўштини емайсанми? Фақат ёқмаяпти менга. Тезроқ кетсанг бўларди, — дедим.

¹ Ш о х о л — офитсер маъносида.

² Б а х ш и ш — афғинча совға дегани.

³ Д у х — душман маъносида.

Пиёдалардан иккитаси духни яна машинага тортиб олишди. Разведкачи норизо бўлиб, ерга чирт эткизиб туфлади-да, БМП-2га чикди. У башня'га ўтириб, ҳамма пиёдаларга сигарет улашди-да, шлимофонни кийиб олди. Машина тезлик билан ҳаракатга келди, қисм томонга равона бўлди.

— Биласанми, — деди анча пайтгача чурк этмай турган Мўмин, — бизнинг ҳеч қанақа ҳаққимиз йўқ, — унинг кўзи ёниб турарди.

— Нимага бундай деяпсан?

— Ҳаммасига. Ҳа, ҳаммасига бизнинг ҳаққимиз йўқ. Бировнинг қишлоғини куйдириш, асир олиш, итдай қийнаш. Жонга тегди, ошна. Мен қумурскага озор бермасдим. Ёвуз бўлиб кетдик.

— Барибир уруш сенинг райи хоҳишинг билан ҳисоблашмайди-да. Менга қолса, қисмдан чиқмасдим сира. Асабим тамом бўлган. Бугун жангда бошим айланиб, ўлаёздим. Ринатдан сўра, чекинганимиздан кейин то сизлар келгунча ўзимни билмай қолибман. Бу ҳолда жинни бўлиб қолиш ҳеч гап эмас.

— Анови, энағар разведкачи шафқатсиз экан. Асаби ҳам темирдан шекилли...

— У ҳам сенга ўхшаб болалигида мусичаи беозор бўлган. Асабига келсак, аллақачон “анақарок” бўлиб қолган, кўриниб турибди. Фақат у ўзининг ваҳшийлашиб кетганлигини сену мендан яхши билади.

— Сен оз-моз фаҳмлай оласан. Бу уруш яна қанча давом этади деб ўйлайсан.

— Юз йил... Афғон уруши бу кетишда тўхтамайди. Халқи ҳеч қанақа инқилобни тушунмайди.

— Унда биз бу ерга нима учун кириб келдик?

— Бунисини билмадим... Ўзингни айёрликка солма. Афғондаги вазиятни мендан яхшироқ тушуниб қолгансан.

— Афғонлар биз билан энди ҳеч қачон чиқишолмас керак.

— Тўғри айтасан, энди буларнинг шўрави билан у дунёи бу дунё суви тинмайди, — дедим.

Мўмин темир нимчасини елкасига ташлаб, ўз машинасига кетди. Мен машина ичида, механик хонасида дам олаётган Ринатни уйғотдим. Қисмининг боши йўлга чиқарилган эди. Биз алоқачилар полкининг ўтиб бўлишини

¹ Башня - БМП-2нинг отув миди жойлашган айланувчи тепа қисми.

кутаётгандик. Мен шлемофонни узатгичга улаб кийиб олдим. Алоқада батальон командири ҳаракатга шай туришни уқтирди.

Орадан бир сигарет чекиб бўлгулик вақт ўтгач, батальон командирининг буйруғи эшитилди.

-- Мен Бункер, буюраман... етмиш уч.

Қисм номозшомда ортга қайтди. Кимларгадир шу йўл бўйлаб ястанган баландлик пойида буюк мусаввир — табиат чизган эрталабки манзараларнинг кечки кўринишидан ҳам завқ туйиш насиб қилмаган эди. Энди улар йўқ эдилар. Колонна оғир силжирди. Баъзан йўлда соатлаб туриб коларди...

VI

Қўшин ярим кечаси Кобул шаҳри ҳудудига яқин жойдаги атрофи тоғлар билан ўралган текисликда тўхтади. Жанг олдидан тайёргарлик кўриладиган пайтларда техникаларга "дам бериларди". Машиналар доира шаклида жойлаштирилди. Бизга гулхан ёкиб овқат иситишга рухсат беришди. Икки соатдан кейин яна йўлга тушишимиз маълум бўлди. Биз ҳеч қачон жангдан қайтаётиб, Кобул майдонида дам олиб, нонушта қилмовдик.

Зим-зиё тун қўйнида гулханлар ёнди. Ўлик сукунат йзмидаги тоғ ёнбағригача чўзилган теп-текис майдонда аскарий ҳаёт жонланди. Жангчиларнинг бақир-чақирлари, дами баланд зобитларнинг буйруқлари, қурол-аслаҳаларнинг тарақ-туруғи, машиналарнинг гуриллашидан бу ердаги синоатли жимлик чскиниб бўлганди. Мана шу текисликка бундан кейин, бутун умримиз давомида тағин бирор кеч қайтиб келишимиз ёки умуман қадам босмаслигимиз ҳақида ўйлаб кўрмасдик. Бунга ҳожат ҳам йўқ эди. Мен шу кечаси, шу ерда нонушта қилиш, бироз мизғиб олиш ёзиғимга битилганини ҳис қилдим. Тақдир менинг кунларимни дақиқаларга бўлиб, етти ухлаб тушимга кирмаган жойларга сочиб юборганига ҳайрон эдим. Аслида урушнинг ўзига яраша қонунларини ҳисобга олсак, ҳозирги дам олишлар, қоронғи кеча, ўн чақирим наридаги Кобул, қисмга қайтмай яна жангга кетиш, юзлаб таниш ва нотаниш аскарлар, дунёнинг бир бурчиди туғилиб улғайган, сен шу пайтгача унинг кимлигиниям билмаган, ўзинг каби бу ерларда ўлимга дуч келиб юрган, бир қозондан овқат еб, бир хил мусибатга юзма-юз келаётган аскар орасидаги боғ-

ликлик, тақдири азалнинг битиги хақида ўй суриш кулгилидай туюларди.

Мен ўзим хақимда қанчалик ўйламайин, барибир аллақандай ўқинч аралаш таскин ахтара бошлаётганимни тан оладиган бўлиб қолдим. Овуниш учун, ўзимни алдайман — ўлиб кетмаганингга шукр қил, ҳозирча тўрт мучанг соғ. Сен жуда кўп одамларга насиб қилмаган тирик дунёни кўриб турибсан. Ўлишдан осони, яшаб қолишдан қийини йўқ. Мен минг афсуски, ўзимга терс қараган ҳолда бу тахлит юпанчнинг ичига бекиниб олган эдим. Мен тушуниб етган хақиқат шулки, урушда иштирок этаётган ҳар бир жангчи фақат тирикликни пеш қилиб, ичида етилган йиғидан ҳам оғир дардни енгиб яшайди. Хунрезликнинг мусибатлари беадоқлиги каби, бу оғриқнинг аъзоби ҳам бедаводир...

Инсоннинг бутун умри лавомидаги ўйлари, хатти-харақати кўзга кўринмас самовий бир қудрат билан боғлиқлигига шубҳа қилмайман. Ҳозир менинг сигарет чекиш учун чўнтак қовлашим ёки бошимдаги шлемофонни алмаштириш учун машина устидаги қутини очиб тимириланишим ҳам беҳудага содир бўлмайди. Мен ҳозир қоронғида, машина устида сигарет чекаёпман... Душман снайперда кузатиб тургандир. Ринат машинани нега айнан шу ерга олиб келди, бир қадам олға ёки орқага олиб тўхтатмади. Полк нима учун фақат шу ерда, шу маҳалда дам олаяпти. Нега мен айнан шу машинанинг операторотувчисиман, ёки Ринат билан бирга юришга, бир машинада жанг қилишга маҳкумман. Бизнинг машина балки сира милага тушмас, шунинг учун Ринат икковимиз бир экилажда жанг қилаётгандирмиз. Евдокимов агар бошқа БМП-2да урушга чиққанида ярадор бўлмаслиги мумкин эди-ку. Уруш ҳам, манови машиналар ҳам, аскарлар ҳам бир бири билан чамбарчас боғланиб кетган. Менга бошқа БМПда операторлик қилсам ёки сигарет чекмасам ҳалок бўлишим мумкин деган мантиқни тушунтириш нечоғлик оғир бўлмасин, барибир инсон ҳаёти ўзидан ташқарида улкан, мўъжизавий таъсир йўриғида давом этиши ёхуд тўхташи мумкин деган тушунча ҳаёлимга қачон ўрнашиб қолганига ҳайрон эдим. Қўрқув ва ваҳима туйғусигина эҳтиёткорлик заруратини ҳамда ўлимни эслаиб туради. Мен тирик қоламан деган одамдан кўра, мен ўлмайман деган одамнинг юрагини ваҳм кўпроқ емиради, унда кўроклик жазаваси бир поғона баландроқ кўтарилади. Ҳар сония ўлим хақида ҳаёлга ботиш силлангани

куритиб юборишини билсанг-да, урушда барибир ўлимни ўйлайсан, ич-ичингдан қурий бошлайсан. Япашни истаган, қўкка талпинган ниҳолдан фаркли ўларок, қуёш, ҳаво, сувга зорикмаган инсоннинг тирик қолиши, бевақт сўлмаслиги учун яна бир зарурат — ички осойиш керак бўлади.

Ринат машина ёнидан жой ҳозирларди. Мен оператор хонасидан гўшт ва картошкали темир қутичани олиб, оғзини очдим. Машина ортида темир нимчаларини тўшаб овқатланаётган пиёдалар ёққан гулханга тутдим. Овқат қизигунча одатдагидек Мўмин билан Нурмахон меҳмонга келишди. Биз қонқўрпа устида чўзилиб, овқатлана бошлаган эдик ҳамки, тўртинчи взвод томондан Юра келиб қолди. Қўлида икки литрлик резина сувдон. Гоҳо ҳавога отиб-отиб қўяди.

— Ҳа, шалпангқулоқлар, менсиз йиғилибсанларми?

— Ке, ўтир, — деди Мўмин, — иззатингни оширмай келавермайсанми ўзинг.

— Энди минг қилсаям пиёдалар сержанти. Обрўси бор. Тўғри айтаяпти, бизга ўхшаб оддий аскар бўлса бошқа гап. Сержант — зобитга яқин одам... Буйруқ бериши мумкин. Мўмин, сен барибир овсарлигинга борасан-да. Тартиб-қоида ни ўрганиб қўй.

— Ҳўп, Бойбиш, эзмаланма. Сенга бир нарсани гапирмаслик керак. Нима қиламиз энди? — деди Юра сувдонни тўқиллатиб ерга қўяркан чўккалаб.

— Нима қилардинг... Овқатлангани келганингдан кейин қорнингни тўйғазиб кетасан-да, — Нурмахон кайфияти кўтарилса ҳазилни ўрнига қўярди.

— Мен демокчиманки, захарларингга манови зорман-дадан бир татиб кўрсаларинг. Анча ўткир экан. Разведқачи юртдошларим тайёрлашибди. Ўзиям брашкамисан брашка! экан. Зўр ачиган.

— Ў-ў, яшавор, Юра. Ажойибсан, кадрдон. — Ринат ёнбошлаган қўйи сувдонни олиб силкиб қўйди.

— Юра, бу зўр иш бўлди, дўстим, — деди ўрнидан туриб чордана қурган Мўмин, — қани, бир хўплаб кўрайчи.

Мўмин сувдонни даст кўтариб, икки ютум ичди. Бошини чайқаб, “қойил”, деб қўйди.

— Ишқилиб топиб келган нарсанг ошқозонда қотиб қолиб, ичимизда нон пишмайдимми? — Нурмахон тағин паст келмади.

¹ Б р я г а — қўлбола ичимлик, кайф беради

— Бойбиш, сен ичмайсан, — деди Юра. — Сен ниманинг фахмига борардинг.

— Ичаман деб ўлиб турганим йўқ, фақат менинг қарзларимни узишинг керак. Бир козоқ билсанг, “лулим куйган”, деб гармдорини еган экан. Ўша менинг бобом бўлади...

Ичимлик чинданам зўр эди. Бир хўплагандим, томоғимни кириб кетди. Биз брашкани сувдоннинг оғзига кўйиб, галма-галига ича бошладик. Ярим хўпламдан ичаётган бўлсак-да, сувдоннинг оғзи даврани жуда кўп айланаётгани боис кайфимиз кўтарила бошлади. Менга брашка таъсир қилди. Бошқалар ҳам мен каби дақиқа сайин сигарет тутатишар, хар гугурт чакилганда юзлардаги сўлғинлик, нигоҳларидаги ўйчанлик беркитган тун пардаси сидирилар, кайғу ва мунг котган сиймолар бир сония кизғиш ёруғликда кўриниб, қоронғулик ичра фарқ бўлиб кетарди. Сувдон бўшади. Биз чурк этмай тутатардик.

— Хўш, ўрток сержант, энди қаёқка юриш қиламиз? Тўрри полкка қайтарканмизми?, — деди Нурмахон жимликни бузиб.

Ҳаммамиз бутун бошли армиянинг қисматини хал қиладиган генерал каби Юранинг оғзини пойлардик. Юра полкка борамиз, бошқа ёққа кетмаймиз, дейишини жуда жуда истардик, бироқ у ҳам биздан ҳеч қанақа фарқи йўқ, оддий бир жангчи эди.

— Мен қаердан билай... Нима, ўзинг фаххламаяпсанми? Кўриб турибсан-ку. Бу ерда беҳуда дам олмаяпмиз. Қобул ўн чақирим келади. Агар полкка кетадиган бўлсак, вақтни беҳуда ўтказиб, нонушта қилармидик. Разведкачилар техникаларга ёқилғи солиб бўлишди. Улар аввалроқ йўлга тушишади.

— Ҳе онасини... яна... қирамиз дегин. Очиғи шу лаънати жойга тўхтаганимиздан кўнглим сезувди, — деди Мўмин.

— Бўлди қилинглар. Фақат сўқинишдан, ўзларингни еяверишдан нима фойда? Эй, онасини эмсин! Бир гап бўлар... ўлсак ўлармиз. Шунчалик ваҳманинг нима кераги бор. Сизлар бемалол эзилишиб ўтираверинглар. Мен машинага кириб мизғиб олай. Ҳали худо билади, Панжшерга қараб жўнаймизми?

Ринат ўзини бепарволикка олиб, машинага чикди. Мўмин Панжшерниям, афғониниям, армиясиниям, ҳаммасини бўралаб сўқди. Нурмахон чурк этмай ўрнидан

турди-да, автоматини елкалаб машинаси томон кетди. Мен кўрпани йиғиштирмакчи бўлганимни сезишгач, Юра билан Мўмин ҳам ўрнидан турдилар. Пиёдалар машина устида донг қотиб ухлашар, техникалар атрофида фақат қоровуллар у ёқдан-бу ёққа юришибди... Ахён-ахёнда уларнинг "Тўхта, парол" деб бакиргани эшитилди, текширувчи зобит ёки ёзилгани чиккан солдат тўнғиллаб "Парол олти" деб кўяди. Мен оператор хонасига тушиб ўриндиклар оралиғига автоматимни қўйиб, устидан темир нимчамни ташладим. Оёқни чўзиб ухлашга жой хозирладим. Бошимга шлемофонни кийиб, узатгични алоқа қутисига уладим-да, чўзилиб ётдим. Кўзимга анча пайтгача уйку келмади. Ташқарида юрган қоровулларнинг темир нимчасига қурол қўндоғи урилиб тақиллаган овоз чиқаради. Худди узоқлардан отлар келаётганга ўхшайди. Ҳар замонда механик хонасида ўриндик ғийқиллаб кўяди. Ринатнинг ҳам уйкуси қочганини фахмлаяпман. Гоҳ уён, гоҳ буёнга ағдарилиб бир нарсалар деб тўнғиллайди.

Ринатга менга қараганда анча қийин. У баъзан тун бўйи машина бошқаради. Олти юз чақиримлаб масофани кечалари босиб ўтишга тўғри келган кезлари, у белим тахта бўлиб қолди, деб нолирди. Колоннанинг чанг-тўзон ичида кабинадан бошини чиқариб юрмаса бўлмайди. Ўшанда юзида чанг-тўзон қотиб қолар, кўзлари қип-қизариб кетарди. Баъзида биз каби ёш болаларга каттақон БМП-2ни топшириб қўйишганига ҳайрон бўлардим. Ринат машинани барибир яхши тушунарди. Мен дастлаб отишдан қанчалик чўчимайин, кейинчалик бу мушкул иш шунчаки бир юмушга айланиб қолди. Мен ҳатто машина ичидаёқ снарядларни лентаси тикилиб қолгудай бўлса тузата олиш ёки пулемёт ленталарини қисқа фурсат ичида ўқлаш даражасига етдим. Отишма бошланиши биланок Ринатга ички алоқада йўналиш бера олардим. Отув милини душман ҳамла қилган томонга тўғрилашим учун ярим дақиқа вақт кифоя эди.

Хуллас, биз жангнинг ҳадисини олиб ўргангандик. Ҳар қандай вазиятда ҳам Ринатнинг машинани бешикаст олиб чиқишига, эсанкираб қолмаслиғига ишонардим. БМП-2 афсон урушида энг ишончли ва қулай техникалардан бири бўлиш билан биргаликда, уни бошқаришни ўрганиш қийин эмасди. БМП-2 жангчининг қўлидаги автоматдан кўра ихчам ҳамда ваҳимали қурол эди. Бу қурол билан энди ўн тўққизга хатлаган икки йигит кат-

та-катта кишлокларни вайрон қилиб, одамларини тир тўзғитиб, кириши мумкин.

Ринат қопқани очди. Ичкари баҳорнинг енгил хавосига тўлди. У машинадан ташқарига чиқиб, ерга сакраган эди ҳамки, коровул қичкириб қолди:

— Тўхта, парол!

— Олти. Хе итдан айниган. Кўзинг кўрми? Гаврилов!..

Мен роса кулдим. Ринат темир кутичаларни тарақлатиб тепди-да, яна сўкинди. Мен оператор хонасининг қопқасини очиб, машинадан беш-олти кадам нарида турган коровулдан сўрадим:

— Қачон йўлга тушарканмиз, Гаврилов!

— Замполит батальон штабига бориб келди. Ярим соатдан кейин ротани уйғотасан, деди.

— Қаерга борамиз, деб сўрамадингми?

— Айй, Баграмга дейишибди. Постларимизни дабдала қилишаяпти экан... Ун тўртинчи қуршовда қолибди.

— Баграм худо урган жой... Бугунги эрталабки томошадан баттарроғини кўрасан. Сен биринчи марта жангга чиқаяпсан-а, қалай, кизикмикин?

— Умуман, қўрқинчли. Очиғини айтсам, чинакам уруш бошқача бўларкан. Агар ҳаммаси шунақа бўлса, дахшат! Қаерга отишингниям билмай қоласан.

— Отиб нима қиласан. Жонингни асрасанг бас. Агар ўлишинг аниқ бўлса, отсанг-отмасанг барибир. Сен ҳали кўп жангларни кўрасан. Хизматингни энди бошляяпсан-да. Ҳар холда зийракроқ туришинг керак. Йўқса, ажалинг оёғингнинг остидан чиқиб, асфаласофинга жўнатворади.

— Ҳа, тўғри, ҳали сизлар каби кўп нарсани кўришга мажбурмиз. Сизларга оз қолди. Яқинда кетасизлар.

— Мен ҳам сендайлигимда “қария”ларга хавас қилардим.

— Афроннинг ҳамма жойида бўлганмисан?

— Деярли. Буёғи Панжшердан тортиб то Саланггача, Чорикор, Пагман, Жалолобод, Қундуз — юзлаб кишлокларни айтавер.

— Жангдан бизникилардан ҳам кўп киши ўладими?

— Бу топшириққа боғлиқ. Баъзи холларда роса қиришади.

— Уларда-чи, улардаям ўликлар бўладими?

— Духларни камдан-кам холларда кўрасан.

— Нега?

— Э, хали тушунмайсан барибир. Улар кўринмай отади. Тешикми, форми ҳаммасини беш бармоқдай билишади. Шу ерда яшагандан кейин сени истаган ўйинга солишлари мумкин-ку.

— Бизнинг тўпларимиз, ракеталаримиз, шунча кўп техникаларимиз бор. Нахотки, духлар шундай куч олдида енгилмаса.

— Уларнинг бўйин эгиши мумкин эмас. Ахир Ватан, манави тупрок, ер уларники-ку! Техникаларинг эса, ошнам, фақат тинч аҳолини хонавайрон қилади, хотин-халаж, етим-есир, бола-чақани қиради. Духсиз қолган қишлоққа отаверади.

— Ўша ерда барибир битта яримта душман қолади-ку.

Гаврилов машинага суюяиб олди. Унга уруш ҳақида гаплашиш қизиқ туюлаётганди. Афғонга келганига бор-ўғи икки ой бўлган бу йигитчанинг ҳар нарсага саросима аралаш қараши, қизиксиниши табиий эди. У хали жангни жасорат майдони, деб ўйлайди, совет армиясининг куч-қуввати, ақл-заковатига ишонади. Дунёдаги энг зўр армия — бизники деб тушунади. Мен ҳам Гаврилов каби уруш нималигини англамай туриб, ҳарбий ўқув тайёргарлигидан сўнг, шу тўйғу эхтиросида афғонга шошилганман. Афсус, минг афсуски, ҳаммаси бошқача бўлиб чикди. Энди чидаш керак. Бу ерда ягона мақсад омон қолиш, бошқалар учун эса ўлик-тиригинг бир пул.

Афғонда ҳалок бўлган совет солдатини бир куни “қилмишига яраша жазо олди”, деб изоҳлайдилар. Бундан ортиқроқ ҳақорат бўлмайди.

Гаврилов тагин нималарнидир сўрамоқчи бўлиб энтикди. Менинг кайфиятим бузилди. Кўнгилга гап сифмай қолди. Унга озгина бўлса-да, мизғиб олай дедим. Шу пайт ўн беш қадам наридан биз тарафга бир шарпа яқинлашиб келарди. Пайқадим, Ринат бўшанглашиб келаяпти. Гаврилов шарпа томонга зудлик билан ўгирилиб, автоматини тўғрилади ва кичкирди:

— Тўхта, парол!

Шарпа эшитмаганга олиб яқинлашаверди.

Гавриловнинг овози тагин баландроқ чикди.

— Тўхта, парол! Тўхта! Отаман.

Шарпа хуштак чалиб келаверди.

Менинг қулгим кистади, ўзимни зўрға тутиб турдим.

— Тўхта, отаман!

Гаврилов қуролини шарақлатиб, отишга ҳозирлади.

Шарпа бироз тўхтаб турди:

— Парол олти... Олти, Гаврил! Мен Ринатман. Отиб қўйма тагин, чижик...

Мен Ринатнинг юзи қахрли тус олиб, лабларини пир-пиратганини қоронғида кўрмаган бўлсам-да, кўз олдимга келтирдим. Кулиб юбордим. Гаврилов ҳеч нарса бўлмагандай штаб томонга юрди. Ринат машина олдига келиб менга ўшқирди:

— Нега бунча куласан?

— Тўғриси, сени душман деб ўйлабмиз, — ҳазилга бурдим.

У беш-олти кадам олислаган Гавриловдан аламини олмаса ховуридан тушмайдиганга ўхшайди. Ерга чирт эткизиб тулурди. Бошини кашлаб қўйди. Менинг олдимда изза бўлгани оғир ботди. Ҳамияти қўзиганини хуштак чалганиданок сезувдим.

— Ҳой, Гаврил! Қани бу ёкка кел, — у ғазаб билан кичкирди.

— Ринат, нима қилмоқчисан?

— Сенинг ишинг бўлмасин.

— Индама, урма уни, ахир чижик-да, ҳамиша уставка риоя қилиш керак деб ўйлайди. Ҳали урушни кўрмаган, қоровулда турганда чўчийди, — дедим уни юмшатиш учун.

Гаврилов Ринатга яқинлашди.

— Ҳей, ит... Онангни... Гаврил, кўрмисан? Ё атайин мени мазах қилдингми, чижик. Мен сенга кўрсатиб қўяман, ҳайвон! Мана! — У Гавриловнинг бошига қўйиб юборди. Қоровул силтаниб, темир нимча ва автомати тақиллаб кетди.

— Ринат, нима учун, Ринат, қайси гуноҳим учун?

Гаврилов орқага тисланаверди.

— Тўхта, ит... Сен ифлос, машинадан чиқиб кетганимни кўрувдинг-ку! Нега мени ўйнатдинг. Мана сенга парол, манови отаман деганинг учун! — у тепди.

— Ахир мен қоровул-ку! Ринат, комбат қаттиқ таъинлаганди. Мен сергак туриш керак деб тушунаман.

— Хе, сендай сергакдан ўргилдим. Бор йўқол. Онағар, индамаса отиб қўяй деди, — Ринат ғазабланганидан Гавриловга ўзбекчалаб гапириб юборди.

— Бекор урдинг-да, ҳали кўп нарсага кўникмаган. Душман келаяпти деб ўйлаган, — дедим Ринат механик хонасига тушгач.

— Сен... бас қил!

VII

Тонгги ғира-шира. Катта йўл ёқасидаги кишлокни талофатсиз оралаб ўтган кўшин Баграм ҳудудидаги кенг узумзорда тўхтади. Пушталарда тарвақайлаган тоқларнинг новдаси машиналарнинг занжири остида эзғиланди. Танклар кўндалангига кесиб ўтган жўяқлар тупроққа тўлди. Бесаноқ техникалар ини бузилган чумолидай тарқалиб, киндик ота бошлаган новдаларни ер билан битта қилди. Кимларнингдир ризки боғланган боғ тағ-туғи билан қуриди ҳисоб. Баҳорда қуриган бу тоқлар қайтиб ўзини ўнглай олмайди. Қаршимиздаги кулбалари тифиз солинган кишлок аҳли ҳар жой-ҳар жойдан одам беличалик дувол билан сарҳадлаб ажратишган боғларини ҳеч бир сабабсиз вайрон қилиб ташлаганимиз боис, биздан нечоғлик нафратланишини тасаввур қилиш кийин эмасди. Биз ҳаммасини тушунган ҳолда ўта беъмани хатти-ҳаракат қилаётган тутуруксиз ёш болаларга ўхшардик. Айнан узумзорда тўхташ зарурмиди, деган хаёлга борсак, ҳеч қандай ваз-қарсоннинг ҳожати йўқ. Кишлоққа кириш учун шу узумзор орқали ўтилса қулай бўларди. Агар қисм катта йўл орқали юрса кишлокнинг орқа томонидан айланиб киришга тўғри келарди. Шу боисдан, биз тоқзор ичидан кесиб ўтишни мўлжаллагандик.

Кишлоққа разведкачилар взводи юборилгандан сўнг техникаларни жанговар ҳолатда шайлаб ҳаракат қилдик. Олдинда танкчилар батальони, сўнгра пиёдалар борарди. Минамётчилар ва оғир артиллерия тоқзорда қолди.

Кишлоқ тор кўча бўйлаб чўзилган кўримсиз кулбалар, ховлилардаги мевали дарахтлар панасидан кимдир қурол ўқталиб тургандай ваҳимали эди. Уйларда ҳеч ким кўришмас, одамлар ғойиб бўлишганди. Эшик-орада фақатгина уй эгаларининг мол-ҳоли, товуклари кўзга ташланади. Хатто деворлар оша қизиқсиниб қаровчи болақайларнинг ҳам қораси кўринмайди. Халқ кишлокни ташлаб, тоққа чиқиб кетганди. Агарки, душман бола-чақаси, аёлларини хилват жойга кўчирибдими, демак, қиёматли жанг бўлиши муқаррар. Нега унда бизни қаршиликсиз ўтказиб юборишаяпти ё постларга мададга келишимизни олдиндан билишгани учун индашмаяптимикин? Балки қайтаётганимизда ҳужум қилишар?

Механик ва операторлар машиналар ичкарасида жанговар ҳолатда ўрнаниб олишганди. БМП-2 устидаги пиёдалар жонларини ховучлаб, атрофга олазарақ қараб бо-

ришарди... Ўқ овози эшитилиши билан улар ерга сак-райдилар, машиналар панасида хужумга ўтишади.

Қисм қишлоқнинг қок ўртасига кириб бўлгач, колонна ортидан ўқ отилди. Олд томонда портлаш содир бўлди, бир зумда ҳар тарафдан гранатамётлар ишлаб қолди... Бирор шарпа сезилмаган қишлоқ жон-жаҳди билан бизга зарба берди. Колонна таққа тўхтаб, БМП—2 ва танклар йўлнинг иккала томонига, қишлоққа карата ўт очди. Қутилмаганда душмanning еру кўкдан ўқ ёғдириши кўшинни эсанкиратиб қўйди. Оқим бўйлаб бемалол сузаётган, туйқус гирдобга тушиб, чирпирак бўлиб айланаётган қайиқ ва унинг ичидаги сайёҳлар каби гандирақлаб қолдик. Биз қуршовга олинганимизни пайқадик. Танкларнинг қишлоқни ёриб ўтган йўлда химояга зўр беришдан бошқа чораси йўқ эди. Пиёдалар машиналар тагида ётиб, қишлоқни ўққа тутди. Асосий қучни қайси томонга йўналтиришни билолмасдик. Йўлда туриб қолган колоннага душман ўнг-сўлдан қақшатқич зарба берар, автоматларнинг тариллаши ва гумбирлаган портлашлар ичида қолиб кетгандик. Атрофни бир зумда чанг-тўзон, қуюқ туман қоплади. Аскарлар жаханнам ичида қолгандай жон талвасасида югуришар, ўзларини дуч келган жойга уришар, бирор тош панасими ёки чуқурликни дархол паналаб олишар, айримлари ерга юзтубан ёпишиб, бўйинларини елкалари орасига қисишган қўйи қимир этмасдилар. Улар жанг пайтида машинадан беш-олти қадам узокда бўлишлари керак эди. Чунки душман биринчи галда техникаларни нишонга оларди.

Алокани бақир-чақир, саросимали қичкириқлар тутди. Ўлганлар ва ярадорлар хақида зобитлар тинимсиз алоқада қисм командирини огоҳ этишар, БМП—2 ва танклар беҳато урушаётганини хабар қилишарди. Айниқса, пиёдалар ўт-олов ичида қолиб кетганди. Ҳаводан шаниллаб учган снарядларнинг саноғи йўқ эди. Мен отув милини тўғридаги уйлардан бирига мўлжаллаб узлуксиз отавердим. Қим қаерга, нимани нишонга олаёпти, билиб бўлмайди. Алоқадан бирор нарсани англаш шунчалик қийинки, турли хил овозлар бир-бирига қўшилиб кетгани камлик қилгандай, хатто ўқ овози ва портлашлар ҳам эшитиларди. Машина ён-верига снарядлар келиб тушар, ҳар портлашдан сўнг атрофни тутун ва чанг қоплар, қузатув ойнасида ҳеч нарсани кўрмай қолардим. Назаримда, деворлар ва дарахтлар, уйларга жон битиб биздан беаёв ўч олаётгандай эди.

Мен бу жойдан тирик чиқишимизга ишонмадим. Қайтиш йўли ҳам беркилиб қолган эди. Портлаган техникаларни йўлдан суриб ташлаш учун хали узоқ вақт керак эди. Пиёдалар кирилиб кетади. Машина сиртига чангиллаб тегаётган ўқлар ваҳмасидан ичимда титроқ уйғонади, бўшашиб қоламан. Мен беихтиёр ўзимни йўкотиб қўйгандим, қандай ҳаракат қилаётганимни ҳам сезмасдим. Қўлларим отув нуктасига ёпишиб қолгандай эди гўё, кетма-кет отавердим, снарядлар учганда машина силтанар, ичкарини аччиқ дуд-порох хиди тутиб кетганди. Мен отув милини гоҳ чапга, гоҳ сўлга, гоҳ тўғрига қаратиб ўт очардим. Снарядлар теккан жой ёришиб кетарди. Отишма менга ёкиб қолаётганига хайрон эдим. Гўёки мен лаззатли бир ўйинни бажараётгандайман. Ким билсин, балки одам ақлдан озса шундай холни бошидан кечирар, балки куни битган одам учун қурбон бўлиш асло даҳшатли туюлмас. Мен ўлим хақида сираям ўйламай қўйдим, кўрқувнинг энг олий даражаси — қарахтлик боис ақлим кирди-чиқди бўлиб қолганига ажабланмасдим. Қизиқ, одам ўлимга шунчалик қисқа вақт ичида чоғланиши мумкинми? Мен умуман, ҳеч нарсани хаёлимга келтирмасдим. Фақат отишдан, снарядлар мен кўзлаган нукталарга тушаётганидан хузурланардим.

Дарчаларига чўндан тўсиқ қилинган кўримсиз кулбаларнинг деворлари анча мустаҳкам тикланган. Уйлардан бирини қанчалик мўлжаллаб отмай, барибир тўкилиб бўлиши осон кечмади. Снаряд теккан жой ўйилиб қолар, девор қилт этмасди. Мен даричаларни кўзлаб ўт очардим. Бехато бориб етган снарядларнинг қўпчилиги ичкарида портларди. Ахён-ахёнда ўша кулбага танк снарядлари ҳам келиб тушар, ортидан хавода кизил чизик тортиб автоматларнинг ёнувчи ўқлари зувуллаб учар, кулба деворларига тегиб, ўз йўналишини ўзгартирар, сўнгра, кўкда, икки одам бўйи баландликка санчилган ёнувчан ўк ғойиб бўлиб қоларди. Бу манзара шунчалик қисқа вақт ичида, бир киприк қокгулик фурсатда содир бўларди.

Дарахтлар панасида олов пурқаб гранатамётлар ишлар, ўпирилган кулбалардан АКМлар бизни чийиллаб ўкка тутар, қишлоқ ичкарисидан минамётлар отиларди. Гоҳо “Ер-Ер” ва “РС”лар учарди. Душман ўзини кўрсатмай, хаддан зиёд эпчиллик билан ҳаракат қилапти. Йўл ўртасида тикилиб қолган колоннанинг ҳар тарафдан зар-

бага учраши, яраланган арслоннинг итларга таланишига ўхшарди. Отишма тобора авжига чиққан сайин, оппоқ яктак-иштонини селвиратиб, мушукдай сакраб, дарахт ёки девор оркасига беркиниб, бизга қарата қаршилик қилаётган душманни кўриб қолардим. Мен дух паналаган жойга ўқ отиб улгурмасимдан, машина кескин силтанди, кулокни йиртар даражадаги гумбурладан ўзимни йўқотиб қўйдим. Машина ичкарисини аччиқ куйинди дудга тўлди. Нафас олиш мумкин бўлмай қолди. Бунинг устига кўзим ҳеч нарсага илғамас, бошим чирпирак бўлиб айланаётганди. Хаёлимни машина портлади, уриб ташладилар, деган ўй чақмоқдай тилиб ўтди. Мен жон ҳолатда қопқани итариб ташқарига отилдим. Машина устида бош кўтармай ётдим. Тепадан визиллаб ўқ ўтар, кимири этишнинг имкони йўқ эди. Ичкаридан очик қопқа орқали тутун ўрляпти. Мен Ринатга нима бўлганини аниқлаш мақсадида тагин ичкарига тушмоқчи бўлиб, башняда эмаклаган эдим ҳамки, бармоқларим тутган кузатув ойнасидан бир қарич пастга чанғиллаб ўқ тегди. Душман мени кузатиб турганини ҳис қилдим. Қўлларим беихтиёр танамдан отилиб кетгудай даражада силтанар, мен ўзимни йиғолмай қолгандим. Бор овозим билан “Ринат” деб кичкирдим. Атрофни тутган қиёматли шовқин-сурон менинг овозимни ямлаб кетиши хаёлимга келмасди. Мен механикнинг хонасига эмаклаб бордим-да, қопқани очдим. Ичкарида машина чамбарагини тутган Ринат без бўлиб ўтирибди. У тош каби котиб қолгандай эди. Юзи докадай оқарган, кўзлари косасидан чиққудай бўлиб каттариб кетган, кимири этмасди. Гўёки музлаб қолганди. Ичкарига бошимни сукиб тагин Ринатлаб бақирдим. У кимирамлади. Мен механик хонасига тепадан қўлимни сукиб, хайкалга айланган Ринатнинг бошига муштладим. У бошини илкис чайқаб, тепага, менга каради-да, бақириб юборди. Одам боласининг қўрқувдан бунчалик аянчли аҳволга тушиб қолишини, кичкирганда юзлари буришиб кетишини асло кўрмагандим. Ринат калтираган қўлларининг панжаларини очиб, менга “кет” ишорасида кескин силтаб кичкирарди. Атрофда рўй бераётган аянчли жангдан кўра Ринатнинг тентакнамо чинкиргани ваҳималироқ эди. Негадир унга қараб туриб, мен ҳам бақириб йиғлаб юбордим. Ўрнимдан даст туриб, душманга кўксимни тутгим, ёки бизга шунчалик қўрқув солган қишлоққа қараб югургим келди. Мен ортиқча чидай олмасдим. Террамдаги дахшатли манзарани бошқа қабул қилолмасдим,

очиги миям зўриқиб, ўзим англамаган қандайдир куч таъсирида ҳаракат қилаётгандим. Мен бошимни кўтариб, олдинга қарадим — колоннанинг ярми аллақачон, йўлнинг сўл томонидаги сувсиз канал бўйлаб орқага қайтган, портлаган машиналарни судраган танклар ўтаётганди. Биздан учта машина олдиндаги БМП-2 ловуллаб ёнапти. Машинамиз атрофида ерга ёпишган кўйи икки пиёда кишлокка қарата ўк отаяпти. Улардан нарида яна биттаси эмаклаб биз томон келаяпти. Мен биздан кейинги БМП-2нинг ҳам орқага қайтаётганини кўрдим. Чекинишга буйруқ берилганини фахмладим. Ринат ичкарида ғужанак бўлиб калтирарди. Машина рўпарасидаги харобазордан чиққан бир тўда душман, бизнинг оғир талофат кўрганимизни, БМП-2 ишдан чиққанини англагани. Улар биз томонга гоҳ энкайиб, гоҳ эмаклаб яқинлай бошлади. Баданим чўғдай кизиб кетди. Ичимдан аллақандай нафрат тошди. Ҳазабдан ўзимни кўярга жой тополмасдим. Ановиларнинг ҳаммасини тиркиратиб конини тўкким келаётганди. Қандай қилиб механик хонасига тушганимни билмайман, шлемофонни алоқа узаткичга улаб, башняни ҳаракатлантирмоқчи бўлдим. Бирок ток билан ишлайдиган нуқталар ишдан чиққан эди. Мен башняни механик айлантиргич орқали қўл билан буриб, отув милини пасайтирдим. Кузаткичдан хароба биноларни топдим ва отув милини ўша томонга тўғрилаб, бироз пасайтириб, эмаклаб келаётган душманни кўрдим. Улар тўртта эди. Ўртадагисининг қўлида гранатамёт. Негадир тўхтаб қолишди. Отув мили билан биргаликда пулемётни ҳам босишга қарор қилдим. Душман икки юз қадамлар чамаси яқин қолганди. Пулемёт тепкисига сўл қўлимни, отув мили тортмасига ўнг қўлимни теккизиб, пайт пойладим. Ўртадагиси бироз қаддини кўтариб, гранатамётни бизнинг машинага тўғрилади, бошкалари автоматларини рўпара қилишган. Мен отув милининг масофа белгиси кўрсаткичини бир юз эллик метрга қўйиб, нишон кўрсаткичини унинг корнига мўлжалладим. Пулемётнинг нишон кўрсаткичи ҳам гранатамётли душманга тўғриланганди. У гранатамёт осилган ўнг елкасини ичкарига олиб, бироз ёнбош ҳолатга келиб отишга шайланди. Мен қўлларимга қарадим. Шовуллаб тер оқаётганди. Кўзимни чирт юмиб, отув мили ҳамда пулемёт тепкисига иккала қўлим билан ёпишдим. Снаряд узлуксиз отилар, пулемёт тариллаб, бўшаган гилзалар ичкаридаги махсус темир кутига тушарди. Қўлларим тепкига ёпишиб қолган эди...

Кейин... кейин оркага, алока қурилмасига бошимни тираб, уйқуга кетдим. Хавода самолётларнинг ванғиллагани, еру кўкни ваҳимага солиб, гумбурлаган портлашлар эшитилди. Мен кишлокнинг ўртасида югураяман. Нафасим қайтмаяпти. Осмондан гупиллаб бошлар ёғилаяпти. Ер тили чиқиб қолган, кесилган каллаларга тўлиб кетган. Мен каллалар бошимга тушмаслиги учун кўлим билан бошимни тўсиб олдим. Бошларнинг соқоллари кипкизил кон. Кўзлари чакчайган. Ерга тушган калла тупроққа коришиб гилдирайди-да, тўхтаб қолади. Теварак осмондан тушган бошларга тўлиб кетди. Мен қаёкка қараб чекинишимни билмайман. Оёғим ўзимга бўйсунмайди. Жойимдан кимирлай олмай қолдим. Югуришга холим етмайди. Бир маҳал оёқларим остига Лилиянинг кесилган боши келиб тушди. Бош бироз думалаб тўхтади. Қон аралаш соқлари тупроққа коришган, кўзлари ичидан чивинлар учиб чиқар, тили бир қарич бўлиб осилиб ётарди. Менинг аъзойи баданимдан мадор қуриб, ичим куйиб кетди, бақирай десам кулоқларим шанғиллаб, овозим чикмасди. Ҳеч нарсани кўрмай қолдим. Мен Лилиянинг бошини ердан кўтариб олдим. У копток каби енгил, бироқ аъзойи баданимни куйдирарди. Бошим нимагадир урилиб, бўғилиб кўзимни очдим. Машинани қандайдир куч олдинга судраяпти. Тепадан дўпиллаб калла тушаяпти. Агар қопка ёпилмаса машина ичи кесилган бошга тўлиб кетади, деган ўй бир лаҳзада миямга ўрнашиб қолди. Нима бўлаяпти ўзи. Машина ичкарасига қандай қилиб кириб қолдим. Хозиргиша мен қаерда эдим? Бошим лўқиллаб музлай бошлади. Қовоқларим оғирлашиб борар, кўзимни юмиб очиш азоб эди.

Бир маҳал машина ташқарисидан нимадир дуқирлаб, қопка очилди. Мен бир сесканиб, тепага қарадим — Мўминнинг боши кўринди. Этим жимирлаб бакириб юбордим. Чинданам осмондан бош ёғаётганди. Баданим жикқа хўл бўлиб кетди. Елкамдан кимдир туртар, мен очик қопка томонга юзлана олмасдим. Кимнингдир чакиргани кулоғимга чалинди. Юзимга муздай сув куйилди. Мен кўзимни очиб, яна елкам оша тепага қарадим. Башнядан туриб ичкарига бошини суккан Мўмин кўлидаги темир сувдондан менга сув сепаетганди. Унинг боши елкасида эди. Машина олдинга силтаниб-силтаниб юраётганди.

— Ҳа, нима бўлди? Ҳамма жойинг соғми? Озгина чида, хозир етиб оламиз.

- ...
- Эй, роса куршовда колдик.
- Ринат қани?
- У анча яхши. Ана, механикда ўтирибди.
- Сен нега... бу ердасан?

Мўмин башнядан ичкарига тушди-да, копкани ёпиб олди.

- Менинг машинамни рота техниги Довит хайдаяпти.
- Машинанг қани?
- Ана, олдинда. Сенинг машинангни судраяпти.

— ...

— Машинанг ишдан чиқибди. Тўғри двигателдан уришибди, онағарлар.

— Мўмин, энди тугадими? — мен каттиқ чарчагандим, зўрға гапирардим, хатто кўзларим беихтиёр юмиллиб қолганди.

— Тамом... Полкнинг шармандаси чиқди... Постларга етиб боролмадик. Энди Кобулга қайтамыз. Тугади... Бунақаси бўлган эмас ҳеч қачон... Биласанми, нечта машинани уриб ташлади. Пиёдалар жудаям кўў...

Мен Мўминнинг бошқа гапларини эшитмадим. Жанг тугагани, бизнинг машинани уриб ташлашгани ва судраб боришаётганини билиб турардим, холос.

... Полк эрталабки узумзорга қайтиб чиққан эди. Мен оператор хонасидан коп тўрвани олиб машина устига тўшадим. Хар жой-хар жойда киёфаси эзгин пиёдалар берух, бошлари ҳам ўтиришар, уларнинг афт-ангори кир бўлиб кетган, кўзларида сўнгсиз ҳасрат котиб қолган эди. Улар дунёнинг жамики аламлари, бошларига тушган мусибат ўчини тамакидан олишаётганди. Айни дам ҳеч ким ўзининг тирик қолганидан фахрланиш, кўнглига таскин беришни хаёлига ҳам келтирмас, дахшатли жанг манзарасини кўз ўнгидан сидириб ташлай олмасди. Мен жангдан сўнг кўз ёшларини оқизмай йиғлаш, ўзининг тирик қолганига ҳам кўнглида шукрона айтишга ор қилиш аскар учун ўлимдан ҳам ёмонроқ эканлигини хис қилдим. Чинакам жангдан кейин одам ўлим хақида ўйламайди, балки урушнинг чеки-чегараси йўқ бедаво азобини хис қилади. Чунки бу азобнинг оғриғи уни бир умр тарк этмайди...

Кун қиялаб қолганда полк ортга, Кобул сари йўл олди. Йўл четида танграйиб ўлиб ётган эшак, ит, моллару қўй-эчкилар тепасида чивинлар фужғон ўйнар, аллақачон ўлимтик ҳидини олган қарғалар атрофда олазарак бўлиб

туришарди. Баъзи ховлиларнинг деворлар билан ўралган ичкарисидан оқимтир қуюқ тутун ўрлар, айрим уйларнинг томлари ўпирилиб тушганди. Қулаган деворлар панасида ахён-ахёнда ўлиб ётган одамлар кўзга чалинади. Кишлоқ ўлик сукунат уммонида фарк бўлган кемага ўхшайди. Биз эрталаб ўтганимиздаги кишлоқ манзараси харобага айланганди. Даричалардан кизиксиниб қараган, томларда мусичадай тизилиб олган беозор болаларнинг қорасиям кўринмайди. Ахир бу кишлоқда жанг бўлмовди-ку, Баграм ичкарисига шу йўлдан ўтганимизда ҳамма нарса бошқача эди-ку? Кишлоқни ким вайрон қилди? Қайси аскар, қайси кўшин, қайси армия?.. Ахир бу кишлоқни ўтга солмади-ку? Демак Баграм ичкарисига ўтаётганимизда, армия ўзини тинчликпарвар қилиб кўрсатган, чўпга ҳам зиён етказмади. Қайтиб чиқаётганимизда эса олддаги кишлоқларни артиллерия душмандан тозалаб қўйган. Уйларнинг деразасига, томлар устига оқ байроқлар илинган, кишлоқ яловлар қадалган қабристонга ўхшарди. Бу қабристонга тириклар камалганди.

Колоннанинг қок белида портлаш юз берди. Кетмакет ўқлар учди. Кутилмаган хужумдан сўнг пиёдалар ерга сакрашди. Сўл томондан гранатамёт отилганди. Кўшин ёппасига хужумга ўтди. Деворлар ўпирилди, дарахтларнинг шохлари қарсиллаб сина бошлади, уйларнинг ойналари зириллаб тўкилди. Кишлоқ олақуюн — оқтайлоқ ичида қолиб кетди. Танклар гумбирлади, БМП — 2лар данг-донглаб ишга тушди. Гранатамёт қайси тешиқдан, қайси хонадондан отилганини аҳамияти йўқ эди. Душман ҳамла қилганди. Душмanning қанчалиги, кимлар эканига ҳам қизикмасдик, кишлоқ қаршилиқ кўрсатаётганди. Уйларнинг устидаги оқ яловлар қулар, неки кўринган нарса борки, хавас билан отаётган совет армияси солдатининг нишонига айланди. Ховлиларда хотин-халаж бош яланг, тентакнамо ув солиб югурар, айримлари гўдақларини кўксига босиб, ташқарига отиларди. Ёш болалар томлар устига ўрмалаб чиқишар, қўлларини отманглар ишорасида силқишар, айримлари ўққа учиб кабутардай умбалоқ ошиб қуларди. Кишлоқнинг эркаклари кўринмайди, тоққа чиқиб кетишган.

Колонна тезликни ошириб, олдинга ҳаракат қилар, кишлоқни зўр бериб ўққа тутарди. Танклар тумшуғи тинимсиз олов пуркаган кўйи, хароба кулбаларни ортда қолдирар, сўнгра олдиндаги ховлиларнинг тепасидан ажал ёғдирар, орқадаги БМП — 2 ва оғир техникалар эса олд-

дагилар пайҳонлаган жойга етиб келгунча, қолган-қутган кулбаларни илма-тешик килиб келарди. Дуч келган жон-зот борки, беаёв отилмоқда.

Колонна бурилишга етганда йўлга яқин ховлилардан бирининг девори оша тўнқарилган катта сават ортига югуриб ўтган ёш жувонни кўрдим. У бош-оёқ зангор кийинганди. Қомати адл. Мен саватдан кўзимни узмай қараб турдим... Машина олдига ҳаракатланар, сават орқасига беркинган қизни жон-жоним билан омон қолишини, бизникилар пайқамаслигини хоҳлардим Назаримда ҳали охири кўринмайдиган колоннадаги қайсидир танк ёки БМП – 2 саватни ҳам нишонга олаётгандай, йўқ, қизга эмас, отув миллини менга тўғрилаб туришгандай эди. Ичимда оғрик кўзғолди. Колоннанинг кети кўринмасди. Мен жувонни отишлари сираям мумкин эмас, деган ўйни миямга сингдириб бўлдим. Билмайман, жувон менинг энг яқин одамимга айланиб қолганди. Мен кимнидир соғинган эдим. Мен кимнингдир оёғига бош қўйиб осуда уйкуга кетишни истагандим. Ҳарир зангор либос кийган афғон аёли бу кирга битган дунёни зангор нурларга тўлдирувчи мўъжизадай эди гўё... Ахлат ва чиқиндилар орасида зангори гул очилиб турганди. Уни узишга, ҳазон қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ эди. Ундан фақат кўзлар баҳра олиши керак. У бизнинг моғорлаган онгу шууримиз ҳамда хаёлотимизга чароёнлик бахшида этади.

Ховли ортда қолаёпти. Менинг нигоҳларим саватга кадалган. Кий-чув. ура-ур, гулдур-гупда омон турган сават ичида жоним симилляпти. Менга ҳеч ниманинг зифирчалик аҳамияти йўқ, бутун Афғонистон ёниб кул бўлмайдим, бутун бошли Совет армиясини ер ўз қомига тортиб кетмайдим, фақатгина, сават ортидаги жувон тирик қолса бас. Мен бу фикрга қандай келганимни англай олмасдим, зеро, бунинг сабабини ахтаришнинг ҳам ҳеч қандай қизиғи қолмаганди.

Мен саватдан кўзимни узмасдим. Қисм командирининг отишни бас қилишни буюриб, ўқ узмасликни қатъий талаб қилишини кутардим. Алоқада эса бунинг тескарисини эшитиларди. Бир маҳал... сават атрофида олов кўтарилиб, кўкка тўзон кўтарилди. Оптимиздаги танкнинг даҳшатли гумбураши эшитилди. Бу шунчалик қиска вақт ичида содир бўлдики, сават ўрнига осмондан парча-парча қорамтир тошга ўхшаш нарсалар тушганини илғадим. Танк саватни, жувонни тўзғитиб юборди. Ўзимни машина ичкарасига уриб, қопқани ёпиб олдим.

Ернинг нами кетмаган. Чарақлаб чиққан куёш тафти кишининг борлигида бўшанглик пайдо қилади, уйқуга элтади. Офтобурар палла бошланди. Ҳовури кўтарилаётган адирларга яшиллик югурди. Илик узилди палланинг ёп-ёруғ кунларида неки тирик жон бор, уйқусираётганга ўхшайди, ҳаловат истайди. Аскарлар пана-пасткам жойларни топиб, уйқуни уриш пайида бўлишади. Одамга ҳеч нарса ёқмай қолади. Фақат муздек хилват жой топиб, оёқни узатиб, томирларингни яйратсанг. Табиат қўйнидаги лоҳасликни уйқу билан енгсанг...

Қисм тамакиси тугаган кашандадай гандиракларди. Жангчилар полк дўконининг эшиги олдидан бери келишмасди. Сиси, Югослав мурабболари, "Атиргул суви" харид қилишар, ҳаммасиданам дўкондаги тантик дўндикчаларнинг жеркиб беришларидан ҳузурланишарди. Ҳаммаёқни эркак босган замонда аёлга гап отиш маъза-да... Аёлга тикилиб, оч нигоҳни тўйғизиш мумкинлигини ҳисобга олсанг, унга тўшақда егишишнинг нақадар оромбахш эканлигини айтмаса ҳам бўлади. Урушда, ўлим остонасида изғиётган одамнинг юрагида ҳаёт ва гўзалликка ўчлик туйғуси кун ўтган сайин юксаклашиб боради. Полкдаги аёллар бизга тирик қолишимиз зарурлигини эслатиб туришарди... Хоҳ қисм тиббий пунктида, хоҳ ошхонада, хоҳ штабда ишлашмасин, хоҳ киборли таманолари билан ғашимизни қўзғатишмасин, барибир улар полкда навозиш билан очилиб турган атиргуллардан фарқ қилмасди. Фақат бу атиргулларни аскарлар хидлашдан мосуво эди. Улар ҳамиша этиклари ялтиллаб тургучи, кадамидан ўт чакнайдиған, кепкани иштиёқ билан бошига қўндириб юрувчи жасур зобитларнинг бағрида очилишарди. Шўрлик аскарлар учун кўзларини тўйдириб, ҳаёлий маишат қилишдан бошқа илож йўқ эди. Улар алами келганидан қисмдаги аёлларни хумори чиққунча сўкишар, афғонга сенлар ...ни излаб келгансанлар, дейишарди. Одамзотнинг имкони етмаган ишдан қаттиқ нафратланиши унинг табиатига сингиб кетган хислатлардан биридир. Аскарлар урушда аёлларни жудаям кераклигини, улар вазиятни ушлаб турувчи ягона куч ва армиянинг ичидаги сезилмас "қўмондон"лар эканлигини англашса-да, тан олишга ғурурлари қайсарлик қиларди. Дарахтнинг учида товланаётган кузги олманинг жилваси кўнгилларни куйдириб, бошқа бировларга насиб қилар-

ди. Хуллас, бу боғнинг олмаларини дасти узунлар ушлардилар...

Бугун кун яраклаб кетди. Полк штаби томидаги карнайдан Алла куйларди: “Прости, поверь... я тебе открою дверь... прости, поверь, я тебе...” Осмон нур акси кайтаётган зангори кўзгуга монанд. Қисм худудидан нарида ястанган текисликка кўм-кўк ранг инган. Қишлоқнинг бошланишидаги ўрикзор оппоқ гулга тўлган. Чароғон кун кучоғида замин улкан оқ гулдаста ясаб, фалакка тутаётгандай. Тоғлар қисм тепасидан энкайиб қараётгандай туюлар, улар биз томонга яқинлашиб қолгандай эди. Табиат оғир ҳолсизланиб, уйкудан уйғонаётган ўн саккиз яшар қиздайин назокатли эди. Ҳамма нарса мудраб уйғонаётган эди. Дунё тирилаяпти... Курт-кумурска ризқ излаб, ёруғликка чиққан. Тошнинг ҳам, гулнинг ҳам, нима — нимаки бор, яшагиси келаяпти. Майсани боссанг чинқиради, новдани синдирсанг силтаниб беради. Неки тирик жон бор, нобуд бўлмоққа ҳаққи йўқ. Бу кунларда фақат яшашинг керак, кўзинг очик турсин.

Мен қисм дўконига етгунча атрофнинг яшариб, яшнаб кетганини ҳис қилдим. Полк майдонида ғимирлаб юрган аскарларнинг совуқ сўхталари ҳам ёхуд ҳарбий тартибга мўлжалланган казарма ва чекиш жойлари ҳам, кўзимиз кўникиб кетган тунука девор, ошхона ва омборхона ҳам, бадга урган интизом — қоидага мос топшириқлар ва ҳарбийчасига юриш машқлари ўргатиладиган саф майдонлари ҳам табиатнинг хушманзара жилваси қўйнида асабимга тегмади. Дўконнинг эшиги олдида автомат осган, темир нимча ва бошига каска кийиб олган икки коровул туришибди. Аскарлар ташқарида қанчалик уртўполон қилишмасин, дўконнинг ичкарасидаги илгак шарақлаб, битта-иккитадан аскар киритилмоқда. Навбат куттиш жонига теккан жангчилар сотувчиларни сўқишади:

— Ҳе, нима, ичкарида... ҳалигидақа қилишаяптими...

— Бошқалар ҳам кўрса яхши бўларди, — дейди узун бўйли тиббиёт белгисини таққан аскар.

— Сен... санчаства тўймадингми... Зўрлари ўша ёкдаку. Жаннатда яшасанг ҳам, биз факирларнинг ризқиға қўл чўзаяпсан, дўст. Мен касал бўлайин... санчаства қизларни кўрайин деб ёлвораман. Эй, сени қара-ю, — деди танкчилар белгисини осган жангчи.

— Одамзотнинг шу нарсадан тўйганини эшитганми-сан? — деди минамётчи, — бунинг устиға ичкарида... бемалол деб туришибди.

— Эй, улардан нима кетди. Дўкондаям шу ишни қилишлари мумкин...

— Фақат сен билан менга қийин, қийналиб юраверамиз, — деди ҳалиги танкчи.

Эшик очилиб, ялтироқ кутида конфет, мураббо, вафли кўтариб олган иккита аскар чиқди.

— Ҳа, ҳаққига кўлларингдагини бердим, — минамётчининг гапидан ҳамма гуррос кулиб юборди.

— Ҳа, шуни берди, — деди кути кўтарган аскар, — сенга бошқа нарса тайёрлаб қўйибди. Бемалол киравер.

Тагин кулги бўлди.

— Агар минамётчилигингни айтсанг, оғирроқ қилиб беради. Кўтариб кетишингга ишонади, — деди ичкаридан чиққан иккинчи аскар.

— Чёрт побери — минамётчи ерга чирт эткизиб туфлади.

Мен навбатим етгунча ошхонадан ярим кило қоврилган балиқ олиб келдим. Дўкондан уч кути конфет, югослав мураббоси, тўртта сиси, уч кути печенье, “Ростов на Дону” сигарети, лаб-калам ҳамда духи сотиб олдим. Ҳаммасини дўкончи жувондан эланиб олганим бўш кутига жойладим. Дўкончи Лилиянинг олдида кўримсиз эди. Бесўнақай семириб кетгани, кулоғининг тагига довури кизил бўёқ суртиб олгани, хумдай бошига сариқ жингалак соч паригини кийдириб қўйганга ўхшарди! Унинг аскарларга нисбатан ҳамшиша беписандлиги аччиғимни чиқарди. Сочини киртишлаб, шир яланғоч қилиб, полкни айлантириб югуртирса яхши бўларди, деган ўйдан лаззатландим.

Дўкончи жувон беш чек уриб қолди. Пачакилашиб ўтирмай казармага келдим. Ҳамишагидай ҳар ён остинустун, гала-ғовур. Қутини тумба устига қўйиб, ёш аскарлардан бирини чақириб юз чек бердим. Фуқаролар модулидан бир шиша “Столичный” олиб келишга жўнатдим. Казарма бурчагида уятли карта томоша қилиб, хиринглашиб ўтирган Ринат билан Мўминни бироз қузатдим-да, ўзимни каравотга ташладим. Ринатнинг олдида ҳижолат чека бошладим. Гўёки, унга нисбатан номардлик қилаётгандай эдим. Хижиллик юрагимга чанг солаётганди. Ҳозир Ринатга айтишим керак, иккаламиз бирга борамиз, деган ўй қўнғлимга таскин берар, айни дам Ринатнинг қўшилишини ҳам истамасдим.

Мен улар билан бирга шармисор карталарни кўриб

бўлганимдан сўнг, Ринатнинг қулоғига мақсадимни айтдим.

— Бемалол, мен бормайман. Йўлини килиб тўғирлайвер, — деди у дабдурустан.

— Очиғи, бирга борсак, яхши бўларди.

— Йўқ, ледим-ку, сенга. Ҳозир жиним суймаяпти. Қўй ўзинг боравер. Ана, модул... бир қадам.

— О, жа овинг бароридан келаяпти-да. Хузурини сен кўриб, Ринат куруқ қолаяпти-да, — кесатди Мўмин.

— Сен суқилма. Ринатга айтаяпман, ўзи хохламаяпти, — дедим бепарволик килиб.

— Бизни таклиф қилинг. Мўмин акангиз қайтмайдиганлардан. Бирга борамиз, ёрдамлашамиз.

— Сен билан борсам уйига киритмайди. Кейин, хар бир ишнинг одами бор, ошнам.

— Бизам бир кўрайлик, оғайни. Таништириб кўй.

— Сенинг эртага навбатинг. Эртагача сал-пал одам-башара бўлиб тур. Бугун ўзимни таништираман.

— Ҳозир иштаҳа бор эди.

— Унда ўзинг бор, боравер. Шунақа деб айт.

Мўмин ғозчасига ўтириб, ўмганини кериб бир энтикди.

— Ростданам ўзим борсам нима қиларкан-а. Иккинчи ротаданман, фалончилар билан бирга жангга чиқамиз, дейман.

— Медалингни ҳам тақиб олсанг зўр бўлади, — деди Ринат.

— Уёқ-буёғингга одеколон суртиш эсингдан чикмасин, — дедим.

— Сенларга эзмалик бўлса бас. Мен тўғри маънода айтаяпман. Шу кунларда ўлиб юрибман. Қийин бўларкан. Тушларим ҳам айниган. Лоақал бир марта борсам ҳам майлигайди.

— Айтдим-ку сенга, ўзинг боравер, ўлиб юрибман, қийналдим, менга ёқасан дегин. Буни мушкул томони йўқ. Агар ўрисчада тутилсанг, ўзбекчасига гапиравер, йиғла-сикта, додингни эшитади, — дедим.

— Сенларга қийшиқ гап бўлса бас, — Мўмин хўрсинди. — майли, ўзларинг биласанлар, биз томондаям офтоб чиқар.

— Ухлаб ётаверсанг офтобни кўрмайсан.

— Унда айт, йўлини кўрсат.

— Қандай йўл?

— Тузоқ қўйиш сирини-да. Шуни тушунтирсанг бас.

— Бу осон. Тушлик махали битта “Столичный”ни чўнтакка уриб, дўкондан майда-чуйда оласан. Хар эхтимолга қарши қўлига тутқазиш учун икки юз чекни калта иштоннинг липпасига кистириб қўясан. Кейин, зобитлар овқатта келгунга қадар ошхонага кириб, бор нарсангни унинг олдига қўясан, тамом. Тузоғингда кабутар питирлаб турибди.

Мўмин юзига тошган хаяжонни яшириш учун дераза томонга қаради. Тиззаларига шапатилаб, оёқлари билан полни тапиллата бошлади. У хаёлида Лилия билан айш сураётганди. Бепарводай кўринса-да ўзини қўярга жой тополмай колгани сезилиб турарди.

— Иложи бўлса унинг олдига бораётганинда қўйнингга битта граната солиб ол, — деди Ринат.

Мўмин соддалик билан Ринатга қараб бироз яқинрок сурилди.

— Нега?

— У гранатани яхши кўради.

Мен ўзимни босолмадим, кулиб юбордим. Ҳазили ўзига наша қилган Ринат ҳам хоҳолади. Мўмин ерга туфлаб, ўрнидан туриб, Ринат ўтирган каравотни бир тепди.

— Сен ифлосларга одамни мазах қилишдан бошқа иш йўқ. Сен нега кулаяпсан. Сенларниям, Лилияниям... Э, сенларни одам деб ўтирибман.

У қўл силтаб, ўзини каравотга ташлади. Қаттиқ хафа бўлганди. Биз ловуллаб ёнган Мўминнинг тезда ўчишини билардик. Кўнглида кир саклаб, қовоқтумшук қилиб юрмасди. Қўлига конфет тутқазиб, бир кулчи десанг, йиғини унутиб юборадиган ёш болага ўхшарди у.

— Мўмин, хафа бўлма, сенга яқин ошнамлигинг учун ҳазиллашаман. Ахир биз бир-биримизни яхши тушунамиз-ку? Қани, тур, битта Лилия билан таништириш уёқда турсин, жонимни сўрамайсанми, — деди Ринат.

— Қўй, ошна, ўзинг соддасан, ҳазилни тушунмайсан. Ке, арзимас нарса учун аразлама. Ахир сендай йигит учун бу нима дегани, — дедим мен.

Мўмин ўрнидан қўзғолди. Тумбасини очиб, сигарет олди-да, лабига кистирди. Казарма деразасини қия очиб, тутунни ташқарига пуфлади. Юзидаги қаҳр нишонини аввалги самимият қоплади. У босиб-босиб тортаркан, ўйга ботиброк деди:

— Шу десанглар, эртагаёқ Лилияни илинтираман.

Мен арокка жўнатган аскар қўйни дўппайиб, казармага кириб келгач, қўлим билан “ўша ёқда тур”, ишора-

сини килдим. У тумбамга суяниб, мени кутди. Ҳамсух-батлар билан гапни узиб, каравотим олдида турган “чижик”нинг ёнига келдим.

— Ҳа, топдингми?

— Мана...

— Шохоллар сезмадими?

— Йўқ...

— Раҳмат дўстим. Чекасанми! Ма, манови чек сенга.

Сигарет оласан.

— Раҳмат. Мен “Донские” чексам ҳам бўлаверади.

— Ҳечқиси йўқ. Самимий узатаяпман. Олавер. Хизматинг учун. “Чижик” бўлсанг ҳам анча пишиқ ишларкансан. Ол, оғайни.

— Йўқ. Мен “Донские” чекавераман. Фақат сиздан бир илтимос, сержантга айтинг, бугун мени “дневальный” қилиб тайинламасин.

— Қайси сержантга айтишим керак?

— Сизлар билан тенг хизмат қилган Юра, бизнинг бўлима командири.

— Анови, Юра Трусюкми?

— Ҳа.

— Бўпти, боравер. Сен бир ҳафтагача навбатчи бўлмайсан. Фақат менинг ишим тушганда ими-жимиди ба-жариб турасан.

— Хўп бўлади!

Аскар тоғдай қадланиб жўнаб қолди. Мен қоғозга ўралган бир литрлик “Столичный”ни дўкондан харид қилган егуликлар солинган қутичага жойладим. Қазарма йўлаги бўйлаб зобитлар хонаси олдида кузатувчи қўйиб, қутичани унинг ишорасига биноан кўтариб ташқарига чиқдим. Ҳеч ким кўрмади. Аёллар модули томон югурдим.

IX

Стол дид билан тузалган эди. Высотский кўнглини оқизиб, куйлаяпти. Хонани муаттар хид тутган, атиргул бўйини олиб эсаётган майин шабода оғушида мастона чайқалардим. Ҳамма нарса титраб турар, ҳамма нарса нафис ва гўзал эди. Лилия чиннидай чарақлаган хонанинг деразаларини очиб юборди. Унинг эгнидаги ҳарир зангор қўйлак оҳиста, сезилиб-сезилмай калтирарди. Либоси ортидан кордай тийнати, қуш банди қилинган кўкраклари, хипча бели, жодули оппоқ торсиллаган сонлари кўриниб

турарди. Лилия атайлаб, яланғоч баданига юпка зангор кўйлак илиб олганди. Тим қора кўзларини юракни ўйнатиб сузар, ёноклари нақш олмадай товланар, сочи елкаси узра шовуллаб оқарди. Стол устида одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса мухайё эди. Ялтирок кадахлар, хали мен номини билмайдиган ширинлик ва таомлар, ажабтовур, калпокли буролғичи ёкутранг занжирча билан беркитилган шиша, факат икки кишига мўлжалланиб қўйилган турли-туман егулик ва газакларни кўриб, кўзим тингудай бўлди. Мен дўкондан харид қилган нарсаларни дастурхонга қўйишнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Қутичани очиб “Столичный” ва “Ростов на Дону” сигаретини столга қўйдим. Лилия рўпарамга ўтирди. Мен дабдурустан сигаретга тармашдим. У халиги шишани очиб, иккита кадахни тўлатди. “Сиси” ичимлигини бошқа кадахларга қуйди. “Сиси” арокдан сўнг зўр газак бўлади, дарров захрини кирқади. Ичимлик анча ўткир экан, бироқ таъми тахир эди, дабдабали кўришишини айтмаганда менга ёкмади. Мен бунчалик кўнгилхушлик ва ҳашамдан ўзимни ноқулай сезаётгандим. Лилияга қанчалик ўрганиб қолган бўлмайин, барибир шу дастурхон, шу хона ва гўзал аёлга номуносиб эканлигимни тан олганим сайин, ўзимни ҳаяжон домида хис қилардим. Бу ҳолат тушга ўхшарди. Мени Лилиянинг каршисида титрок босаверар, унинг гапларига узук-юлук жавоб қайтарардим. Мен каршимдаги зангор кабутарни учириб юборишдан чўчирдим, айна дам унинг ройиш-истагига мос ҳаракат қилиш йўлини излаб қийналаётгандим. Лилия бу сафар “Столичный”ни очди. Мен кадахларни тўлғиздим. Буниси ёкимлирок эди. Сигарадан биттадан тутатдик. Ўзимни анча эркин тута бошладим.

Нега бунчалик тортинаяпсан... Олавер. Буларнинг барини Сен учун тайёрладим. Сени яхши кўриб қолганга ўхшайман. Сени тез-тез кўргим келаверади.

– Лил, ке, ёнимга ке.

У ўрнидан енгил қўзғолиб, ёнбошимдаги стулга ўтирди. Куюк қора сочини қўллари билан тўзғитиб, бошини кўксимга қўйди. Ич-ичимдан ҳаяжон тошиб, унинг кизиллик урган юзини ўзимга қаратдим. Оппок бўйни, сеҳржоду билан сузилган қароғи мени тамоман сархуш этди. Нозик бармоқлари кўксимни силар, оловдай эхтирос тафтидан борлигим эриб кетаётгандай эди. У кенг ҳарир либосининг тўғноғичини ечиб юборди. Кумушдай беғубор танасидан қўйлаги белигача сирғалиб тушди. Мен деразани беркитиб, пардани тушириб қўйдим.

Куннинг ярми ярим дакикага тенг бўлди... Лилия кўзгу каршисида эгнига оппоқ чойшаб илиб, хўл сочларини қуритаётганда завк билан томоша қилдим. Юниб қайтгандан сўнг, у узок пардозланди... Икковимиз кўзгу олдида тик турган кўйи ярим қадахдан "Столичный" ичдик. Майнинг таъмини унчалик сезмадим. Қорним роса очикқанди. Иштаха билан овкатландик. Кайфиятим анча тетик, ўзимни ҳаётимда илк бор яхши кўрдим, ҳали меҳр деган улуғ тушунча мендан юз ўғирмаганини, ёруғ ва чиройли лахзалар, нурга қоришик сониялар тамоман зулмат оғушига фарк бўлиб кетмаганини ҳис қилдим. Одам боласи барибир яшаши керак, инсон умри ҳамиша қаро кунлардан иборат эмаслиги учун ҳам яшаши керак.

Лилия "Сиси"ли қадахни лабига теккизиб ўйга толди. Кўксимга бошини қўйиб, бироздан сўнг деди:

— Қазармага кечқурун кетсанг ҳам бўлади-а?

— Нима эди... агар истасанг... шу ерда қолишим мумкин.

— Мен қолишингни истайман.

— Қоламан, сен зерикмасанг бас.

— Йўқ... ҳеч қачон зерикмайман.

— ...

— Қазармага бормасанг... сени кидиришадими?

— Албатта. Кечқурун рота бўйича йўқлама қилишадди. Агар бирорта аскар йўқолиб қолса, ҳеч кимга тинчлик йўқ. Ернинг тагидан бўлсаям ахтариб топишади.

— Командирингга тушунтириб қўйсанг бўлади-ку.

— Армиянинг ўзига яраша сири бор-да, Лил.

— Сири эмас, тартиб, интизоми, дегин.

— Фарқи нима?

— Албатта, фарқи бор... Сен ўрисчага баъзан қийнаиб қоласан.

— Барибир фикримни уктиролмаяман-ку. Қишлоқда яшаганман. Ўрислар йўқ биз томонда. Сен билан тил топишдик-ку!

— Бу борада тил топиш учун тил билиш шарт эмас. Мен Сени ёктириб қолдим, тамом. Соддасан, лекин ёкимтойгинасан. Бировга озор бермайдиган боласан...

— Лил, очигини айт... Сенга ким билан бўлсанг ҳам барибир-ку?

— Йўқ, илтимос қиламан, сен ундай ҳаёлга бормаслигинг керак. Тўғри, бу ердаги аёллар бузуклик қилишади, мен ҳам. Бироқ пул учун, лаънати, майда-чуйда

матохлар учун. Аммо, кўнгилнинг измида кимнидир тусасанг, нимаси ёмон...

Лилия ўйга ботган кўйи жим қотди. У бир нуқтага тикилиб сўзларди. “Ростов на Дону”ни бармоқлари билан айлантриб лабининг бир бурчига кистириб, гугурт чақди. Хорғинлик билан тутун пуркаб, менга тикилиб қолди. Юрагим увушиб кетди...

Унинг кўзларидан мени тамоман жодулайдиган меҳр коришиқ кайғу сузарди. Уни бағримга босиб, сочларини силадим... У титраб-титраб йиғларди. Менинг ҳам кўнглим бузилди. Тошга айланиб бўлган дунёнинг, зимистон дунёнинг дахшатли ўйинларидан қалтираб ёнаётган бир оғиз нотаваоннинг менинг кўксимдан паноҳ топгани боис ҳам бўғзимга ёш тикилди. Жангда йўқотган дўстларимнинг бошидагина шундай ахволга тушардим, бўғзимни изтироб тиллари тилкалаб ташларди. Бугун, айни дам, Лилиянинг айши-ишратга мойил хонасида, мен улғу бир куч, аёл меҳридан қониқиш ҳар қандай кайғу сафодан лаззатлироқ эканини англадим.

— Йиғлама... мен сени...

— Сен яхшисан...

— Айт, мен кимман?

— Менга ёкасан... ишон... сен бошқачасан...

— Яна бир нарса де... яна..., — у бўйнимга чирмашиб олди. Юзига кўз ёшлари сизганди.

— Чиройлисан... Лил, ўзингни бос...

У жимиб қолди... Туйқус кўзларимга қаради-да, лабларини тишлаб, ўзини орқага олди...

— Ичамиз, тўлатиб қуй. Менинг йиғлаганимга эътибор берма. Менда ҳеч қандай ҳис-ҳаяжон қолмаган, эҳтиросим сўнган. Мен қуриб бўлган дарахтман. Мен... мен севиш-севилишга асло нолойикман, тушунаёпсанми... Сен ҳали нимани кўрдинг — гўдаксан. Йўқ, сен гўдак эмас, эрта ҳаяжон бўлдинг. Мен Сени севиб қолганман... Ах, майли, бир фоҳишанинг севгисини тушунсанг бўлди.

У қадахни бир кўтаришда симириди. Мен бир ҳўплаш билан тугатдим. Яримлаган “Столичный”ни қадахларга тўлдириб қуйдим. Лилия тобора сулувроқ кўринар, очилиб борарди. У дунёнинг энг чиройли аёлига айланганди.

— Мен кечки йўқламадан сўнг сеникига келаман, — дедим.

— Албатта. Ўша казарманга бориб кўриниш бер. Кейин кечаси билан менинг ёнимда бўласан. Сени кўйиб

юбормайман. Ола, ичамиз, аскарчам. Кўтар! Сенинг жангларда омон юришинг учун... Афғондан соғ қайтишинг учун... У хориган кўйи стулга келиб ўтирди.

Мен балик, салат еб, "Сиси" ичдим. Лилия югослав мураббоси танаввул қилди. Кеч кириб қолганди. Қисмининг саф майдонида "кечки овқат"га чорловчи карнай садоси янгради. Лилия менга караб маъноли кулиб кўйди:

— Менинг корни оч аскарчам! Қани тезроқ, сени овқатга чакиришаяпти.

— Мени ошхонага бормаслигимга рухсат беринг, ўртоқ Генерал!

— Йўк, солдат! Армияда тартиб-интизом бор. Ҳамма нарса устав бўйича бўлиши керак. Сен бу ерда ўйнаб юрганинг йўк! Қани, ошхонага "беғом марш!"

— Хўп бўлади, ўртоқ генерал!

Лилия шарақлаб кулди.

Биз кечгача хайрлашдик.

... Қисм овқатга сафланганди.

Х

Аёллар модулидан чиққач, казармани айланиб ўтиб ичкарига кирдим. Ҳамма ёқ жим-жит, сув куйгандай. Коридорда навбатчи мудраб ўтирибди. Бошқа пайтда бўлганда, уни сўкиб ўтардим. Кайфиятим аъло эди, эътибор бермадим. Каравотимга бориб, ўзимни таппа ташладим. Кўзимга уйқу келмади... Авваллари сайлгоҳдан чарчаб қайтгач, ёки жангдан сўнг роҳатижон бўлиб туюлган казарма кўзимга ғариб ва совуқ кўринди. Икки қаватли каравотлар, сарғиш картон деворлар, ювилавериб, бўёғи кўчиб кетган пол, ажабтовур хид ўрналиб қолган казарма тип-тиниқ анҳор ичидан балчиқ ичига тушиб қолганим сингари фикримни келтирди. Ҳозир менга кимдир БМП-2ни ёғга ботиб тузатишимни ёки жангга чиқишимни айтса, дод деб бакириб юборардим, дунё зимистонга айланарди. Мен хали то ҳарбий хизматга довур аёл билан бўлмагандим, бунчалик кўнгилшошлик қилиб яйрамагандим.

Каравот силтаниб кетди. Тепамда рота командирининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари Шерстюк чақчаийиб турибди.

— Ухлаяпсизми, қария?

Ўрнимдан сапчиб туриб, кийимимни тузатдим. Ўзимни тутиб дедим:

– Худди шундай, ўрток катта лейтенант. Тобим йўк. Бошим айланаяпти. Овқатланишни хохламаяпман.

У менга яқинроқ келиб бош чайқади.

Яхши! Қани айт-чи, қария аскар хизматга қўл силтаб, ҳамма нарсага қўйиб қўйиши керакми, солдат?

Мен индамай туравердим.

– Гапир, сендан сўраяпман.

– Нега энди, ўрток катта лейтенант.

У кўзимга термулиб тагин жазавага минди:

Офицер солдатдан гап сўраса шундай жавоб бериладими?

– Ни как нет, ўрток катта лейтенант.

Унда айт-чи, қария аскар, уставга, интизомга қўйиб қўйилмаса нега сен ошхонадамас, бу ердасан. Нега оғзинг сасияпти. Қаерда, қачон, ким билан ичдинг?

Бошимни эгиб, чурк этмадим.

– Тилингни ютдингми? Айт? Нега ичдинг? Йўкса, гаупвахтага жўнайсан. Ўргулдим сендай жангчидан.

– Биринчи ротада эдим, ўрток катта лейтенант. Юртодошимнинг туғилган куни экан, озгина-озгина ичдик. Бошқа кайтарилмайди.

– Сен ўзбеклар бир-бирингни ерни тагидан бўлсаям топиб оласанлар. Ошхонадаям сенлар, омборхонадаям сенлар – қаерда бўлма тўдалашасанлар. Нима, сенлардан бошқа халқ йўқми? Афғонистонга тўйга келганми-санлар.

– Жанг қилгани, ўрток катта лейтенант ва жанг қилаяпмиз ҳам.

Замполит мендан бу жавобни кутмовди, бироз саросималанди. Ротадаги сержантларнинг деярли бари ўзбеклар эди, умуман, қисмда барча мушкул юмушларни Ўрта Осиёликлар эплашаётганди. Ошпаздан тортиб, нон кесувчигача, омборхоначиларнинг бари жангчилар таъбири билан айтсак, қорақулоқлар эди.

Зобит бироз паст тушса-да, сездирмай амирона деди:

Бошқа такрорлама... Сен ёш аскарларга ўртак бўл, ўргат, йўл кўрсат. Ҳозир дамивгни ол.

“Мен ёш аскарларга отишни, ўлдиришни ўргатайинми”, деб юборишимга оз колди.

Хўп бўлади, албатта, ўргатаман ўрток катта лейтенант. Кечки йўқламага довура дам олишга рухсат беринг, ўрток катта лейтенант!

Рухсат бераман. Бошқа аскарлар ичганингни бил-

масин, — деди у ва бурилиб кетаётиб тўнғиллади, — проста бардак, что за... й...

Мен эзма зобитдан осон кутулганимга шукур қилиб, ўрнимга чўзилдим. У ротадаги зобитлар ичида энг ёмони, ҳар нарсага аралашавериб одамнинг энсасини котирарди. Устав деса ўзини томдан ташлашдан ҳам қайтмас, армия конунчилигини сувдай симирган, ўз касбига сидкидилдан меҳр кўйганди. Икки гапнинг бирида уставдан келарди. Замполит ротанинг онаси бўлади, деганлари чин эди. У абжир, эпчил ва қайсар жангчилардан кўра кўпроқ бўйни бўш, интизомли аскарларни яхши кўрарди. Урушда ўша телбафеъл, тўполончи аскарлар жасорат кўрсатишини билса-да, уларни бетартиблиги боис хушламасди. Бошқа зобитлар эса ундан фарқли ўларок жанг қила оладиганларга ишонардилар, кези келгач, уларни замполитнинг майда-чуйда танбехларидан химоя қилардилар.

... Рота кечки овқатдан қайтгач, казарма вағир-вуғирга тўлди. Йўкламагача ётоқни тартибга келтирдик, Тўшаклар қайтадан текисланиб, тумбалардаги анқол-дашқоллар тартибга солинди. Каравотлар тўғриланди. Деразалар очилди. Йўлакда ювиниб артингач, аскарлар ташқарига чиқишди. Эшик олдидаги чекиш жойида тўп-тўп бўлишиб, “Донские” тутатишди. Мен Жалолободдаги нуқталардан бизга юборилган аскарлар ёнига суҳбатлашиш учун бордим. Улар қурол тозалаш учун ўрнатилган ёғоч столга чикиб чекишарди. Икки кундан бери ротага кўшилмай, қимтиниб юришибди. Бошқа жойдан келганликлари учун ўзларини бегона ҳисоблашишади чоғи, йўкса бунчалик одамови бўлиб ўтиришмасди. Мен нега энди ротада кўпчилик ўзбек бўла туриб, учинчи батальондан келган шу беш ўзбек йигитни ёлғизланиб юришини тушунолмасдим. Ҳали кўникиб кетишади, бироз тортинишяпти, жангга чиқишгач минг йиллик кадрдонга айландилар.

— Ишлар қалай, йигитлар... Ўрганиб қолдингларми?

— Ёмонмас, — деди қайишнини кўлига айлантириб ўраб олган гавдали йигит, — факат бу ерда тартиб-интизом кучлироқ экан.

— Ўрганиб кетасан. Жангга чикиб турсанг бунчалик қаттиқ режимнинг ҳам ўзига яраша лаззати борлигини биласан.

— Жалолободда уруш бўлмайди, демокчимисан, — у тўнғиллаб шерикларига қараб қўйди.

— Ҳар холда.

— Э, оғайни у ерда ҳам хужум қилишади. Баъзан постга яқин келишади. Тумшуғингнинг тагида кўриниб қолишади. Полкка бостириб киришмайди, битта взвод ўрнашган постларни эса ҳар кечаси дабдала қиладилар.

— Биз душманнинг уясига ўзимиз кириб борамиз, ўзимизга ўзимиз гўр қазиймиз. Полкда фақат устав бўйича яшайдилар, деб ўйласанг янглишасан, Армиянинг энг жанговар қисми шу ер, шу батальон. “Тозаловчилар” деб эшитгандирсан.

— Барибир бу ерда кун ўтиши қийин. Аскарни ўз холига қўймайдилар. Бундан кўра жангда юрган яхши.

— Ким аскарни ўз холига қўймайди?

— Зобитлар.

— Зобитлар сен ўйлаганчалик зуғумчи эмас. Улар тушундилар.

Йигитлардан новчаси оёқларини бир-бирига уриб тўпиллатди. Столдан тушиб казарма томон кетди. Қолганлар чурк этмай ўтиришарди. Мен қисмадаги ахвол ҳақида куйиб-пишиб гапирмайин, сираям уларга ёқмаётганини сездим. Улар аллақандай безовталиқ ва ҳадик билан тинглашар, умуман, Жалолободдан бу ерга жўнатилганликлари учун норизо эдилар.

— Сизларни нега бизга юборишди, — сўрадим халиги аскардан.

— Э онасини... ҳаммаси анови Сайдалининг касофати, — деди у казарма бурчагига ишора қилиб.

— Қайси Сайдали?

— Ана бурчакда... ротадошларинг олиб чиқиб уришяпти. Ўлиб кетмайдими, менга деса... Шу онангни эмгурни деб бизни жойимиздан кўчирди. Ана энди унга қўшилиб тўртта қорақулоқ абжағимиз чиқади.

— Жанжал кўтардингларми?

— Йўқ... анови одам отиб қўйди, постда, ўзимизнинг взводдаги бир украинни. Ўлган бола мужик эди. Хизма-тиям охирлаб қолувди.

— Нега отади?

— Постда ухлаб ўтирган экан. Урган шекилли.

— Ким ухлаб ўтирган. Ким кимни урган?

— Сайдали қоровуллик махали постда ухлаб қолган.

Сергей бориб қараса, жар томондаги постда ҳеч ким кўринмайди. Акамиз постдагиларнинг ҳаётини уйкуга алмаштириб, хуррак отаяптийкан. Кейин... Сергей уни тепади. Эсанкираб қолган Сайдали уни отиб ташлайди. Ишқилиб, ўзбекларни расво қилди. Сергейнинг юртдош-

лари Сайдалини ёки бирорта ўзбекни отиб ўлдирамай деб ойт ичган. Шунинг учун бизни шу ерга юборишди. Сенинг хабаринг йўқмиди?

— Мен қаердан билай? Хозир эшитиб турибман. Демак, шарманда бўлди, дегин.

— Бундан кўра жанжалкашлигимиз учун бошқа қисмга ёки "дицбат"¹га тушсак яхшийди.

— Сайдалини хозир бизникилар дабдала қилади. Уларга бошқачарок тушунтирсанглар бўлмасмиди?

— Э, менга нима дейсан. Очигини айтдим, тўғриси полкингизда ўзбекларнинг бунчалик ориятли эканини қаердан билай.

— Билмаган бўлсанг энди биласан. Сайдалинг ўлди, деявер. Уни хозир сулайтиб ташлашгандир. Ўйлаш керак эди. Шунчалик аҳмоқ бўлмасанглар, шу гапни ташқарига чиқазармидинглар.

Мен казарманинг орқасига айланиб ўтдим. Бир тўда аскарлар Сайдалини деворга тираб, бири кўйиб бири саволга тутаяпти. Ахён-ахёнда нимадир деб тўнғиллаб кўяётган Сайдалига кутилмаганда тепки ёки мушт тушади. У чўзиб инграйди. Аскарлар сўкиниб, тагин гапга соладилар. У жавоб қайтармай бошқаси туширади. Ўзбек ўзбекни шунчалар қийнаётганига, вазоҳат билан уришаётганига биргина Ор тушунчаси эмас, балки урушда инсон дунёсини чалғитган мавҳум бир туйғу, ҳар лаҳза одамни ўз-ўзидан нафратлантирувчи хиссиёт бугун Сайдалига қаратилганини ҳеч ким пайқамётганиди.

— Ўзбекни шарманда қипсанда-а? Мана сенга.

Аскар унинг биқинига туширди.

— Имм... м... во она, вооо...

Кимдир энқайган Сайдалини ортига тепди. У гупиллаб кулади. Бошқалар ҳам тепкилай бошлашди. У холсиз инқиллаб ётган жойида айланар, ҳар зарбдан сўнг кўтарилиб-кўтарилиб тушарди.

— Юзида белги қолдирманглар, ҳеч ким сезмасин, — деди учинчи взводдаги пулемётчи.

Сайдали копток сингари тепкилар ичида колди. Мен аскарларга ҳеч нарса деёлмадим. Мен дунёда йўқдай эдим гўё. Қоронғуда тўмпайиб ётган Сайдалининг жуссасига қараб тош бўлиб туравердим.

Бироздан сўнг, Жалолободдан келган тўрт жангчи Сайдалини кўтариб кетишди.

¹ "Д и ц б а т" — ҳарбий аскарлар камокхопаси.

Казармада ҳеч нарса бўлмаган каби тўс-тўполон давом этарди.

Кечки йўқламада Жалолободдан келганлар орасида бир киши сафда йўқ эди. Рота командирига навбатчи сержант унинг касаллигини айтди. Сайдали казарма бурчагидаги охирги каравотда, тўшакка ўраб қўйилганди.

— Чёрт сним — тузалиб қолар, — деди рота командири.

Казарма чироклари ўчгунга қадар “Фрунзевец” газетасини варақлаб ўтирдим. Иттифок¹да бўлаётган майдачуйда ҳарбий воқеалар гаширни келтирди. Турли-туман мусобақалар, ҳарбий тайёргарликлар, Совет аскарининг хулқ-атвори, жасоратли зобитлар ҳақидаги хаволанган мақола, хабарларни ўқиш қулгили туюлса-да, мен вақт ўтказиш учун уларга қўз югуртирдим. Энағарлар, ҳеч қачон афғон уруши ҳақидаги ҳақиқатнинг юздан бирини ҳам ёзишмайди. “Байналмилал” бурч деб, оғиз кўпиртиришади, тупурдим сенларнинг “байналмилал” лигингга. Узаро ёрдамнинг шу бўлса, қирғин-баротинг, босқинчилигинг қандай бўлади. Армияни мактаб, шон-шавкатга қўмиб ташлашибди. О, буларнинг айтишича, Совет аскари нақадар хавас қилгудек, қучли, иродали, ҳар нарсани енгиб ўтади. Макта-я, онағарлар, макта...

Мен газетани ёғимлаб тумба устига ташладим. Этимни тозалаб, ўрнимда одам ухлаётган каби тўшакни хурпайтиб қўйдим. Йўлакка чикмоқчи бўлувдим, оппоқ ички кийимда югуриб келаётган Ринатга қўзим тушди. Казарма бурчагида, уч-тўрт аскар ғувур-ғувур қилиб гаплашишар, аллақандай саросимали вазият пайдо бўлганди. Мен эътибор бермасликка ҳаракат қилсам-да, қўнглим алланечук совуқ воқеани сезганди.

— Ҳа, нима бунча, арвоҳга ўхшаб, ёғимрлаб қолдинглар, — дедим Ринатга.

— Секинроқ гапир. Иш пачава. Анови, Сайдали борку, Жалолободдан келган. Ўша... ўлиб қолибди.

Ринат серрайиб турарди. Баданим музлаб кетди.

— Нега ўлади? Нима учун ўлади?

— Секинроқ... Ҳозир ҳеч жойга борма тур. Навбатчи командир ротани хабардор қилгани кетди. Аҳвол чатоқ.

Бошимга оғир гурзи тушган каби зириллаб оғриди. Қутилмаган хабар, миямни зирқиратиб ўтди.

¹ Иттифок — СССР

- Сенинг бу ишга дахлинг йўр-а, — дедим зўрға.
- Нима деяпсан? — Ринат орқага тисарилди...
- Нега кўрқаяпсан?..
- Бошқаларга жавир бўлади-да.
- Борини кўришади... Ах... жонга тегди.

Мен ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилсам ҳам, холсизланиб ўрнимга чўзилдим. Казарма ичидаги ўлик сукунатга ваҳм кўриқчилик қиларди. Ҳамма нарсадан хабардор ротанинг тенг ярми нафасини ичига ютиб, энди буёғи нима бўлиши, қандай воқеа рўй беришини кутарди.

Ярим соат ўтар-ўтмас навбатчи келиб, ҳамма сержантларни турғизиб, йўлак охиридаги зобитлар хонасига бошлаб кетди. Казармага жимлик чўккан, тунгача ғала-ғовур босилмайдиган ётоқ, бу кеча тинчиб қолганди. Аскарлар ўзини ухлаганга солиб ётишарди.

Казармага замбил кўтарган икки аскар ва зобитлар кириб келишди. Мен бири қисм табобат нуктасидаги врач зобит эканига шубҳа қилмадим. Бири рота командири, қолганлари штабдан келишган. Улар бурчакдаги каравотда ётган ўлик тепасида сўзсиз туришди. Аскарлар мурдани ортикча шовқинсиз замбилга солиб олиб кетишди. Уларнинг изидан худди шундай ҳаракат билан зобитлар чиқдилар. Фақат казармадан ташқарида, йўлакда рота командирининг ялинишга мойил овози эшитилди.

Ўртоқ майор. Ахир эртага жангга чиқамиз. Буни йўлини қилиш керак. Мен аскарларнинг қайси бирини айблай оламан. Ротага ёмон таъсир қилади.

Ахир, одам ўлган-ку. Жангда ўлмаган, — деди дўриллоқ овоз.

— Ўртоқ майор, тушунинг. Жанг олдидан мен бу иш билан шуғуллана олмайман. Қолаверса, кимни...

— Буни Сен ўзинг хал қиласан.

Тушундим ўртоқ майор, бу галги жангда энг кийин жойга менинг ротам боради. Кечаги гапга розиман.

Бу бошқа гап. Ўзингга келдинг энди. Ха, майли ҳаракат қиламиз. Буёғига аҳтиёт бўлинглар. Агар Иттифоқда бўлганда борми, ҳамманг кетардинг.

XI

Эрталаб карнайнинг совуқ ванғиллаши аскарларни саф майдонига чорлади. Нонуштага ҳали анча бор эди. Тасир-тусур қилиб, қуролларни елкага осиб, казармадан

ташқарига отилган аскарлар қандай воқеа содир бўлганидан бехабар эдилар. Минамётчилар, танкчилар, артиллериячилар аллақачон тизилган. Қисм жанубидан разведкачи ва сапёрлар ротаси ҳаллослаб югуриб келарди. Ҳар галгидай пиёдалар бошқалардан кейин сафга чиқди. Минбар олдида қисмнинг барча зобитлари лавозимига қараб тизилдилар. Қисм саф тортгач, командирлар штаб бошлиғига ҳисобот беришди.

Зобитлар юзида саросима пайдо бўлганди. Бу йиғин на олдинда рўй берадиган жанг, на ҳарбий тайёргарлик, на эрталабки нонуштага ишора эмаслиги сезилиб турарди.

— Бир фалокат бўлганга ўхшайди, — деди менинг ортимда турган Ринат.

— Агар кечаги иш газак олган бўлса, худо урди, ошна...

— Йўқ-е. Бу иш учун эмасдир.

— Унда яна кимдир қўлга тушган ёки... шўро аскарини сўйиб кетишган.

— Балки жангга чиқармиз.

— Агар жангга борсак, олдиндан хабар келарди. Йўқ, бу ерда бошқа гап бор.

Қисмга “Смирно” таъкиди қайтадан берилди. Минбар томондан полк командири чиқиб келди. У бироз сукут сақлаб қаддини ростлади. Овозини авжга чиқариб, деди:

— Ўртоқ солдатлар, жангчилар. Кеча полкимизда энг мудҳиш воқеа содир бўлди. Одам тилга олишга ҳам уялади. Совет аскарининг шаънини туширадиган бу иш сизу биз учун ҳақоратдир. Кеча... Кеча разведкачилар ротасидан, ха... ха, разведкачилар командири ўртоқ Гендулин, эшитинг сиз, бу сизга тааллуқли, бир солдат... бир солдат... қисмимизга яқин манови қишлоққа оралаб, савдо-сотик билан шуғулланмоқчи бўлган. У штабдан автомат ўғирлаган ва сотиш учун бачалар билан тил бириктирган. Оқибат мана...

Минбар ордидан замбил кўтарган иккита дўхтир аскар ва бир зобит саф майдонига кириб келишди. Сафнинг сўл қаноти — разведкачилар томонга юришди ва тизилган аскарларга замбилни кўрсатиб кела бошладилар. Улар бизнинг рота аскарлари олдига келишгач, мен замбилга чўзилиб қарадим. Замбилда манглайдан ўқ

еган ва ўқ теккан жой ўйилиб кетган, ўкка ўн афғони¹ бурчак шаклида қайтарилиб, тикилиб қўйилган эди. Аскарнинг кўзлари осмонга битиб, аянчли, хор ахволда ётарди.

Замбил полкдаги ҳамма аскарларга кўрсатилди.

— Энди у ўқиган мактаб, яшаган шаҳар ижрокўми, комсомол кўмитасига хат ёзамиз. Оддий аскар Игнатъев тартиб-интизомга бўйсунмагани, армия уставини тан олмагани ҳамда ўз командирларининг буйруғига қулоқ тутмагани, жангчи дўстларини кадрламагани учун халок бўлди, деб хабар қиламиз. Агар бу солдат ўз онасини хурмат қилганда эди, шу ишга қўл урмасди. Ва ниҳоят... Шўро аскарининг шаънига иснод келтирди, лойик ўлим топди. Мен Сизлардан интизомни бўшаштирмаслик, командирлар буйруғи ва уставга риоя қилишларингизни талаб қиламан...

Қисм командири ваъз ўқиб бўлгач, ҳар бир ротала нонуштага довур ярим соатлик сиёсий дарс ўтилиши белгиланди. Мен замполитнинг ачиган фалсафасини ўлгудай ёмон кўрардим. Сасиган оғиздан ириган гап чиқади, деганларидай у фақат ўлим ва фалокатдан гапирарди.

Рота қазарма охиридаги хонага қамалди. Навбатчидан ташқари ҳамма замполитнинг нутқ ирод қилишига кўзи учиб ўтирарди. Мен хонанинг бурчагига Ринат билан ёнма-ён ўтириб олиб, уйга хат ёза бошладим. Замполит кириб келгач, ҳамма ўрнидан дувуллаб турди. Мен олдимдаги тик турган аскар панасида ўрнимдан кўзғолмай ёзишни давом эттирдим. Рота кимир этмай тик турарди, хонага жимлик чўқди. Столга бағримни тираб, серрайган аскарлар орасидан замполитга кўз қиримни ташладим. У мени қирғий қараш қилиб кузатиб турганди. Ҳеч нарса бўлмагани каби ёзавердим, ўрнимдан даст туриб тик қотишга бўйним ёр бермади, замполитни ижирганиб, ёмон кўришимни яна бир бор ҳис қилдим. Ҳозир у менга эрмак учун китмир гап айтишини, дакки беришини, устимга мағзава ағдариб, пичинг қилишини билиб турардим.

— Қани тур, ўрнингдан тур, солдат.

Мен эшитмаганга олиб, бошимни янада қуйи эгдим. Ёзганларимни жўрттага пичирлаб ўқийвердим. Бошқа-

¹ У н а ф ф о н и — пул... Энг паст қийматга эга сўм.

лар музлаб оёқда тик туришар, ҳеч ким кимири этмас, “Вольно” таъкидини кутишарди. Замполит тутақиб так-рорлади.

— Ўрнингдан тур, солдат! Ўртоқ... в бу сенга таал-лукли. Етар майнавозчилик.

Мен ўрнимдан турдим. Замполит бошини чайқаб, ўзи-ча ранжиган киши бўлди. Юзига қаҳр туси бериб, менга тикилиб деди:

— Ха, солдат... Мунча шишмасанг. Хизмат охирлари деб, қўйиб қўйиш керак экан-да-а?

— Нимани қўйиб қўйдим.

— Ротанинг офицерларига, қуролдошларинг, қола-верса, уставга қўндалангига қўйиб қўйдинг.

— Мен ҳали ҳеч нарсага қўймадим, ўртоқ катта лей-тенант.

— Ну чёрт побери, ты уже слишком борзым стал. Ҳозир нима билан шуғулланиб ўтирибсан. Сен учун офи-цер сарик чакага тенг, шундайми?

— Никак нет, ўртоқ катта лейтенант. Уйга хат ёзиб олайин девдим.

— Менинг кирганимни кўрмадингми.

— Кўрдим, ўртоқ катта лейтенант.

— С этим мне ...й положил-да, солдат?

— Никак нет!

— Айтдим-ку, уйга хат ёзаётувдим деб...

— Бўпти, машғулотдан сўнг гаплашамиз, ўртоқ сол-дат.

Ринат бикинимдан туртди. Замполит билан жағ уриш-тиргим келди. Негадир хумордан чикиб, унинг асабига тегишни жуда хохлаётгандим.

— Ўртоқ катта лейтенант, бу ердагилар учун Сиёсий маъруза тинглашдан кўра, бирор фойдали иш билан шу-ғулланиш яхшироқ. Масалан, қурол тозалаш ёки уст-бошини ювиш, уйга хат ёзиш. Бир хонага тикилиб, эс-наб ўтиришнинг нима кераги бор.

— Хаа.., шундай денг, философ бўп кетинг, ўртоқ оддий аскар. Демак, сизга керак эмас.

— Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант.

Замполитнинг юзидан қони қочиб, қазаби тошди.

— Ҳамма ўтирсин... Сен, ...ов, сенга рухсат берма-дим. Тур ўрнингдан. Чик хонадан. Бор, йўқол... Мен сени... Мен сени...

— Кетсам, кетавераман.

Мен столдаги яримлаган хат ва ручкани олиб, эшикка томон юрдим.

— Тўхта, аскар, — деди замполит столга чертиб — hozir тўғри рота командирининг олдига бориб, мени катта лейтенант Шерстюк машғулотдан чиқазиб юборди, де. Тартиб интизомни унутиб қўйганман, де.

— Хўп бўлади, ўртоқ лейтенант. Шундай дейман.

— Катта лейтенант!

— Хўп бўлади, ўртоқ катта лейтенант, фарки нима?

Йўлакка чикиб, ўзимни анча енгил хис қилдим. Ринатнинг тумбасидан “Сиси” олиб ичдим-да, бўш қутига сув тўлғазиб, жойига қўйдим... Замполит “ока”сининг машғулотидан чапқаб чикса ичади. Мени роса сўкса керак. Каравотда чўзилиб ётсам, тагин бирортаси миямда ёнрок чақмасин, деб ташкарига чиқдим. Навбатчи аскарга мени кўрганинг йўк, деб уқтирдим.

Ташкарига чикиб, бетон йўлак бўйлаб бурилгандим хамки, зобитлар хонасининг деразаси тақиллади. Бурилиб қарадим — ичкарида рота командири мени имляпти.

Нега бўш юрибсан, — деди у стулда оёғини чапиштириб ўтирган қўйи кулдонга папиросини эзғилаб.

Мен димикқан хона ва бўшаган “Столичный” диккайган стол ва газаклар, балик қилтанокларига кўз югуртирдим. Ичкарида кийим-кечак, хамма нарса пала-партиш сочилиб ётарди.

— Ўзим ташкарига чиқаётувдим. Халиги, замполит машғулотидан чиқазиб юборди. Сизга доклад қилмоқчийдим, навбатчи ротный хонасидамас деди.

— Ундай бўлса яхши. — У бармоқларини нозик ҳаракат билан бир-бирига теккизиб, тирсагини столга тиради, нималар қиляапсанлар ўзи. Шунчалик жонга тегдики, бу интизомсизликларинг. Тўғри, яхши жангчи-санлар. Ҳамманг тушунасан кўп нарсани... Жангда ботирлик қиласанлар. Кейин, армиядасанлар, аскарсанлар. Қуйишқондан чикиб кетмаслик керак. Ҳамманг халигидан чекасан, ичасан, офицерни менсимай қўйгансанлар. Уруш одамни чарчатади, буни яхши тушунаман. Бироқ, хар нарсани ўйлаганимиздай амалга ошириш ҳукуқини бермайди бу. Атроф билан ҳисоблашишга мажбурмиз. Жангчи хар томонлама етук бўлиши керак. Тушундингми?

У лабининг четига “Ростов на Дону” кистириб, олифтагарчилик билан орқага суялди. Уйқусизликдан кизарган кўзларини бир нуктага қадади. Манглайи тиришди. Оғир ух тортди. Сигарет тутунини шифтга узун пуфлаб, деди:

— Уйланмагансан-а?

— Бўйдоқман.

— Менинг болаларим бор. Хотиним қараяпти. Умуман, уларни ўйласам афсусланаман, урушда ўзидан бошқа ҳеч кими йўқ одамгина бошқалардан кўра иродалироқ бўлади. Ота-онанг бордир?

Мен рота командирининг тез ўзгариб қолганини, мен билан кўнгилдан суҳбатлашиш иштиёқи туғилганига хайрон эдим.

— Ота-онам бор. Оиламизда ўн жонмиз.

— Ўзбеклар болани яхши кўришади, биламан. Ғалати халқ. Сен хафа бўлма, гапимдан, лекин бунчалик ўз жонига жавр қилиш нимага керак?

— Бизда бола-чақаси кўп одам бадавлат ҳисобланади.

— Ҳа, майли... Менга қара, билдирмай бориб, битта “Столичный” топиб кел. Комбатга кўринма.

У чўнтагидан юз чек чиқариб, столга қўйди. Мен пулни олиб, ташқарига чиқдим-да, хона деразаси олдига келгач, сигарет тутатиб, секин юрдим. Аскарлар кафасга солинган қушлар каби жавдирабгина маъруза тинглашяпти.

Мен “Столичный” олиб келганимда рота командири деразаларни очиб, каравотда ётиб китоб ўқирди. Арокни столга қўйиб, кетишга рухсат сўровдим, у қўли билан “ўтир” ишорасини қилди. Стулга чўкиб, идишларни тартибга солдим. Кулдон ва балиқ қолдиқлари уюлган ликопчаларни тозаладим. Командир рўпарамга келиб, шисани очди.

— Шкафни кўр, қадах бор, ол буёққа.

У менга қадах узатди. Сира кутмагандим. Ичмайман, дейишга хожат йўқ эди, командирнинг муносабати самимий эканлигини ҳис қилдим.

— Олдик, қани, уйга соғ-саломат қайтишимиз учун. Олдиндаги жанг талофатсиз ўтсин.

Биз кўтардик. Мен қарам салатини газак қилиб, “Сиси” ичдим. Хаяжонланганимни сездирмаслик учун,

хонанинг у ёқ-бу ёғига алангладим. Командир тагин куйди. Биз тагин ичдик.

— Эртага жанг қиламизми, дўстим, — деди командир шифтга тикилиб сигарет тутунини пуфларкан.

— Қилаверамиз... биринчисимас-ку, ўртоқ катта лейтенант.

— Бу сафаргисининг фарқи шуки, фақат разведкачилар ва бизнинг рота боради. Бир ҳафтадан кейин Пармонга юриш мўлжалланмоқда. Бутун армия рейдга чиқади. Бизга вазиятни билиб қайтиш, йўлларни текшириш топширилади.

Мен бор-йўғи иккита ротанинг жангга бориши хавфли демокчи бўлдим, бироқ командир олдида бундай дейишга иймандим.

— Пағмон бўлса, Пағмонда, ўртоқ катта лейтенант. Бораверамиз. Ҳеч қандай кўркинчли жойи йўқ.

— Ҳа... кечаги нохуш воқеалар учун бизга бу оғир топшириқни беришди. Мен ҳозир тартибсизлиги учун ҳеч қандай аскарни жанг олдидан жазолай олмайман. Менга тўполончи бўлсаям, ботир, отишни биладиган, жасур жангчилар керак.

— Бизнинг ротадаги аскарларга ишонса бўлади, ўртоқ катта лейтенант.

— Одамларни оз оламиз. Ҳар битта машинага учтадан пиёда аскар етади. Ҳамма машина жангга чиқади. Пағмон текис жой. БМП-2 билан жанг қилсак қулай. Операторларга боғлиқ кўп нарса. Сенинг машинанг қалай? Камчилиги йўқ бўлса керак, а?

— Худди шундай. Машина зўр, ишонаман. Снарядлар тўлиқ юкланган, отув мили тозаланган, алоқа яхши ишлайди.

— Унда сенинг машинангда бораман. Ринатга айт, ёқилғи ва аккумуляторни текшириб кўрсин.

— Қачон жўнаймиз?

Кечкурун учда. Нонуштадан сўнг пиёдалар, механик ва операторлар паркка боришади. Офицерлар назорат қилишади. Кун бўйи паркда ишлаймиз... Қани ол, икковимиз бир кемага тушамиз, омон қайтайлик, жангдан сўнг мановининг ярмини ичиш насиб қилсин иккаламизга, — рота командири қадахни бир кўтаришда симириб, яримлаган “Столичный”ни шкафга солиб қўйди.

Мен рухсат сўраб, ўрнимдан турдим. Арқоқ яхшигина кайф берди. Бошим анчагина енгиллашиб колганди.

— Қорнинг тўқми, — сўради рота командири эшик кесақисига қўл чўзганимда.

— Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант. Тушликкача бемалол юрсам бўлади.

— Унда соат ўн биргача дамингни ол. Рота нонуштадан қайтгач, паркка кетади. Эсингдан чикмасин, соат аниқ ўн бирда паркда бўл.

— Хўп бўлади, ўртоқ катта лейтенант. Раҳмат сизга.

— Хеч қиси йўқ. Бор энди, замполитга ўзим айтиб қўяман.

Казарма йўлагига “кафасдаги кушлар” бетоқат аскарлар хонадан чувиллаб чиқдилар. Мен замполитга кўринмаслик учун эшик ортидан бекиниб турдим. У мени йўлакка чиққан заҳотим кўрган шекилли, чийиллаб кичкирди:

— Оддий аскар! Қани мени олдимга кел!

Хеч нарсани билмаган каби замполитнинг рўпарасида турдим.

— Мурожаат қилишга рухсат беринг, ўртоқ катта лейтенант!

— Айтдингни, ротныйга?..

— Нима деб?

— Мен сенга нима девдим, солдат! Замполит машғулотдан чикариб юборди, деб.

— Эй, албатта-да.

— Тўғри тур, нега майнавозчилик қиласан.

— Нимаси майнавозчилик. Ротный дамингни ол, деди. Ёкмаган бўлса, майли, машғулотга кирма деди, умуман ротный сизнинг маърузангизни тингламаганимдан хабардор. Кетаверайми?

— Қаёққа?..

— Ухлайман.

— Аҳмоқмисан?

— Ким аҳмоқ? Мен ротныйнинг буйруғини бажараман. Сиз эса уни рад қилаяпсиз.

Ах, чётр побери. Ҳозир катта лейтенант Сидировдан сўрайман.

— Ихтиёрингиз. Бу сизнинг вазифангизга киради, ўртоқ катта лейтенант.

— Ах, ҳақиқатанам калондимоғ бўлиб кетибсанлар,

солдат. Тагин Сени “Жасорати учун”га ёзиб ўтирибман. Шу хулқинг учун бекор қилишим мумкин.

— Мен уни жанг қилиб олдим.

Замполит кўзларини чақчайтирди, бўйин томирлари бўртиб, юзи кип-қизариб кетди.

— Шунақа де...

— Ха, умуман, мне на...что нужен ваш медаль?

Замполит газаб билан менга қараб турди-да, шахдам қадам ташлаб, зобитлар хонаси томон юриб кетди. Бурчақда бизнинг айтишувимизни кузатиб турган Мўмин, Ринат, Юра хохолаб кулди. Хонадан энди чиқиб келган Нурмахон уларга қараб аланглаб турарди. Ротанинг ягона дарди эрталабки нонуштага олдинроқ бориш эди. Ҳамма қарнайнинг овқатга чорлашини сабрсиэлик билан кутяпти.

XII

Замполитни куйдирганимдан сўнг, ташқарига димоним чок бўлиб чиқдим. Хаво тоза, атроф чароғон. Осмон тип-тиник. Қуёш дунёни эрталабки илиқ нурларга ғарк қилган. Сарғиш қазармалар бесарҳад океан узра лопиллаётган кемаларга ўхшайди.

Лилияни зобитлар ошхонасидан топдим. У шинам емакхонадаги столларга овқат таксимлаётганди. Мени кўриши билан қўлидаги патнисни столга қўйиб, бироз тик турди. Мен бевақт келганлигимни англасам-да, барибир чиқиб кетишини хаёлимга ҳам келтирмасдим.

— Нега келдинг, тинчликми? — деди у кўзлари пир-пираб.

Унинг қўлидан ушладим. Хайратланиб қаради.

Сен билан гаплашаман дедим. Яхшиси, ўриндикка ўтирайлик.

У енгил ҳаракат билан ичкари хонадан шиша кўзачада апелсин шарбати олиб келди.

— Ҳозир... вақти эмас. Полк командири ҳамда катта офицерлар овқатланади... Ўн дақиқадан сўнг бу ерда бўлишади. Ол ич... мазали шарбат. Бунақасини аскарларга беришмайди. Сен аскар эмассан, генералсан. Ич...

Шарбатга тўла сирли кружкани унинг юзига теккиздим.

— Мен кечқурун жангга кетаяпман.

— Нега... хали вақт бор-ку, — у тикилиб қолди.
— Кечкурун... Разведкачилар билан борамиз.
— Ўша жойга сизларнинг ротани белгилашдими? Пағмон деган жойга-я? Айтишларича, икки ҳафтадан кейин армия йўлга тушаркан.

— Сен дивизия штабида ишлайсан, шекилли, — дедим сочини силаб.

— Ҳаммасидан хабарим бор. Сен қол! Мен сени олиб қоламан.

— Қандай қилиб?

— Санчаствадаги врач-офицер бор-ку, подполковник. Ўшанга айтаман. Унинг гапи гап, даволанасан, тамом.

— Мен соғман.

— Нима қилти. У сенинг соғ ёки бетоблигингни текширмайди. Жангга жўнатмайди, тамом.

— Йўк, Лил, бораман. Тушун, ротный билан бирга чиқаман. У менинг машинада бўлади. Қолиш мумкин эмас.

— Причём здесь твой ротный? У бошқалар билан боради.

— Лил... қўй, керакмас. Хайрлашамиз. Қайтиб келгунамча...

— Жуда хохлаяпсанми кетишни... ахир... у ерда...

— Хохламасам-да, боришим шарт.

У бошини кўксимга қўйди. Мен қўлларини сиқдим. Кўзлари чиройлидан чиройли эди. Чиройли кўзлардан ҳам чиройли эди.

— Келасан. Сен... келасан... Ол, яна битта ич. Иста-санг... врачга...

— Йўк...

Биз оғир хайрлашдик. Ташқари файзсиз ва ғариб кўринди. Назаримда бир зумда зулмат чўккандай эди. Штаб тарафдан қисм командири ва бир тўда зобит тамадди қилиш учун келишарди. Рота казарма олдида эрталабки нонуштага саф тортганди. Билагига кизил латта боғлаган навбатчи сержант, аскарлар ошхонаси эшигини очиб қўйди. Бутун қисм емакхонага кўз тутганди. Мен казармага кириб ухлашни хоҳлардим.

XIII

Кечаси йўл унумли бўлади. Белгиланган муддатдан хийла барвақт қўзғолган рота тонгги хира-ширада Пағ-

монга етиб келди. Қалин деворли қўрғонлар, пасткам ва хароба уйлар, дов-дарахтлар, адл қад тераклар узра ёйилган тун чодирини қўнғир тусга кира бошлаган эди. Қишлоққа аллақачон хабар етган, ваҳм оралаган кўчалар узра тизилган кулбаларнинг эшиги очик ҳолда ётар, одатдагидай аҳоли тоққа қочиб кетган эди. Атрофи тоғлар билан тўсилган Пағмон кимсасиз ва ғариб аҳволда кўринарди. Биз қишлоқнинг қўрғонлардан ҳоли, беҳавотир текис жойида ўрнашдик. Разведкачилар биздан ичкарироқ, икки чақирим пастликка тушдилар. Суқунатнинг ваҳимага тўла қўйнида ҳар сония рўпарангда кутилмаган даҳшат содир бўлишидан чўчийсан. Юрагинг сиқилиб, асабларинг зўриқади. Қишлоқ бизни эрмак қилиб ўтирган, истаган маҳали ютишга шай аждархога ўхшарди.

Тонг ёришгунга қадар пиёдалардан тўрт жангчи, разведкачилар билан биргаликда кузатишга юборилиши керак эди. БМП-2лар ҳар лаҳзада ўт очишга шай қилинди. Ҳар бир машинада бор-йўғи иккитадан пиёда, биттадан зобит ва прапорщик тақсимланган, жанг бошланиши билан улар машиналарнинг десант бўлмасига кириб олишади ва махсус туйнукчалардан ўт очишади. Ҳали номаълум вазиятда пиёдаларнинг техникалардан ташқарида туриши мумкин эмас, акс ҳолда улар қирилиб кетишлари турган гап эди. Душманни оғир артиллерия ва самолётларсиз, фақат БМП-2лар билан тўсишга мажбур эдик. Танкчилар батальони колонна олдида юриш учун фақатгина битта танк берди. Бесарҳад қишлоқ ичкарисидан иккита ротанинг тир тўзғиши, кириб ташланиши ҳеч гап эмасди. Хуллас, бу тонг бу жанг олдидан ҳар ким ўз ўлимини бўйнига олиб қўйганди.

Рота бир дақиқага бизнинг машина панасида йиғилди. Командир аскарларга чўккалаб ўтиришга буйруқ берди. Бешовкин, ими-жимиди қандай ҳаракат қилишимизни келишиб олдик. Замполит, сержант Юра, тагин икки аскарга қишлоқ ичкарисидаги қўрғонларни кузатиб келиш топширилди. Улар ҳавф туғилса қўкка яшил мушак отишлари керак эди. Қўкда қизил мушак ёниши, биз қайтиб боролмаймиз, деган маънони англатишини беизох тушундик...

Мен Юрани қучоқлашиб кузатдим. У ҳеч нарса демади, фақат елкаларимни сиқиб қўйди.

Рота кузатувга кетаётганлар билан бирма-бир бағирлашди.

Атроф ёруғлашиб, киплоқ манзараси аниқ намоён бўлди. Биздан олдинда гира-ширада кўринмаган, паст-баландлик қабристон экан. Аскарлар машиналарга ўрнашиб, буйрукни кутишяпти. Кетганлардан дарак йўқ эди.

Мен оператор хонасида кузатув ойнаси орқали кўрғонга карадим. Айланасига ўралган деворларга снаряд зиён етказолмас керак, деб ўйладим. Ёнимда рота командири алоқани қулоғига тутиб ўтирибди. Мик этмайди. Хаяжонланганини яшириш учун менга бош силкиб, кўз қисиб кўяди. Бутун бошли ротанинг, жангга чиққан қирқ инсоннинг қисмати елкасига юкланганини хис қилган зобит учун қирғинбарот уруш олдидан рўй берадиган жимлик нақадар дахшатли эканини сезиш қийин эмас... У ўлимдан кўра, рота тақдири, бугунги жанг қандай яқун топиши, ҳамда бугуннинг қандай ўтишини ўйлаб қайғурарди. Аҳён-аҳёнда замполитни алоқага чақиради, жавоб бўлавермагач, сўкинар, разведкачиларнинг химояда қолган қисми броня¹ билан боғланарди.

Мен алоқа орқали ҳозирча тинчлик, ҳеч қандай воқеа содир бўлмаётганини билиб турардим. Кўрғон жим-жит. Қишлоқ котиб қолган, сеҳрлангандай эди гўё. На ит хуради, на бошқа бир овоз бор.

Алоқада чўзик, қисқа-юлик товуш эшитилди. Мен замполитнинг овозини танидим. Рота командири дарҳол ундан вазиятни сўради.

— Розмах, розмах, мен Рапира... Нуктага келдим... ноль, ўттиз етти..., — деди замполит.

— Рапира... тушундим, — деди рота командири ховлиқиб.

— Ўзинг билан битта қаламни олиб нуктага етмиш уч, ёрдамчи қалам билан тагин бир қалам ташқарида турсин. Агар осойиш бўлса, сендан кейин улар нуктага етмиш уч.

— Тушундим, Розмах, — деди замполит.

Менинг замполитга меҳрим товланди. Ишқилиб, омон бўлсин.

— Яшавор Сергей... Ўзингни эҳтиётла, Сергей. Ил-

¹ Б р о н я техника бўлинмаси, оператор ва механиклар.

дамроқ ҳаракат кил, мен билан алокани узма, — деди рота командири.

Бир маҳал ўтиб кишлоқдан ўк овози эшитилди. Сўнгра отишма авжга чиқди, гумбурлаш содир бўлди.

Мен кузатув ойнаси оркали кўрғон томондан тутун ўрлаганини кўрдим. Бир зумда бошимиздан ўқлар уча бошлади. Минамёт снарядлари ёғилди. Кўрғоннинг баланд деворларига урилган кизил мушак, бурчак шаклида йўналишини ўзгартириб, ҳавога чизик тортди. Рота командири ихраб юборди. Техникалардан дуч келган жойга ўк отдик. Мен ён томондаги мачит деворларидан ошиб тушаётган қуролли одамларни кўрдим.

— От, — деди командир, тезроқ от. Механик машинани юрғиз. Тўғри, мачитга қараб ҳайда. Сен тинимсиз отавер.

Мен мачитга қарата ўк отиб, биз томонга эмакляб келаётганларни тўхтатиб турдим. Ринат машинани уларга қарши юрғизди.

— Хамма, хамма! Розмах кутиларга, мени эшитинг! Фақат ҳаракатда бўлинглар, тинимсиз ўк отинглар. Рапира... Рапира, мен Розмах... Сергей жавоб бер, Сергей!! — командир шошиб қолди.

— Розмах, мен — розмах ўн олти... Операторим уч юз йигирма... қутичани синдиришди...

Учинчи взвод командири Анишин қуршовда қолганлигини хабар қилди. Мен қалтираб кетдим. Уч юз йигирма — демак, Нурмахонни ўлдиришибди. Беихтиёр отув нуқтасини қуч билан итардим. Пулемётни ишга солдим. Қабр панасига беркинган душман чекина бошлади.

— Розмах ўн олти... ўзингни химояла. Механик тирикми?

— Тирик... Машина ишдан чиқди.

— Тушундим. Яқин атрофингдаги қутичани ёрдамга чақир. Панарок жойда тур...

Душман ҳар томондан сиқувга олар, разведкачилар томонда эса вазият бундан баттар эди. Биз қуршовда қолдик. Душман билан рўпарама-рўпара олишардик. Машиналар иви бузилган чумолидай тўзғиб кетди. Тўхтовсиз ҳаракат қилар, биз бир амаллаб кишлоқ ичкараси — қалъага боришимиз керак эди. Кузатувга кетганлар домдараксиз, биз уларни ташлаб чиқишни хаёлга ҳам келтирмасдик.

— Ҳамма, ҳамма розмах қутиларга... Мен розмах — ўн уч... Мачит томон етмиш уч... қаламлар кетган нуктагача етмиш уч... Буюраман...

Душман орқа томондан зарб берар, биз жин кўча орқали, ўк ёмғирини оралаб қалъа тарафга юрдик. Йўлнинг иккала томонидан душман ўт очар, учта БМП — 2ни уриб ташлашди. Бирининг механиги ўлди, иккитасининг оператори яраланди.

Кўрғонга яқинлашишимиз ҳамон киёмат кўпди... Душман бизни кутиб турарди. Девор устига чиқиб олиб, гранатамётдан бизга ҳамла қилди. Уларнинг бакириқлари эшитилиб турарди. Қишлоқда душман тўдалари жойлашиб олгани аниқ эди. Сўл тарафдан разведкачилар хужумга ўтди. Кўрғонга тинимсиз снаряд тушар, ёпирилиб келаётган техникаларга қарата душман жон-жаҳди билан қаршилиқ кўрсатаёпти. Бу ердан қайтиб чиқишга қўзим етмади. Мен тезроқ машинага снаряд тушиши ёки портлаб кетишимизни, ҳаммасидан қутилишни истардим, ичим куйиб, қалтирай бошладим. Танамда мадор қолмади.

Хавода вертолётлар кўринди. Мен йиғлаб юбордим. Тимсохсавлат темир қушлар кўрғон тепасига келганда тезлик билан ластга шўнғиб, тумшуғидан ўт очар эди. Қишлоқ устида вертолётлар кўпайиб кетди. Ҳар қайсиси биздан холи, душман жойлашган нукталарга хужум қилаверди. Уларнинг химоясида кўрғондагиларни олиб чиқиш учун разведкачилар ичкарига киришди.

Разведкачилар кўрғонга тушганда вертолётлар атрофни шиддат билан ўққа тутди. БМП-2лар тинимсиз ҳаракат қилар, кўрғон теварагини айланар, отув милларидан бесанок снарядлар учарди. Беш дақиқа ўтар ўтмас, разведкачиларнинг кўрғонга кирган БМП-2си ўқдай отилиб чикди. Биз орқага ҳаракат қила бошладик. Ишдан чикқан тўртта машина портлатиб юборилди. Ярадорлар ва ўликлар машиналарга жойланди. Рота тезлик билан орқага чекинди. Вертолётлар қишлоқни ҳамон ўққа тутар, борлиқни гумбурлашлар, даҳшатли портлашлар тутиб кетганди. Биз разведкачилар билан қишлоқ четидаги яланг жойда туташдик.

... Мен Нурмахоннинг мурдаси тепасида йиғлай олмадим. Кузатувга кетган замполит, Юра, ҳамда икки аскарнинг қонга бўялган бошсиз танасига қараб гангиб

турардим. Вертолётга чикарилаётган мурдалар ичида зам- билда ётган Мўминни кучоклаб, ўкириб йиғладим... Унинг консиз юзи ҳамда оғриқ сизган кўзлари юрак-бағримни тиялаб юборди...

Ринат шлемафон билан юзини тўсиб олган, елкалари силкинаяпти. Машина тепасида турган рота командири, тирик қолган ҳамма аскарларнинг тиришган юзлари... ва кўзларига қараш маҳол эди... Ҳеч ким чурқ этмасди... Тириклар ҳам ўлган эди ўша кун... Ўша кун... биз жангдан қайтмагандик...

Колонна йўлга тушди... БМП-2 оғир силтанаяпти. Рота командири мум тишлагандек мик этмайди... Кўз олдидан узун ва кенг кўйлак иштон кийиб, қурол кўтарган одамлар липиллаб ўтаяпти... Гоҳо Мўмин, Нурмахон, Юра куюқ туман ичида фарқ бўлиб кетади. Сўнгра... замполит пайдо бўлади...

... Мен чўнтагимдан тугмадай қилиб қотирилган наша олиб, командирга кўрсатдим.

— Чекамизми?..

— Яхшилаб ўра...

XIV

Колонна кечқурун полкка қайтиб келди. Қисмдошлар бизни ачиниш билан кутиб олишди. Полк командири ҳар бир аскар билан кучоклашиб кўришди.

Казармада олтита каравот бўш қолди.

Рота командири бизни зобитлар хонасига таклиф қилди. Шкафдаги яримлаган “Столичный”ни биз сўзсиз си- мирдик...

— Мен энди жангга чиқмайман... Уйга кетишга оз қолди, ўрток катта лейтенант.

— ... Бу менга боғлиқмас-да!

— Санчаства ётаман...

У ўйга ботиб ўтирар, овози анча хорғин эди.

— Ўзинг биласан...

... Ярим кечаси қимнингдир турткилашидан уйғониб кетдим. Тепамда навбатчи йигит серрайиб турибди.

— Нима дейсан...

— Сени казарма олдида бир аёл сўраяпти.

Донг қотиб ухлаётган, алахсираётган казармадан бешовқин ташқарига чикдим. Казарманинг чироқ нурлари

тушмайдиган, қоронғи бурчида Лилия деворга суяниб турибди. У бошига қора рўмол ташлаб олган, уст боши қора эди. У менинг қора кунимга аталган либосларини бугун кийишга журъат этганди.

— Лилия... нега шундай бўлди, Лилия! Нима учун? — Мен овозсиз йиғлардим.

У менга қўлини чўзди. Бошимни бағрига босиб, силай бошлади... Кўзларидан дув-дув ёш тўкиларди.

— Энди нима қиласан? — деди у негадир.

Билмайман, Лил, ҳеч нарсани билмайман.

— Эртага санчагга ётасанми? Бир марта хўп де. Бор-йўғи бир ойдан сўнг уйингга жавоб беришади. Оз қолди, у йиғи аралаш ялинар, қўлларимни юзига суртарди. — Ох, худойим, одам ҳам шунча қайсар бўлади-ми?

— Истасанг, — дедим мен.

У бироз жим турди ва енгил тин олди.

Сўнг охишта бурилиб, ётоғи томон юра бошлади...

Мен ўзимни хўрлангандай сезардим, силкиниб-силкиниб йиғлардим. Қоронғида оғир кадамлар билан бир қора шарпа кетиб борарди. Назаримда менинг хаётим мана шу, мен учун қайғуриб яшаётган аёлга боғланиб қолганга ўхшарди. Бу тош қотган дунёда музлаган юрагимни фақатгина у уйғота бошлаган эди.

КИЧИДАҒИ ЛОЛА

ЖИЖИҚАҒАҒИ ЛОЛА

Деразанинг бир канотини қия очиб, тўртинчи қаватдан ташқарига қарадим. Ух, совук. Қахратоннинг қахри юмшамаган. Кечаси катрондай қотган йўлак ва кенг кўча, дов-дарахтлар — бутун борлиқ аёзга таслим бўлган. Қор десам қорга ўхшамайди, нимадир чирсиллаб ёғаяпти. Дераза ойналарига чирсиллаб уриляпти. Тошёмғир сим-симлаб, шифалаб, ёқимли ёғаяпти. Ха, бу тошёмғир. Қор ва ёмғир орасидаги қахру азоб бу.

Кейинги пайтлар дилтанг, жиззаки бўлиб бораётганимни ўзим ҳам сезиб қолаётгандим. Онда-сонда бош ҳам кизийди, буни об-хавога йўйиб ўзимни овулардим. Аслида, бундай эмаслигини ўзим билардим — бош беҳудага оғир тортмайди, ўша ёшлиқ йилларининг асорати бу.

Шамсия тутмаганимни ҳисобга олмаганда, рисоладагидек кўчага чиқдим. Ёмғирли кунлар шамсия кўтариб юрмайман, негадир юрагим сиқилади, хаво етишмайди-ей, атрофим зимистон тортаверадими-ей, ишкилиб, менинг шу пайтгача ёғингарчиликда шамсиядан панох топиб юрганнимни биров кўрмаган. Хатто уйимиз ёнидаги бозорчада салат сотаётган корейс хотин ҳам шундай намгарчиликда шамсиясиз чиққаним учун бошимдаги кимматбаҳо товланма телпагимга ачиниб қараб қўйди. Эгнимдаги қалин, чарм пиджакдан эса ёмғир тугул, бошқа нарса ёғса сезилмас эди.

Ишга бугун ҳам кеч бордим. Бутун мамлакатга янгилик тарқатадиган газеталар тахририяти биносининг ойнаванд фойеси олдида одатдагидай одам гавжум. Рухсатнома олиш учун навбатга туришибди. Ичкарига қираётиб миришаб билан бош силкиб саломлашдим, ички телефонда рақам тераётган жувонга кўз қирим билан қараб ўтиб кетдим. Қадди қамоли адл бу рус аёли ҳам шу лахзада менга ялт этиб қаради. Кейин, яна рақам теришда давом этди.

Лифтда учинчи қаватга кўтарилдим. Бугун килишим зарур бўлган ишлар режасини ёзиб, столим устидаги ойна тагига кистирдим. Газетанинг янги сонини кўздан

кечира бошладим. Шу пайт хонамга котиба шошиб кириб келди. Вахимаси дунёни бузади:

— Қаерларда юрибсиз? Доим кечикасиз-а?

— Тинчликми? Каллаи сахарлаб кимга керак бўлдим? Катта сўраяптим, ё?

— Қанакасига каллаи сахар бўлсин! Соат ўндан ошди. Катта эмас, Сизни бир ўрис аёл пастда кутиб турибди. Шўрлик бир соатдан бери телефон қилади. Юринг, ички телефонни олинг. Нега караб турибсиз?

Пича тарадудланиб қолдим. Котибанинг қатъиятли итдаоси таъсирида қабулхонага югурдим.

— Эшитаман, — дедим одатий оҳангда.

— Алло, бу сенмисан, Толик — деди аёл лўнда қилиб.

— Ха, менман... Сиз ўзингиз кимсиз? — таажжубландим.

— Менман. Пастга туш. Тушоласанми? — Аёлнинг сенсираши, ўзига яқин олиши энсамни котирди. Шу билан бирга овозидаги сокинлик, алланечук титроқ кўнглимда оний лаҳзада иликлик уйғотди.

— Кечирасиз, мен Сизни...

Гапим оғзимда қолди:

— Худойим-ей, мен Москвадан келдим... Мана, ниҳоят, сени топдим. Иринаман!

Аёл гўшакни қўйиб қўйди.

Эсанкирадим. Москвада менинг Ирина деган танишим йўқ эди. Ўйлаб қарасам, умуман, ҳеч кимим йўқ экан Москвада. Қаршимда котиба маъноли жилмайиб турибди. Ҳардамхаёл бўлиб пастга тушдим. Фойе хийла совуқ эди. Эгнимга пиджагимни илиш ҳам ёдимдан кўтарилибди. Таниш-билиш ҳамкасблар билан йўл-йўлакай сўрашиб ойнаванд эшик томон юрдим. Миршаб рўпарасидаги аёлга кўзим тушди. Эгнидаги мўйнаёқали пальтосининг бари ерга тегай-тегай деб турибди. Бошига кимматбахо оқ сур телпак кийиб, бўйнига яшил шарф ташлаб олган. Миршаб аёлга алланималар деб, мен томонга қўл чўзиб, имлади. Лаҳзада баланд бўйли аёлнинг ўзига ярашикли уст-бошини қадди-бастини назардан ўтказдим. У менга илкис қаради. Кўнглимда ғашлик аралаш қизиқиш уйғонди. Ойнаванд эшикка яқинлашдим. У менга кимнидир эслатарди.

Кўзлари катта-катта. Тим қора. Ёник. Порлаб турибди. Чехраси тип-тиник. Қора, калин қошлари ёйдаи эгилган. Қирабурни юзига мос, калин лабларига хиёл табассум инган. Оқ сур телпаги остидан чикиб турган бир

тутам сочи силлиқ манглайини тўсган, шундан бўлса керак, кўзлари янада чараклаб боқаётганга ўхшайди. Чехрасига нурли табассум ёйилган бу аёлни кавказликларнинг гўзал вакиласига ўхшатиш мумкин эди. Аёлга махлиё бўлиб қараб туравердим. Сукутни унинг хаяжонли овози бузди:

— Салом, мени танидингми? — У ўзини нечоғлик кувнок тутишга уринмасин юзидаги ифода қиска сонияда ўзгариб, лаблари пирпираб кетганини ҳис этдим. Ёниб турган қора кўзларидаги сир-асрор мени ўз комига тортиб кетаётганди. Сохта табассум билан ўзимни бепарвароқ тутишга уриниб елка учирдим. Бош силкиб, “йўқ, танимадим” ишорасини қилдим.

— Ана шунақа!.. Мен эса сени унутмадим. — Аёл ўта вазмин, озгина гина-қудрат оҳангида сўз котди. Аммо, юзидаги табассум сўлиш олгани йўқ. — Ҳа, майли, эслаб кўр... 1987 йил. Ёз. Файзобод. Ирина Михайловна. Энди ёдингга тушгандир?..

Миямга чакмоқ ургандай бўлди. Чайқалиб кетдим. Ичимда нимадир узилиб кетди, гўё. Беихтиёр ихраб юбордим. Тиззаларим қалтираб, мадорсизландим. Қаршимдаги сулув хилкат, ўша — бундан ўн олти йил аввалги Ирина Михайловна эканлигини хануз тасаввуримга сифдиролмаб гангиб турардим. Туйқус, оний бир қудрат кўмагида тасаввуримда ўн олти йил аввалги Ирина гавдаланди. Ҳа, бу ўша. Тим қора кўзларида сеҳрли бир маъно. Чехрасининг чароғонлиги, қарашлари, кулгилари ўша-ўша. Бирок тўлишибди, чиройи янада очилибди. Кўриниши анчагина салобатли. Устидаги қимматбаҳо кийим-бошлар янада жозибали кўрсатиб турибди.

Ўзимни йўқотиб қўяёзим. Қўлларини маҳкам сиқиб, юзимга яқин олиб келдим. Атрофдагилар, ён-веримдагиларни ҳам унутиб кўйдим... Даф-даф титраган кўйи дедим:

— Қандай топдинг? Бу сенми ахир?.. Оҳ, худойимей... Ҳозир, Ирина... Ҳозир... Шоша, ўйлаб олай... Ҳа-я, сен! Шу ерда туратур. Мен кийиниб тушаман... Кир, ичкарига кир, ана, бурчакдаги ўриндикда ўтир. Мен ҳозир. Ярим лақиқада қайтаман.

Эсим кирди-чиқди бўлиб, лифтни ҳам қутмай, зина узра юқорига югурдим. Шоша-пиша пиджагимни кийиб, сейфдаги бор пулимни чўнтагимга урдим. Йўлакка чиқишим билан котибага йўлиқдим:

— Ким сўраса ҳам айтинг, мен йўкман... Бугун мен йўкман..

Туу-шуун-аарли!, — деди котиба киноя аралаш.

Мен унга эътибор бермай оёғимни қўлимга олиб фойега қараб чоқдим.

Назаримда, у кетиб коладигандай, умуман, бу англашилмовчилик, у мени излаб келмагандай эди, гўё. Йўк, ана у мени кутиб турибди.

— Кетдик, Ирина. Ташқарига чиқамиз..., — қўлидан тутиб ташқарига бошладим. Юрагим дукиллаб урар, халигача ўзимни қўлга ола билмаган эдим. Ёмғир қорга айланган. Совуқнинг захри бироз пасайган. Бирок, шамол аралаш ураётган қор кўз очирмасди.

Ишхона рўларасидаги катта йўлда такси тўхтатдим. Биз орқа ўриндикка ўтирдик. Шофёрга “Қаёққа бўлса ҳам ҳайданг. Шу ердан тезроқ кетайлик!..” дедим. У анграйиб қаради-да машинани юргизди.

Иринага разм соламан. Унинг ҳам хаяжонланаётгани сезилиб турибди, фақат билдирмаслик учун жилмайгани-жилмайган. Қора кўзлари тубида юракни ўртовчи жозиба бор. Буни сўз билан ифодалаш жуда ҳам оғир, жуда ҳам қийин... Мен унинг юзларига қўл теккиздим. Бошини хиёл эгиб, кўксимга қўйди-да, қўлларимни каттик сикди.

— Савдо марказига келдик. Энди қаерга юрай?, — мик этмай келаётган ҳайдовчи тилга кирди.

— Хўш, хўш. Энг яхши ресторанга!

Шахардаги энг нуфузли ресторанларнинг бири... Залда деярли ҳеч ким йўқ. Хилватроқ бўлсин учун бурчакдан жой танладим. Шоҳона зал шифтининг бор бўйига кўзгу тиркалган. Унга осилган айланма биллур кандиллардан таралган ёғдулар, стол-стулларда тахланган қумуш ликопчалар, қошиқ-санчки, пичокларга тегиб сарғимтир, окиш тусда жилоланади. Деворларига қопланган қимматбаҳо кўкимтир матоҳ, юшоқ, чарм креслолар, итальянча стол-стуллар, столлар устига терилган соф, биллур қадахлар рестораннинг бир қадар замонавий ва ўзига хослигини билдиради. Табиийки, кишининг кайфиятига ҳам виқор ва шукуҳ, ажиб кўтаринкилик бахшида этади.

Қўлларим қалтираяпти. Қордай оппоқ шойи ва силлиқ, ялтироқ мато тортилган столнинг бир четини черта бошладим. Ирина самимийгина, кўзи чакнаб-чарақлаб, кулимсирайди, холос. Телпаги, шарфи, сарғиш чарм

пальтосини ечганидан сўнг янаям гўзал бўлиб кетди. Тим қора сочлари эгнида ловуллаб турибди. Бўйнидаги тилла маржон, яшил кофтасининг икки кўксида ўрнатилган кип-кизил атиргулларнинг қоқ ўртаси, гулкосасига жойлаштирилган ям-яшил ёқуткўзлар кандилларнинг ўткир нурида яраклаб нур сочади. Иринанинг қаршисида ўзимни кичрайиб бораётгандай сезаман. Ёнимизга келиб қаққайиб турган навнихолгина қиз, ресторан хизматчиси менга саволомуз қараб турибди. Стол четидаги қора хошияли жилдни очиб таомлар турига кўз ташладим-да, сўнгра таомномани Иринага узатдим.

— Сен ўзинг нима танлаган бўлсанг, менга ҳам шу.

— Яхши, — дедим, — ичимликни айт, бунисини сен танлайсан.

— Вино бўла қолсин. Ўзбекларнинг виносини тотиб кўрайлик-чи.

— Вино бўлса, вино-да. “Минг бир кеча”, ёнига битта “Сижжак” ҳам қўшамиз. Маъқулини танлайсан... Мен ароқ ичаман. Ирина, ҳозир хаяжонимни ароқдан бошқа нарса босолмайди, — дедим хушчақчақ бўлишга уриниб.

Дастурхонга бир зумда файз кирди, таомлар, ичкиликлар тортилди. Қадахларга тўлатиб қуйдим. Соғликомонлик тилаги бажо айлангач бир кўтаришда тўлиб-тошиб турган “Тошкент” ароғини сипқордим. Ирина лаб теккизиб винони бир хўплади. Бошим кизигандай бўлди, бироқ хануз ўзимга келолмай турардим, хаяжон харорати бироз пасайгандай эди. Таомлар газакбоп, ўткир, иштаҳани очади. Иккинчи қадахни тўлатиб, Иринадан “бахтли тасодиф” шарафига кўтаришимизни илтимос қилдим. Унинг чиройи янаям очилиб кетди. Юрагимдаги ваҳимага ўхшаш тугунлар ечила бошлади. Кўзларига тик қараб туравердим. Журъатим ошгандай бўлди.

— Шундай қилиб ёзувчиман, де, — у самимият билан сўради.

— Ҳа, шу... Бошқа нарса қўлдан келмайди, — тилимга келгани шу бўлди.

У кулиб юборди.

— Яхши одам бўлишингни, аниқроғи, яхши бола эканлигингни ўшандаёқ сезганман. Ҳа-я, сен мендан уч ёш кичкинасан-а?..

— Тўғриси, ғалати бўлиб кетаяпман. Ирина, мени қандай қилиб топдинг?

— Нимайди? Москвада яшаётган аёл қандай қилиб,

кутилмаганда бу ерда пайдо бўлиб қолди, демоқчимисан?

— Ҳа балким. Эй, йўқ, нима десам экан, — каловландим.

— Менда адресинг бор. Униб-ўсган жойингга қўнғирок қилдим. Тошкентда дейишди. Нима, Москвадан қўнғирок қилиш қийин эканми?

— Сен яшаш жойимни... Халиги. Эй, тўхта, уф. Нима десам экан...

— Топдим. Ҳа, шундай. Буни кейин билиб оласан. Мен сенга учрамай, топмасдан қийналиб яшашга қурбим етмаслигини сездим. Тушуняпсанми? Мен ҳеч қачон тақдирнинг олдида, сенинг олдингда, ўз виждоним олдида қарздор бўлиб яшашга дош беролмас эканман.

— Бу нима деганинг, ахир?

— Кейин билиб оласан... Ол, е... Овкатиңг совиб қолди, жаноб ёзувчи, — у қулди-да, қўлидаги яримлаган қадахни хаволатди. Мен “нима бўлса бўлди”, дегандай қилиб ўз қадахимни яна лик тўлдириб даст қўтариб сипқориб юбордим. Чунки айни ҳолатда ўзимни туш ва хуш оралиғида қолгандай сезаётгандим.

— Майли, сен айтгандай бўла қолсин... Лекин, Тошкентга қачон келдинг?

— Кеча. Мехмонхонага жойлашдим. Сенинг ишхонагга яқин экан. “Интерконтинентал”. Яхши жой. Энди, сен ўзинг ҳақингга гапир. Менга шуниси қизиқ. Сен ўзинг, ҳаётинг, яшаш тарзинг тўғрисида сўзласанг-чи... Худога шукр, соғ-омон экансан. Қўз тегмасин. Анча қучқувватга тўлибсан, очиги, унчалик ҳам ўзгармагансан. Яхши-я, барибир ҳаёт, яшаш яхши-я? Дарвоқе, оиланг, фарзандларинг бордир?

— Бор... Ирина. Бор. Тўхта, Сен, нима десам экан, ўзинг қандай яшаяпсан? Москвада нима иш қилаяпсан?

— Асосан савдо. Эрим Франция билан ҳамкорликда тузилган қўшма корхонанинг бош директори. Ўзимнинг фирмам бор. Европа давлатлари билан савдо-сотик қиламан. Ҳозирча ишлар чаккимас. Икки нафар фарзандим бор. Очиги, сен билан бир йилдан буён учрашмоқчи бўлгандим. Иш. Иш... Фурсат тополмадим. Охири кўзимни чирт юмиб Тошкентга учдим. Вақти соати келган экан, мана қаршингга турибман. Тўғри, қўнғирок қилсам ҳам бўларди. Бироқ, ўзим келишим керак эди. Ҳа, шундай...

Ичимлик менга таъсир қила бошлаганиди. Мен унинг

кўллари ни ушладим. Нигоҳига термулиб, ёш калкигани ни пайкадим. Ичимда бир оғриқ кўтарилди. Ўпкам тўлиб, димоғим ачишди. Кўзларимдан ёш сизди. Ёнига ўтиб, сочларини силадим. Юзини ўзимга қаратдим. У оппоқ узун-узун бармоқлари билан юзимни сийпалай бошлади. Эс-хушимни йўқотиб қўйдим. Биз ҳароратли эхтирос измига ўзимизни топширдик. Тақдирнинг марҳамати билан олис йиллардан сўнг юз берган учрашувда ана шундай ходиса рўй бериши табиий эди, албатта.

Кўз олдими туман қолади. У менинг бўйнимдан, кулоқларимдан қаттиқ чимчилади.

— Бўлди... бўлди. Жойингга ўтир... илтимос... Қўй. Ўзингни кўлга ол. Эҳ, сен менинг... ўтмишимнинг ёркин ва мунгли хотирасисан... — у бирдан кулгига олди. — Ҳа, дарвоқе, ёзувчилар шунақа гапиришади-я?..

Мен ўз ўрнимдан жой олдим. Иринанинг юзларида хорғинликми, ўйчанлик ифодасими қалкиб турарди. У нигоҳини бир нуқтага тикди. Жим-жит. Оғир ух тортди. Елкасидан нафас олди.

Билмадим, тилимга шу сўз қаёқданам келди:

— Бахтлимисан? — деб юбордим.

У бош силкиди. Тўзриган сочларини текислаб тирсагини столга қўйди-да, қўли билан пеионасини ушлади. Юм-юм йиғлаяпти.

Йўқ, — леги яна бош чайқаб, — йўқ... Умуман олганда, ким билсин, хаётни кўриб туришнинг, тирикликнинг ўзи бир бахтдир, шундаймасми? Тўқлик, фаровонлик, бойлик, яхши яшаиш бахт бўлса, агар шундай деб тушунилса, мен бахтлиман. Лекин, инсонни доимо азоблаб тургувчи бошқа нарсалар ҳам кўп хаётда. Кимдир камбағал, базўр кунини кўради. Лекин, қалби хотиржам. Хотира оғриғи йўқ унда. У назаримда, мендан кўра бахтлироқдир. У эса ўз ўйинча мени кайғу хасрати йўқ, бахтиёр аёл деб ўйлайди.

— Чиройлисан. Сен жудаям гўзалсан, — дедим гапни бошқа ёққа буриб.

У яна жилмайди.

— Ҳмм. Шундай де. Йўқ, сенинг кайфинг ошмаган. Атайлаб чалғитаяпсан. Майли, дийдиёни тўхтатамиз. Қўй, шуни, яхши гаплардан суҳбатлашайлик. Сўра, яна қандай саволинг бор?

Мен бу учрашув бундан кейин қандай давом этишини тасаввуримга ҳам сиғдиролмаётгандим. Хўп, кечгача бирга ўтиришимиз мумкин. Қейин-чи? Умуман, юрагимда оғриқ-

ли туйгуларни аланга олдирган, хаётимнинг оғир, кайғули чоғларида мен билан бирга, йўлдош бўлган аёлга, тақдирим йўлида учраган энг кадрдон инсонга айни дам нима дейишимни билмасдим. Баъзида нимадир демоқчи бўласану, суҳбатдошинг, айниқса, у кўнглингга яқин бўлса, ҳеч нарса деёлмайсан, у эса нима демоқчи эканлигингни бир қарапдаёқ билиб олади. Ортиқча гап сўзларга ҳожат қолмайди. Ирина иккимизнинг орамизда ҳам бўлак гапларга ўрин қолмаганди. Биз, дунёнинг икки бурчагида яшаётган икки хотирдош, орадан ўн олти йил ўтиб яна топишган эдик. Индамасдан, шундай — бир-биримизга қараб ҳам сўзсиз суҳбатлашишимиз мумкин эди.

Ирина жимликни бузди:

— Тохир, нимадир дегин... Майли ичайлик, ҳеч бўлма-са қадаҳ сўзи айт...

— Кел, хаёт учун ичайлик. Тириклик учун ичайлик.

— Мен учун-чи?

— Сен учун. Сенинг гўзаллигинг учун, Ирина!

— Сен учун ҳам Тохир. Мана, қара мен ҳам ичаяпман, Тохир.

— Оҳ, ана, ўзбекча мусиқа янгради... Сенга ёқмаяптими? Бемалол, ҳеч нарсани ўйлама... Бугун сенга бутун Тошкентни томоша қилдираман. Тошкент зўр шаҳар... гўзал. Айниқса, ёнимда сен борсан... Ўзимгайм дунё бошқача туюлиб кетяпти. Тошкент сенинг Москвангдан қолишмайди... Тошкентнинг ўзига хос жойларини кўрсатаман...

У яйраб кулди. Чехраси яшнаб кетди.

— Шошма. Мен сенга бир гап айтаман...

— Айт.

— Соатинг неча бўлди?

— Бирга яқинлашди.

— О, демак... Мени меҳмонхонагача кузатиб қўй.

Иккида эрим, Володя кўнғироқ қилади. У Тошкентга атайлаб, сени излаб келганимни билади. Ҳаммасидан хабардор. Сен билан учрашишимни унга айтганман.

Мен нима дейишимни билмай қолдим. Иринанинг жиддий тус олган чехрасида самимият балкиб турибди.

— Нега энди соат иккигача?

— Мана, сен билан юз кўришдик. Суҳбатлашдик... Ё сен бундан хафамисан?

— Йўқ. Ахир, сен, бемалол ўтиролмаёпсан...

— Вақт сен билан менга бўйсунмайди... Нима қилай,

иш. Ишбилармон аёлман, айтишади-ку, “янги рус”ларнинг ишбилармон вакиласи, — у энди атайлаб чехрасига жиддий тус бериб, ковоғини уйгандай бўлди. Кейин яна, ух тортиб, овози юмшади. — Ҳа, майли. Мен сенга бир гап айтайми?

— Айт, айтавер.

— Ишхонангда менинг ёнимга келаётганинга юришинга эътибор бердим. Кейин, зинадан югуриб чиқаётганини кўриб жуда қувониб кетдим. Ишонасанми, сен кайтиб тушгунингча йиғлаб ҳам олдим.

— Шуям сенинг эсингдами? — дедим. Томоғимга нимадир тикилди.

— Эҳ. Сен билмайсан. Балки, ишонмасан. Ўша жойни эсласам, энг аввало ёдимга сен тушасан. Афсуски, эсламасликнинг иложи йўқ.

Яна уф тортди. Қўлларимни сиқиб, кўзларимга тик каради. Қарокларидан ёш думалади, ғалати бўлиб кетдим. Шу топда Иринанинг ўй-хаёлида қотган лаънати ўтмишни суғуриб олиб ташлагим келар, лекин бунинг ҳеч иложи йўқ эди. Мен ўрнимдан туриб унинг ёнига ўтдим. Қўлини яна кафтим орасига олиб, манглайдан ўпдим. Юрагим минг азобда қоврилаётганди. Ялиндим:

Қўй, Ирина. Ҳозир мавриди эмас. Қўй, шуни эслама, умуман эслама, қара, ахир сен чиройлисан, бошқа нарсадан гапир, Ирина. Воҳ, Худойимей, лаънат бўлсин бундай ҳаётга... Кел, ахир сен менинг меҳмонимсан, олисдан келдинг. Йиғлама, йиғламагин.

Ирина мунгли қиёфада қотиб турди-да, тирсагимдан кўтарди. Ўрнимдан турдим. Тик туриб бошини қучдим. Ирина қўли билан сўл оёғимни ушлаб, шимим почасини кўтара бошлади.

Тоҳир... хўп десанг оёғингни кўрсам. Тиззангинг пасти, сўл оёғинг эди-а?

— Ҳа, сўл оёғим...

Мана... оҳ бечорагинам. Мана... чандиқ, чуқурча бўлиб қолибди-да? Қўлим билан ушлаб ҳам сезаяпман, анча жавр кўргансан... Ҳозир оғримайдими?

— Йўқ. Совукда оз-моз билинади.

— Ундай бўлса, нега шимнинг ичидан қалин иштон киймадинг...

Хўп кияман. Ўйлама. Яхши бўлади. Ҳа, сен ўзинг нима билан савдо-сотик қилишингни айтмадинг-ку., —

мен уни чалғитмоқчи бўлиб тилимга келганларни айтиб юбордим.

Ирина катъиятли бир ҳолатга қайтмоққа уринди, лекин эплай олмади.

— Бунн сенга мутлақо қизиги йўқ-ку! Тўғрими? Ха, майли Москвадаги асосий супермаркетларнинг деярли барчаси, қаршингда турган ақлсиз аёлники. Шу ақлсиз аёлнинг эри Владимир Павлович Семёнов эса пойтахтнинг машхур саноатчиларидан. Яна нима дейин?

— Яхши. Мана билиб олдим.

— Азбаройи шунчаки сўрадинг. Қани энди, мухтарам ёқимтой мезбон, мени меҳмонхонага кузатасанми?

Ташқари оплок. Қор майдалаб ёғар, ер сатхидаги қорларни шамол тўзғитиб ўйнади.

— Россиянинг совуғига ўхшаяптими? — дедим зинапоядан Иринани етаклаб тушаётиб, — кўз очирмаяпти-ку!

— Йўқ, унчаликмас. Россиянинг қиши билан ҳазиллаша кўрма, — деди Ирина кулгига олиб.

Такси ушлаб, меҳмонхонага йўл олдик. Ирина орқа ойнага бош тираб ташқарини кузатиб бораяпти. Шамол дарахтларнинг яланғоч новдаларига ўрнашиб музлай бошлаган қорни, минг бора силкисин, барибир учириб, тўзғитолмайди. Машина деразаларига изиллаб изгирин урилади. Қор куюн бўлиб ёғаяпти. Қаҳратон ҳамласида ўз ҳаётини давом этказаётган шаҳарнинг қоқ маркази “Амир Темури” хиёбонидаги курант соат мили ўн беш минут кам иккени кўрсатарди. Ирина ресторандан чиққанимиздан бери кўзини ташқаридан олгани йўқ, мик этмайди, бошини ойнага тираб олган, қайрилиб ҳам қарамайди. Мен елкасидан қўлимни ўтказиб, уни ўзимга тортдим. У кескин бурилиб, менга тикилди. Кўзларидан ёш шошқатор оқаяпти. Юзи жикка ҳўл. Ютинади, қалтирайди. Ютинади, қалтирайди. У ўзини бағримга ташлаб ўкириб йиғлаб юборди. Хайдовчи аланглаб бизга қараб, шартта тормоз берди. Хайдовчи рус эди.

— Нима бўлди? Ўзини ёмон ҳис этаяптими?..

— Юринг, ана, етиб келдик... Ҳаммаси, яхши, — дедим.

— Ха, мен ўзимни ҳамиша ёмон ҳис этгайман, ҳамиша шундай бўлган, — деди Ирина ҳиққилаб, елкалари силкиниб.

Машина меҳмонхона тўғрисида тўхтади. Ирина бироз ўзига келиши учун, шофёрдан озгина тўхтаб туришни илтимос қилди. Тилла тасмали чарм сумкасидан лаббўёк ва аллақандай крем-упалар олиб ўзига оро берди. Сўнг юзига жилмайиш бериб қўлимни қисди...

— Ана энди тупсак бўлади. Қани, юр.

Маҳобатли меҳмонхона эшигидан хатлашимиз билан, эшикбон Иринага тавозе-ю таъзим бажо айлаб, жилмайди. Фойеда чарм диванда ўтирган иккита барзанги йигит ўрнидан сапчиб туришди. Иккови ҳам бир хил кийинган. Узун ва ёқадор чарм пиджак, бошида чарм кепка, бўйнида ок шарф. Ок-сарикдан келган, бир-бирига икки томчи сувдай ўхшаш бу икки қорувли йигитни Ирина билан бирга келишганини пайқадим. Йигитлар биз томонга икки-уч қадам ташлашди-да, Ирина охишта бурилиб ёвқараш қилгач, жойида таққа тўхташди. Бири қўл соатига қаради. Уларнинг юз ифодасидан ҳеч бир маъно укмасам-да, кўнглимда ғашлик уйғонди.

Ирина бикинимдан туртиб, эркалаган кўйи майин оҳангда сўз қотди:

— Хейй, болакай!.. Сен уларга эътибор берма. Сени маст деб ўйлашди, чоғи. Қани, қўлингни узат, хайрлашамиз.

— Сен қачон кетасан?

— Эртага, — унинг овози калтиради. Қўллари ҳам титраяпти.

— Ҳозир нима қиласан?

— Айтдим-ку, Москвадан телефон бўлади...

— Кейин-чи?

— Тохир, кечқурунгача энди менинг вақтим йўқ.

Ирина ўқинч билан айни лаҳзада ялинган кўйи сўзлаётганини пайқашим қийин эмасди.

— Айт, мен қачон келай?.. Қайси хонадасан?

— Кечқурун... Соат олтида. Эшикбонга учраш. Нима қилишинг лозимлигини айтади.

Ирина эшикбон томонга бош ирғаб қўйди. Сўнг шарт бурилиб халиги барзанги йигитлар томон юрди, уларнинг қуршовида лифтга кирди. Мен унинг ортидан музтар бўлиб қараб қолдим. Эшикка яқинлашиб, эшикбондан сўрадим.

— Ановилар ким?

— Хонимнинг ёнидагиларми?

— Ҳа, ўшалар.

— Эй-е, Сиз билан бирга келишди-ку... Сиз ва хонимдан икки дақиқа аввал кириб келишди. Эрталаб хоним билан бирга чиқиб кетишганди.

— Тушунмадим?..

— Улар хонимнинг кўрикчилари-ку...

— Шундай денг...

Эшикбон “Шунчалар гўлмисан”, — дегандай тикилди. Мен нималар бўлаётганини англаб-англамай ташқарига чиқдим. Демак, Ирина ишхонага ҳам кўрикчилари билан келган. Ресторанда мен билан овқаланаётганда ҳам кўрикчилар кузатувида бўлган. Мен уларни нега кўрмадим? Залда биздан бошқа ҳеч ким йўқ эди-ку... Тушунарли, улар ресторан эшиги ёнида, ташқарида кузатишган. Ташқарида туришган. Энди кечкурунгача нима қилман? Соат икки бўлди. У Москва билан гаплашапти. Хар бир қадами назоратда экан.

...Ёз қуёши жизғанаги чиккан борлиқни жизиллатиб куйдирмоқда. Жазирамада йўл юрганимизга ҳам уч соатдан ошди. Кун оға бошлади ҳамки, харорат пасаяй демайди. Бунинг устига йўлнинг билк-билк тупроклигини айтмайсизми... Олдинда кетаётган машина ортидан куюк чанг кўтарилади. Уст-бошимизга қараб бўлмайди — худди атайлаб тупрокқа думалаб олганга ўхшаймиз. Афтангоримиз афтода хол — юзимиздан лой тер оқди. Олдинда тошбақа юриш қилиб бизни чангга кўмиб кетаётган машинанинг “онаси”ни обориб-олиб келганингни фойдаси йўқ. Қани қувиб ўтиб кўр-чи, буларнинг қайси биридан илгарилаб кетиш мумкин, экан, йўқ, умуман мумкин эмас. Тартиб шунақа. Колоннада кетаяпмиз. Жанговар ҳолат. Ўз ўрнида биз ҳам орқада келаётганларни тупрокка кўмиб, расвои раддимаракасини чиқараяпмиз. Хулласи калом, йўлнинг уч-тўрт чакирим масофадаги жойидан кўкка чанг-тўзон ўралар, кимсасиз кишлоқларга дағдаға солиб шўро армиясининг битта полки алланечук сирли топшириқни бажаргани йўлга чикқан эди. Ана шу полкнинг саноксиз оғир техникалари тизилган йўлда, колоннанинг қок ўртасида камина командирлик қилаётган БМП-2 ҳам буйруққа итоат этган ҳолда, колоннанинг измига бўйсуниб, гоҳ тўхтар, гоҳ ҳаракатга келарди.

Қуёш борлиқни куйдириб кул қилишга қасдлашгандай эди, назаримда. Лабларим курикшаб, ютинсам бўғзимда лой таъмини туярдим. Чанг-тупрок ютаверганимдан димоғим ачишар, борлиқ олов селига фарк бўлгандай...

Бундай пайтда, кани машина устида — башняда ўтириб кўр-чи, орқанг чўянда жизиллаб куяди. Люк БМП-2нинг ичкарасига тушиладиган копка эшикни очиб кузатув бўлмасига тушдим. Бу жой ташқаридан ҳам баттар; дим, хаво йўк, порох хиди, двигателдан тарқалган ачимтир тутун ва снаряд жойланган мослама тагига тўкилган қуюқ ёкилғининг сассик бўйидан кўнглим айнади. Чидаялмай яна ташқарига, машина устига чиқдим. Сўл томондаги люкни очиб, қуролини илиб кўйган, қисм табобат пункти шифокори Ирина Михайловна ёнимда — башняда бемалол ўтирибди. У менинг тажанглигим тутаётганини кузатиб келаяпти чоғи, кулиб кўйди. Қарасам, тагига бронжилети (зирхкийим)ни тўшаб олибди. Мен ҳам худди шундай килдим... Чўядан кўтарилган иссиқни бронжилет ўтказмас экан. Орқа томонимда, башнядан пастда жанг тўрвалари устида саниёр йигит Саша тунд киёфада уйқусирайди. Эғнимдаги тупроқтас қалин бўз матодан тикилган аскар кийимни кеча бензинда ювандим. Иссикда баданимни шундай куйдираяптики, хаво ўтмаганидан аъзойи-баданим ачишиб-қичишиб кетаяпти. Бунинг устига ёкилғиннинг кўланса хиди бутун бор-будимга сингигандай. Машина чанг-тўзон ичида яна тўхтади. Ирина Михайловна бепарво, кўлидаги дурбин билан кунботардаги кишлокни кузатапти... Аксига олиб аёл киши билан бирга жангга чиққаним янада асабимни кўзитди. “Бир камимиз машинада ярадор ёки ўлик ташиш колувди... Дўхтир хотиннинг буйруғига итоат этиб, олдига тушиб югургандан кўра жангга кирган, жанг килган минг марта афзал. Катта лейтенант бўлсанг, ўзингга. Аёл киши бўлмаганигда аллақачон суробингни тўғрилаб кўярдим. Уч мартадан бери айнан бизнинг машинага ёпишиб олади...”, деган ўй устига-устак қазабимни тоширарди.

Эрталаб қисм четидаги ялангликда оғир техникалар тизилди. Пиёда аскарлар деярли жангга чиқмаслиги эълон қилинди. Хар битта танк, БМП-2, БТРга биттадан пиёда аскар олинадиган бўлди. Қисмдан беш юз чақирим олисдаги Файзобод деган жойга борарканмиз, ўша ердаги кузатув нуқталари (постлар)га душман бостириб кирибди, аскарларимизни кириб ташлабди. Демак, вазифа аник... Бир ҳафталик озиқ-овқат олдик. Ўқ-дори етарлича. Йўлга тушишимизга чорак дақиқа қолганда колоннанинг олд томонидан иккита аскарга юк халта, асбоб-анжомларини кўтартириб келаятган қисмимиз табобат пункти врач, катта лейтенант Ирина Михайловнага кўзим

тушди. Этим увишди. Нахотки, бу гал ҳам шу макиён билан бирга борсак?

Ранжиганим сабаби, бошқаларни билмадиму, мен учун дўхтирлар билан жангга чиқишдан ўзга азоб йўқ. Жанг пайтида қаерда ярадор бўлса ўша ерга етиб борасан, шўрлик жангчини ўлик-тиригига қарамай машинага ортиб киёмат қойимнинг ичидан олиб чиқасан-да хилват-рок жойда ўрнашган кўчма тиббиёт нуқтасига етказасан... Кейин яна, ўзингни ўқ ёмғири ичига, жаҳаннамга урасан, ярадор ташийверасан... Уст-бошинг қонга чайлиб, шалаббо бўлиб кетади. Бошқалар бекиниб, бир жойда туриб, имкон даражасида ўзини химоя этиб жанг қиладди. Сен эса миёнага тушган борми, ўқ тегиб чирпирак бўлган борми, миёна отишмасида темирпарчаси қулаган борми, уф, Худойимей, неки, кўрғиликка дуч келиб ўлим талвасасига тушганларни ахтариб изғиганинг изғиган. Чор тарафдан бошланган сўка-сўқда майдоннинг қок ўртасида қолиб кетасан. Гўёки сен ўлмайдигандай. Жангдан сўнг эса бир неча кун акли хушингдан айрилиб юрасан, кечалари миёна қоқолмайсан, кўзинг илинса бас, қон дарёсига фарқ бўласанми-ей ёки ўликлар ичида ётасанми-ей, қўлсиз-оёқсиз, қонига беланган тўда ичида қолиб кетасанми-ей, гоҳида сени ҳам тўрт мучанг соғ бўлса-да, мана шу Ирина Михайловна ҳамкорлигида икки аскар оёқ қўлингдан ушлаб ярадорлар сафига иргитиб юборишадими-ей, хуллас, азоб, азоб! Буни биргина мен биламан, худо билади...

Ҳа, айтганимдай бўлди. Ирина Михайловна бизнинг БМП-2 ёнига келгач, ёнидаги ҳаммол аскарларига юқларини машина устига ташлашни буюрди. У менинг кўзимга бало қазодай кўринди. Механик бўлмасида ўтирган хайдовчи Ринат ҳам люкни очиб бошини чиқарди-да, қазабини яширолмай вўдраниб сўқинди, ерга чирт эткизиб туфлади. Русчасига "С" харфи билан бошланадиган ҳақоратли сўз айтганини эшитдим.

Ирина Михайловна баънида ўрнатилган тутунснаряд отадиган мосламадан ушлаб машинага чиқди. Ёнбошимга ўтириб люкни очди. Қуролини осиб қўйди. Иягини люк қирғоғига тираб колоннанинг олд қисмига термулиб турди. Сўнгра ёнида мен борлигим ёдига тушган каби секин бурилиб, жилмайгандай бўлди.

— Толик, қалайсан?..

Эшитмасликка олиб, машина ичкарасига бошимни тикиб қузатув ойнасини артишга киришдим...

Толик. Толик, — у секин, сипойилик билан сўзлай бошлади, — Эшитаяпсанми?..

— Ҳа, эшитаяпман, нимаиди? — дедим кўрс оҳангда.

— Толик, бу сафар ҳам сен билан биргаликда жанг қиламиз...

— Биринчидан, менинг исмиим Толик эмас, Тоҳир. Ҳа, Тоҳир! Иккинчидан, агар сиз билан бирга бўлсак, биз жанг қилмаймиз, ўликларни, ярадорларни тапширмаймиз, — дедим зардам қайнаб...

Ирина Михайловна анграйиб қолди. Йигирма икки ёшлар чамасидаги қора кўз, қоракош, чувакюз, кирра бурун жозибатор бу навжувонни исми фамилиясини айтмаганда кавказ аёли, фирт кавказлик дейиш мумкин эди. Билмадим, она томондан тоғли халққа томири туташганми, ҳар ҳолда қисмдаги барча аскарлар ортидан ўлиб тириладиган Ирина Михайловнани кейинги пайтлар менинг жиним суймай қўйганди. Кўрсам ажинам отланарди. У билан бирга урушга қира бошлаганимиздан бери худди мана шундай унга нисбатан задалардан бир кайфият пайдо бўлганди менда. Тўғри, авваллари, унга оғзим ланг очилиб маҳлиё бўлиб қолардим. То офицерлар емакхонасига кириб кетгунича қазарма деразасидан бошимни чиқариб ортидан қараб тураверардим.

Ирина Михайловнанинг юзидаги жилмайиш сўниш олди. Қаҳр уйғонгандай бўлди.

— Хўп, майли Тоҳир бўла қолсин исминг. Айт мен нима қилай? Қисм командирининг буйруғи, бу. Уруш, уруш барибир. Ярадорлар, ўлганлар бўлиши табиий. Бу иш билан шуғулланиш бизнинг вазифамиз, — деди у синик товушда.

— Менинг ҳам вазифамми?

— Ҳа, буйрук бу, солдат!..

— Бу буйруқни, полк командири буйруғини айнан менинг машинада, мен билан бажаришингиз шартми, — дедим йиғлагудай бўлиб...

— Ҳа, сен билан бажараман. Айнан, сен билан...

— Полк командирининг буйруғими, бу?

— Йўк!..

— Ундай бўлса...

— Жим бўл, солдат... Жим бўл... Мен сенга буйрук бераман... — Ирина Михайловнанинг лаб-лунжи пирпираб овози хастаҳол чиқди. Катта, қора кўзлари негадир

кахрли ялт этди... Кейин, чукур нафас олди-да, лабларини тишлаб, юзини тескари буриб, бош эгиб, жим бўлиб колди.

Колонна йўлга тушгандан бери на у, на мен мик этмай келавердик.

Шундай қилиб, эрталабдан милтиғим тоб еди, Ирина Михайловна билан жигиллашиб олдим. Куннинг куйиб бораётгани эса дард устига чипқон бўлди. Жанг олдидан кайфиятни бузиш яхшилик аломати эмас. Учакишгандай колонна ярим соатда икки-уч чақирим йўл босаяпти. Чанг ютиб куёш тивгида холсизланишнинг азобини кўз олдингизга бир келтиринг. Сувдондаги сув ҳам исиб қолган, ичсанг оғзингда лой таъмини туясан. Шундай ҳолатда алоқада туришинг, бошингдаги шлемафон (танкчилар киядиган махсус бош кийим десам тушуна-сиз)ни ечишни ҳечам иложи йўқлиги, хўрлик устига ҳақоратдир. Ташқи алокани узмаслик керак. Ҳар ўн дақиқада қисм ва батальон командири вазиятни сўраб турибди... Бу ҳам майли, устимдаги искоти калин бўзни яланғоч баданимга кийганман. Баданим худди бензинда буғланаётгандай бўлаяпти, куйиб, қовжираб борапти. “Кийимингни бензинда юв, чилт янги бўлади”, деб ўргатган мана шу, механик Ринат. Кеча шунинг гапига кирибман. Шлемафонни ташқи алоқадан узиб, механик хонасидаги ички алоқага уланиб, Ринат билан боғландим. Заҳримни сочдим:

— Ринат, Сенинг падарингга минг лаънат. Ахир баданим куйиб кетди. Маслаҳатинг бошингни есин, хайвон... Бензин хаво ўткизмасакан... Орқам ўт ёнгандай ачишаяпти. Яна қанақадир доначалар пайдо бўлди. Қашинавериб теримни яра қилиб ташладим... Сен мени қизамиққа йўлиқиб ўлсин, деган бўлсанг керак... Сенга ишонсам, олдинроқ гўрга тикарсан-ку, лаънати!

— Сўкинма, жигар. Отам барибир эшитмайди. Йўқ отамни лаънатлама. Бу урушда ҳаммамиз биргаликда гўрга кирадиганга ўхшаймиз. Фарқи нима? Қизамиқдан ўлдинг нима-ю, ўққа учиб ўлдинг нима? Кўп жирилламай устингдаги соқтиёни ечиб қўй, қутиласан, азобдан...

— Ёнимда, манави алвасти қўққайиб ўтирибди... Минг қилсаям аёл киши.

— Эй, унга эътибор бераверма. Юзи котиб кетган. Ярадор бўлсанг, ҳалиги жойингни ҳам боғлаб қўяди-ку. Дўхтирнинг аёл-эрқаги бўлмайди...

Ринат билан алоқани уздим. Безовталаниб кашинаётганимни пайкаган Ирина Михайловна жеркиб берди.

— Еч устингдагини. Тамом, вассалом.

Кийимимни ечиб, орқада мўлтиллаб келаётган Сашанинг бошига ташладим. У чўчиб тушиб автоматига ёпишди-да, кейин афтини бужмайтирди. Елкасидаги кийимни олиб ерга улоқтирди. Ирина Михайловна қах-қах уриб кулиб юборди. Баданим кип-кизариб, дончалар пайдо бўлган, қашиган жойларим шилиниб, конталаш бўлиб кетганди. Ирина Михайловна лабини тишлаб бош чайкаб қўйди. Сўнг чўнтагидан “БТ” сигаретини олиб тутатди. Менга хумор қилаётганди. Ўзимнинг паст навли аскарларга бериладиган “Охотничье”, филтрсиз сигаретимни чекишга номусим йўл қўймади. Суким кетганини сезди шекилли, Ирина Михайловна битта “БТ” сигарети олиб узатди.

— Чекмайман. Ўзимда бор, — дедим.

— Ма, ол чекавер... Меники тугаса сен хам берасан, — деди у дўстона оҳангда.

— Сиз унақасини чеколмайсиз. Сизга тўғри келмайди, — дедим юмшаб.

— Нега энди. Истасанг алмашамиз, ол, — у мулоким ва меҳрибонлик билан бир қути “БТ”ни узатди.

— Йўқ, раҳмат... Майли, бир дона бераколинг...

Мен энг сифатли “Бўлфортабак”ни мириқиб чека бошладим. Аёлнинг юзига кулги югурди. У менга қўлини узатди:

— Кел, энди, яраша қолайлик. Сен хақиқий жангчисан. Жангчилар аёлларни хафа қилишмайди, — деди ва қўшиб қўйди. — Кечиришади.

Қўнглим алланечук бўлиб кетди. Назаримда қаршимдаги аёл менинг ҳимоямга мухтождай, мендан яхшилик сўраётгандай эди.

— Эрталабки қилган кўполлигим учун мени кечиринг, ўрток катта лейтенант, — дедим бўшашиб.

— Катта лейтенант дема, хўп десанг, самимий гаплашайлик.

— Келишдик, Ирина Михайловна дейман энди...

— Толик, расмиячиликни қўй... Оддий қилиб, исимимни айтиб чакиравер.

— Ирина...

— Хўш, нима демоқчисан?

— Ирина, мени кечир...

— Ох, зўр бўлди. Энди доим Ирина деб чакир. Мана

шундай, сенсираб гапир. Тушундингми? Сен мени сенсираб гапир... Биласанми сен довюрак, яхши боласан. Мен буни биламан. Шунинг учун доим сен билан, сизларнинг машинада жангга чиқаман... Энди менга каттик гапирмайсан-а?

Юрагимни нимадир ўртаб, ичим куйгандай бўлди. Эрталаб терс гапириб, уни ранжитганимдан уялиб кетдим. У қўнгилчанлик билан сўзларди. Ирина мен томонга яқинроқ сурилди. Кепкаси остидан чиқиб турган қора сочлари, юлдуздай ёник кўзлари илтижоли боқарди. Мен кўзимни олиб кочдим. Ерга қарадим. Нима қилишимни билмай люкдан машина ичкарасига тушиб бир кути "Охотничье"ни олиб чиқдим. Уни олиб лабимга сигарет кистирдим. Ирина гугурт узатди.

— Менга ҳам сигарет бер, — деди у.

— Эй, қўйсанг-чи. Сен бу аччик сигаретни чеколмайсан.

— Чекаман...

— Ўзингникини чек. "БТ"дан зўри борми?

— Йўқ. Сен билан бирга, сен чеккан сигаретни чекким келаяпти.

Ирина сигарет тутатди. Қўлимни қисиб қўйди.

— Чанқаб кетдим. Шунақаям иссиқ бўладими! Сувинг борми.

— Бор, лекин қайнаб қолган... Ичаверасанми?

— Бер-чи...

Мен башня ёнида қўлни куйдирар даражада исиган темир сувдонни олдим. Шу маҳал хавода ваҳимали шангиллаган овоз эшитилди. Ўнг томондан, қишлоқ ичкарасидан минамёт ўт очганди. Биздан ўн-ўн беш кадам нарида снаряд портлади. Ирина иккаламиз бир пайтда ўзимизни люк орқали машина ичкарасига урдик. Люкни ёпиб БМП-2 милини қишлоққа тўғриладим. Минамёт ишлаб қолган томонга ўт оча бошладим. Шлемафон симини алоқага уладим. Ташки алоқада қий-чув бошланиб кетган эди. Бир маҳал батальон командирининг хириллаган овозини эшитдим: "Ҳамма Бубенлар диққатига! Мен Бубен бирман! Соқоллилар бодринг ирғитишди. Кутилар таёғи уч. Кутилар таёғи уч!" (Душман минамёт отаяпти. БМП-2лар милини ўнга қаратинглар дегани). Бироздан сўнг у бизнинг аҳволимизни сўради. "Таблетка, таблетка! Мен Бубен бирман..." "Бубен бир мен таблеткаман". "Нима бўлди? Таблетка?" "Бубен бир, кути томондан соат уч. Кичик масофа ўн-ўн беш. Серсоқоллар бодринг

ирғитди. Хозирча нол ўттиз етти..." (Душман отган минамёт снаряди мендан ўн-ўн беш метр нарига тушди. Хозирча ҳаммаси яхши). "Таблетка!" "Бубен бир, мен таблетка". "Гапимни эшит, таблетка! Ип бўйлаб катта масофага беш. Сўнгра соат уч, кичик ўн беш, нол олтамиш бир. Нукта". "Бубен бир тушундим, Сизни". (Беш километрдан кейин йўлдан ўнга бурилиб ўн беш метр юриб тўхтайсан. Ўша ерда ўрнашасан. Жанг майдонига етиб келдик, дегани).

Батальон командирининг буйруғини Иринага айтдим. У автоматини сўл қўлига олиб, ўнг қўли билан эса люк ушлагичини қисиб борарди.

Ваҳима пасайгандай бўлди. Бошқа отишма юз бермади. Белгиланган жойда машинани тўхтатдик. Мен БМП-2 отув мили (пушка)ни рўпарадаги қўрғонга тўғриладим. Люкдан бошимни чиқариб атрофни синчиклаб кузатдим. Чап тарафда биздан юз кадамлар нарида разведкачилар взводи, ўнг томонда эса тахминан шунча масофада минамётчилар ўрнашганди. Олдимизда тупрок кўча кўзга ташланарди. Кўча анча баландликда эди. Шунинг учун тўғридаги кишлоқдан душман хужум қилган тақдирда ҳам биз талофат кўрмаслигимиз мумкин эди. Мен ўзимча шундай тахмин қилдим. Орқа гомон уфқка тутатиб кетган яланглик. Душман бу ёқдан хужумга ўтолмайди. Биргина хавф кишлоқдан кутилмоқда.

Биз помидорпоянинг қоқ ўртасида жойлашдик. Катта ариқнинг нариги бетида эса пиёз, бўлғори қалампир, картошка мавж уриб ўсиб ётибди. Машинага ариқ четида қаторасига ўсган олма, олча, ёнғок дарахтларининг соялари тегай-тегай деб турибди. Куёш уфқка оғиб борар, харорат анча пасайган. Ирина дурбин билан атрофни обдон кузатиб чиқди. Саша эса сапёрларнинг таёғи учига махсус симни бураб ўрнатди-да, хар жой хар жойга суқиб кўра бошлади. Одат бўйича сапёр теваракни қўлидаги таёқсим билан текшириб чиққандан сўнг, биз ерга тушишимиз керак. У анчага довур сермаланиб юрди. Кейин биз бемалол юришимиз мумкин бўлган худудни айланасига белгилаб, "чегара" тортиди.

— Бўлди, энди. Қўркманглар, топ-тоза, — деди у жанг тўрвасини олаётиб.

— Нимаси бўлди? Худди катта холангнинг томорқасида юргандай бамайлихотирсан... Яхшилаб текшир, — деди Ринат механик хонасидан машина устига чиқаётиб.

— Саша, манови зорманда аппаратурангни нега олиб келдинг ўзи? Кутичангни кулофингга ўрнатиб, анави шивабрангни кўлингга олиб текширмадинг-ку... Ким айтади сени сапёр деб? Бу ўйининг ўтмайди ошнам, — дедим Ринатнинг гапини тасдиқлаб.

— Шивабра эмас бу... Бу жойларга мина қўйилмаганига кафилман. Тушавер, мен жавоб бераман...

— Минага тушиб портлаб кетганимдан сўнг жавоб берганингни бошимга ураманми? Гапни кўлайтирма. Симчўпингни йиғиштир. Манови ашқол-дашқолларинг билан яна бир марта жиддий тарзда текшириб чик!, — зардам қайнади.

Саша тўнғиллаб махсус аппаратура ва сезгир электр таёқни кўлига олди. Атрофни яна бир қарра айланиб чиқди. Бошидаги аппаратура қурилмасини ечиб сўқинди:

— Кўнгиллларинг жойига тушдимиз энди? Қайси аҳмоқ ўз томорқасини миналаштириб кетади.

— Томорқасидан ҳосил ололмаслигига кўзи етиб, сента ўхшаганлар пайҳонлаб кетишини сезгач, манови помидору картошка пиёзларини ҳам захарлаб жўнавориши мумкин, — деди Ринат кесатиб.

Сашанинг жиғибийрони чиқди. У хазилни жиддий қабул қиларкан, жаҳли бурнининг учида эди.

— Мен сапёрман, билдиларингми? Помидор билан ишим йўқ... Химвзводни чақир, текшириб беради. Индамаса, одамни аҳмоққа чиқарасанлар...

Саша, илтимос дўстим, битта памидор еб кўрсат. Агар ўлмасанг, биз пастга тушамиз. Агар асфаласофингга равона бўлсанг қахрамонларча халок бўлди, деб кафиллик берамиз, — Ринат хазил деса жони қирадиганлар хилидан эди.

Саша ўзини базўр тийди. Бўралаб сўкмоқчи эди-ю, Иринадан истихола қилди. Бу тортишувни кузатиб турган Ирина қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Саша изза бўлди. Мен машинадан сакраб тушдим. Сапёрнинг елкасига қоқиб хафа бўлма, қани симтаёфингни ол, ариққа борамиз, дедим.

Ирина ўзига тегишли жанг тўрваларни олиб менга узатди. Бирида чодир тиклаш учун брезент, яна бирида дори-дармонлар, бирида озик-овқат, кийимбош — жангчига керакли анжомлар. Айниқса, оғир тўрвани елкалаганимда оғриқнинг зўридан инграб юбордим. Ирина буни сезди. Тўрвани ерга қўйганимдан сўнг, чидаёлмай кура-

гимнинг ўртасини қашилай бошладим... Ирина ёнимга келди. Қўл теккизиб:

— Оғрияптими? — деди.

— Ҳа, куйган шекилли.

— Офтобда яланғоч юрганинг учун шундай бўлаяпти. Ана елканг пўст ташлаб, қизариб қолибди. Энди бундан кейин кийимингни бензинга ювма...

Мен Иринанинг юз ифодасидан ҳеч қанақа кинояни сезмадим. У менга ачинаётганини ҳис қилдим. Қанчалар оғир ярадорларни кўриб дийдаси қотган Иринанинг шу арзимаган нарса учун куйинаётганидан кўнглим кўтарилди. У мени ўзига яқин олаётганини тушунгандай бўлдим. Шу маҳал Ринат яна қитмирлик қилди:

— Орқанг олапес бўлиб қолибди. Опагинангни раҳми келаяпти. Эрталаб бўғиб ўлдирадигандай бўлиб турувдинг, энди унинг олдида мунча илжайганингилжайган. Ё кўнглинг кетдими? Комбат билса, оёғингдан осадди, у комбатга тегишли, — деди ўзбекчалаб. Ирина ҳеч нимани тушунмай гоҳ менга, гоҳ Ринатга қаради.

— Ўчир овозингни! — дедим.

Ҳар ҳолда Ирина бизнинг жанжаллашаётганимизни сезди.

— Бўлди килинглар, болакайлар. Сен сапёр билан бирга бориб чўмилиб ол. Ринат иккимиз қишлоқни кузатиб турамиз.

Мен сапёр билан чўмилгани бордим. Ариқ унчалик чуқур эмас, эни эса бир ярим метр чамаси. Бирок, сув муздай эди. Маза қилиб чўмилдим. Тани-жоним ором олди. Ариқ бўйидаги олма, ўрик, гилос дарахтларининг мевалари шигил, фарқ пишган. Кўринишидан бу жойлар қишлоқнинг катта бойларидан бирига тегишли эди.

Жангда кўзга ташланмасликлари учун асосан разведкачиларга бериладиган баргранг масхалатни кийдим. Махсус тўрматодан кенг қилиб тикилган масхалат менга куйиб қўйгандай мос, шими ҳам айнан боп тушди. Яп-янги масхалатга боқиб сапёр анграйиб қолди. Ҳаваси келди. Бундай масхалат пиёда аскарларнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмас эди.

— Ох-хо, яп-янги масхалат. Разведкачиларники-ку... Қардан топдинг.

— Разведкачилар полкидаги ҳамюрт офицер совға қилди. Саша уст-бошимга анчагача сукланиб қаради. Масхалатни кизиксиниб ушлаб ҳам кўрди.

— Қани бўл. Автоматингни бер... Тезроқ чўмилиб ол. Анавилар кутиб қолди.

Саша сувга тушди. Мен икки елкамда автомат осиб атрофга назар солиб турдим. Ариқнинг икки томонида кета-кетгунча мевали дарахтлар экилган. Кун ботар кенг бедазор. Ариқнинг биз турган томони эса йўл чети бўйлаб кўз илғамас полиздан иборат. Ана шу полиз ичида ҳар эллик-юз кадам ораликда қисмимизга қаралди БМП-2 ва танклар, саушка ҳамда МТЛБлар... Қисм аскарлари полизларни ер билан яксон қилади, мева-чевани битта қўймай териб кетади, деган хаёлга бордим. Саша чўмилиб бўлди. У апил-тапил кийингач, олма дарахти танасига тирмашди. Пастроқдаги шохга чиқиб олди. Сувга тўпиллаб олмалар тўкилди. Саша тик туриб, шошиб-пишиб олма узиб қўйнига сола бошлади. Бир зумда турган жойида қимир этмай қотиб қолди.

— Нима бўлди? Туш энди.

— Толик. Толик. Толик, анавини кара! Қўрғонда одам юрибди, — унинг овози қўрқувдан титраб кетди. Этим увишти.

— Туш, сакра!

Толик тапиллаб ерга тушди. Энтикиб, оғир нафас олди. Қўрқиб кетганди.

— Ўзингни бос, Саша... Қўрғонда одам кўпми?

— Битта чолни кўрдим.

Машинанинг тўғрисидаги қўрғондами?

— Ха.

— Қуроли борми?

— Билмадим.

— Ма, автоматингни ол. Қани, кетдик. Саша, ваҳима қилма, кишлоқда тинч аҳоли қолган. Чол деяпсан-ку, чолнинг қўлидан нима иш келарди? — дедим ҳам ўзимни, ҳам уни юпатиб йўл-йўлакай. — Олмадан бермайсанми. Қани? О, зўр, ширин экан. Егин ўзинг ҳам.

Машина ёнига келганимизда Ирина менга ҳайрат билан қараб қолди.

— Қойилман... Жангчи дегани мана бундай бўпти, — деди бош бармоғини зўр маъносида кўрсатиб.

Ринат иккаласи машина орқасида, пана жойда ўчоқ қазиб, қозон осишга ҳам улгуришибди. Помидор, картошка, пиёз териб келишиб, тўғрашибди. Ринат қозонга ёғ солаяпти. Ирина кунлик овқат учун берилган паштет ва қайнатилган гўшт солинган темир идишларни очаяпти.

— Ох-о, устингдагини каердан ўғирладинг... Боя ахволингга маймунлар йиғлаётувди, ўзингмисан шу туришингда... а?, — Ринатнинг шайтонлиги тутди.

— Анави ерда сотаяпти. Борсанг сенга ҳам кийгизиб юборишади, — дедим.

— Факат сенинг куйган баданингга шундай кийим-бош хайф-да, ошнам. Майли, агар кир бўлса, бунисини керосинда юв. Яхши бўлади. Теринг шилиниб тушиб қўя қолади.

Ринатга гап топиб бериш махол эди. Қўл силкиб машина устига чиқдим. Сашанинг кайфияти йўқ... Қўйнидаги олмаларни тўпиллатиб қозон атрофига тўкди-да, чурк этмай ўчоққа ўтин ташлайверди. Мен башняга ўтириб шлемафонни кийдим. Батальон командирига алоқага чиқдим. Вазиятни командирга махсус рақамлар орқали тушунтирдим. У менга алоқадан жилмаслигимни, доимо жанговар ҳолатда шай туришимни, зарурат тувилса, ҳеч қандай буйрукни кутиб ўтирмай ўзимча ҳаракат қилишимни, ўт очишимни буюрди.

Менинг ахборотимдан сўнг алоқа орқали бутун батальонга жанговор ҳолат эълон қилинди.

БМП-2 отув милини Саша айтган қўрғоннинг деразасига тўғрилаб қўйдим. Транпилендан қараб орадаги масофа 350—400 метрлар чамасида эканлигини аниқладим. БМП-2 учун бу масофа чўт эмас. Гугурт кутисини ҳам беҳато урса бўларди. Мен махсус кузатувдаги бурчакчани деразанинг нақд ўртасига олиб бордим. ОФЗ снарядларини лента орқали юқорига, пушканинг ишлаш қисми, снаряд тушадиган механизмга киритдим. Агар юқори тезлик шкаласи бўйича отсам бир дақиқа ичида уч юз олти мишта ОФЗ (оскалкали, фугасли, ёнувчи) снаряд чиқиб кетарди. Бу эса қўрғонни остин-устун қилиб ташларди. Қўнглим бироз таскин топди. Башняга чиқиб орқага қарадим. Ирина ўчоқ бошида. Ринат билан Саша Иринага чодир тиклашяпти. Ирина менга қараб жилмайиб қўйди. Қўнглимда барибир ғашлик уйғонди. “Кечаси эҳтиёт бўлишимиз керак”, деган ўй кечди.

Иринанинг чодир тикланди. Ринат Сашанинг кузатувида қўмилгани кетди. Мен қўрғондан қўз узмай дурбин билан ҳар бир шубҳали жойни назоратдан ўтказдим. Бирор тирик зот кўринмайди. Бошимдан шлемафонни ечганим йўқ... Алоқада унчалик аҳамиятсиз гаплар, ҳар дақиқада ўзаро суриштирув, вазиятнинг яхшилиги ҳақида кичик командирларнинг ўзидан юқори-

дагиларга берган ахбороти. Шу, бошка гап йўк. Куёш ботиб борарди.

— Тохир, менга қара! Нега сен машинадан тушмаяпсан, михланиб қолдинг? Қара, атрофимизда ана, разведкачилар, минамётчилар туришибди. Қишлоқ тинч. Йўлдан дам-бадам техникларимиз ўтиб турибди. Ке, менга ёрдамлаш. — Ирина қўлидаги темир косани машинага тарақлатиб урди.

— Ирина, мен алоқадан жилмаслигим керак. “Бубен — бир” буюрди, — дедим оркамга бурилиб.

— Тинчликми... Нима гап?

— Ҳеч қанака гап йўк. Бирок, Ирина ўйлаб кўргин-а, шундай, мева-чеваси фарқ пишиб, полизларда ҳосили мўл катта қишлоқнинг одамлари қаёққа қойиб бўлди. Йўлнинг нариги четига қара, поёнсиз буғдойзор. Халқ ўз ризкини осонликча оёқ остида топтатиб қўймайди-ку... Хўш, биз икки-уч ой шу ерда қолиб кетсак, нима бўлади? Қишлоқ ахли барибир қайтиши керак-ку. Уларнинг қайтмаслиги мумкин эмас. Биз уларнинг уйини бузаямиз...

— Нега менга бу гапларни айтаяпсан? Биласан-ку, қўшин киргач, ҳар қандай қишлоқда ҳам одамлар қочиб чиқиб кетади. Биринчи бор кўраётганинг йўк-ку.

— Ирина, биз меҳмон бўлиб турган жойнинг мезбони бор экан.

Ирина сапчиб ўрнидан турди. Менга ялт этиб қаради.

— Қаерда!

— Анави кўрғонда.

У эпчиллик билан машина устига сакраб чиқди.

— Қани. Дурбинни бер-чи... Кўрдингми?

— Йўк. Саша кўрди. Хали олма олаётганида кўрибди. Кўрғонда битта чол юрибди экан.

— Шундай де..., — Ирина машина устида тик туриб кўрғондан кўз узолмаяпти. Сўнг юзимга тикилиб сўради:

— Нима қилиш керак дейсан?

— Кўркитув учун шу томонга пулемётдан ўк отиб кўрмоқчиман...

— Балки, шунчаки бир чолдир?

— Балким.

У елкамга қўлини қўйди. Чалғитиш учун деди:

— Масхалатинг чиройли экан. Ярашибди...

— Ха, майли, қўявер, анавилар кела қолсайди. Овқат тайёрми?

— Тайёр бўл колди.
— Ирина, бугун алоқа махсус частотага ўтиб гаплашиш учун парол қандай?

— Ким билан гаплашмоқчисан?

— Батальон командири билан.

“Кечки салом”, дейсан. У сента “Салом, кечки...”, деб жавоб қайтаради. Кейин келишилган частотани топасан...

— Ўша частотанинг нечалигини билмайсанми?

— Олти юз ўттиз олти.

— О, яшавор, Ирина!

Командирдан рухсат олдим. Қоронғи тушмасдан кўрғонни БМП-2дан ўкка тутдим. Бу билан “кўрғонда одам борлигини биламан”, — демокчи эдим. Кўрғон чангтўзон, қуюқ тутун ичида колди. Деразалар чил-чил тўкилди. Снаряд бостирма устидаги хашакни тўзғитиб юборди. Яна ўнта снаряд отдим. Ирина дурбинда кузатди. Ринат механик хонасида, Саша эса машина ёнбошида туриб кўрғондан кўз узмай туришди. Бизга разведкачилар ҳамда ёнимиздаги минамётчилар ҳам қўшилишди. Кўрғон ёнғин ичида колди. Алоқада “Отишмани тўхтадинглар”, деган буйруқ янгради. Катта йўлдан бизга қўшни бўлган, бир юз саксон биринчи полк ўта бошлади. Калоннадаги оғир техникалар, пиёда аскарларнинг кўплигидан душман қуршовга олган постларимизни бир юз саксон биринчи полк озод қилади, асосий жангда шулар катнашади, деган фикрга келдим.

Кечки овқатдан сўнг Ринат билан Саша соат ўнгача мизғиб оладиган бўлишди. Ирина мен билан қоровулликда туради. У соат ўндан кейин ухлайди. Биз уч йигит эрталабгача икки кишидан галма-гал, биримиз ухлаб, иккаламиз постда туришга келишдик.

Ирина башняда алоқа билан банд бўлди. Мен атрофни айланиб юрдим. Кун бўйи толиққанман. Кўзларим юмилиб-юмилиб бораяпти, баъзида тик турган жойимда уйқу босади, силтаниб кетаман. Бир гал силтанганимда қўлимдаги автомат отилиб кетди. Ирина ҳар ўн беш минутда алоқа орқали батальон командири бу ердаги ахволдан хабардор этаяпти. Иринага нимадир дейишни хоҳлайман, лекин қоровулда турганда гаплашиш мумкин эмас, деган қоида фикримдан қайтаради. У ҳам офицерлик масъулияти, ҳарбий бурчдан келиб чиқиб миқ этмай-

ди. Чекишнинг хумори тутади. Бирок постда чекиш мумкин эмас. Кечаси ялтираган чўғ душманга қўл келади. Жанггўрвамдан куруқ чой олиб тилимнинг тагига ташладим. Уйқуни кувгандай бўлдим. Хуллас, сирли ва сокин кишлоқда биринчи кечамизнинг дастлабки соати осойишталик билан ўтди. Постни шерикларга топширдик.

Мен копкўрпамни машина устига тўшадим. Худо кўрсатмасин, бир гап бўлса, башняни зудлик билан ишлатишга тўғри келади. Шунинг учун механик ва отувчи-оператор доимо машинада тунаши лозим.

Атроф сокин, юлдузлар чараклаб турибди. Ёз тунининг салкин эпкинлари чарчоқ оғушида ухлаган одамга ором бахш этади. Эҳ, худойим, шундай гўзал, тинч дунё кадрига етмаймиз, уруш ўтини ёқамиз. Ўзимизни ҳам, ўзгаларни ҳам хароб қиламиз. Нима кераги бор экан бу азобларнинг? Хаммамиз, барча одамлар бир-бирига қўл бериб, мана шундай серюлдуз осмонларга бокиб, шундай ернинг салкин елларида ором олиб хотиржам яшасак бўлмайдими-а? Эҳ, одамлар...

Чодирдан нимадир тараклаб Иринанинг овози келди:

— Тохир! Ухламаяпсанми?

— Ҳа.

— Ухламай тур. Хозир ёнингга чиқаман. Оркангга дори суртаман деб ёдимдан чикибди.

— Керакмас, Ирина. Эрталабгача яхши бўлиб қолади. Ухлайвер.

Ирина машинага чикиб келди. Мен юзтубан ётдим. У масхалатимнинг остига қўл юборди. Қўл чўғдай иссик ва ёкимли эди.

— Чидайсанми?.. Оркангга дори қўяман.

— Майли.

Ох. Нимадир баданимни ловуллатиб куйдирди. Кўзимдан олов чикиб кетди. У бутун танамни спирт билан тозалаб чиқди. Сўнг изидан аллақандай маз суртиб, қўли билан танамга ёя бошлади.

Шундай оғир, шундай чиркин, шундай мусибатли уруш дахшати ичида кечаётган умрнинг энг хароратли ва лаззатли онлари эди бу. Мен аёл қалби тафтини, аёлнинг мухаббатга тўлик меҳри куч-қудрати йигитга қанчалар куч, ирода бахш этиши мумкинлигини англадим. Ирина тобора менга яқинлашиб, узилмас бир ип билан боғланиб бораётган эди.

— Мана бўлди. Энди ўнгланиб ётиб ол. Эрталабгача ҳеч қандай оғриқ сезмайсан.

— Майли, раҳмат, Ирина. Ухлайвер. Автоматингни ёнингга олиб ёт. Мени барибир икки соатдан сўнг уйғотишади.

— Йўк. Улар яхши болалар экан. Сени уйғотишмайди. Ўрнингга мен тураман... Тўғри тушун... Орқанг шунчаки иссиқда куймаган. Агар олдини олмасанг йиринглаб кетади. Сен айтаётган доначаларнинг илдизи қаердалигини билмайсан... Қисмга омон-эсон етиб борсак, сени ўзим даволайман. Ухла.

Қовоғим оғирлашиб, оғзимда тахир таъм туюётгандим. Ҳароратим борга ўхшайди. Кўзим юмук бўлгани билан хаёлимда ҳар хил манзаралар айланар, толиққан эдим. Чарчок ва ҳорғинлик устун келди. Ухлаб қолибман.

Чиндан ҳам эрталабгача мени ҳеч ким уйғотмабди. Саша башня устида шлемафонни кийиб ўтирибди. Минг бир хижолат билан ўрнимдан турдим. Тоғ орти қизариб кўринарди. Сашанинг елкасидан миннатдорчилик маъносида қаттиқ, сиқиб қўйдим. Анча енгил тортган эдим. Ринат механик хонасида уйқуга кетганди. Иринанинг чодирига қарадим. Йўк. Саша уни ариққа ювингани кетди, деб айтди. Мен катта ариқ томонга юрдим. Ирина чуқурлиги сонигача келадиган ариқнинг қок ўртасида қиш-ялонғоч бўлиб ховучига сув олиб баданини ювар, сувнинг совуқлигиданми, ўз-ўзидан кийқириб юборарди. Мен ақли ҳушимдан айрилиб унга махлиё бўлиб қараб туравердим. Сарвад, бадани мармардай тиник, тимқора сочлари елкаларига шовуллаб тўкилган, кулгилари жарангдор малак-сапам уруш ичида даҳшат ва изтиробдан бошқа нарсани кўрмаган ўсмирга қандай таъсир қилишини тасаввурингизга келтиринг. Мен унга қараб бақрайиб туравердим. Ирина менга кўзи тушиши ҳамона сувга ўтириб олди. Мен индамай ортимга қайтдим. Сашага: нонуштагача ухлайвер, алоқада мен тураман, дедим.

— Яхши, ухлаб турдингми? Тузалиб колдингми?

Чодир ёнида Ирина турибди. Қўлида сочик. Елкасида автомат. Бошланг, ҳўл сочлари тўзғиган, Этигини ечиб оёғига оқ красовка кийиб олибди.

Раҳмат, Ирина. Анча яхшиман. Кечаги хизматларинг учун нима қилсам, хурсанд бўласан?

— Соғ-омон юрсанг. Сен яшасанг, бас...

Шу тонг хурмати, ойдаи балкиб турган аёл бу сўзларни бутун борлиғи, дил-дилидан, халол гапираётганди. Юрагим гупиллаб уриб кетди. Шу тонгда унга кўнглимдан тўкилган гапларни айтгим келди. Бўғзимни нимадир куйдириб ўтди.

— Сен, сен яхшисан Ирина. Сен зулматдан бу дунёимда норлаган нурсан. Уруш комида қолган ҳаётимда севги-мухаббат тимсолисан. Сен, сен, мана шу ҳаётимда очилиб турган гулсан, оппоқ атиргулсан... Сен Ирина, уф худойимей, яхшисан...

У кафтини юзи билан тўсиб олди, елкалари учиб тушаяпти, йиғлади. Менинг ҳам кўзларимга ёш куйилди. Йиғлаб юбордим. Кўзимни олиб қочдим. Ирина бош эгиб чодирга кириб кетди. Бироздан сўнг чодирдан овоз келди.

— Тохир, чекасанми?

— Албатта.

— Йўк демасанг, ён дафтаримни олиб чиқаман уй адресингни ёзиб берасанми?

— Айтиб турсам ёзиб оласанми?

— Йўк. Ўз дасхатинг билан ёз.

— Майли, олиб кел ён дафтарингни...

Шу пайт рўпарамдаги йўлдан бир юз саксон биричи полк ортга қайтиб ўта бошлади.

— Кеча роса бизникилар ичкаридаги кишлокни самолёт ва оғир артилериядан бомбардимон қилишди. Чарчаб ухлаган экансан, сезмадинг ҳам... Уч-тўрт марта бошингга келдим. Ҳароратинг баланд эди. Манави полк ўша ёқдан чиқиб келаяпти. Бугун булардан кейин биз ҳам йўлга тушамиз. Худога шукр, урушга кирмадик. Кўз тегмасин.

Мен унинг ён дафтарига уй адресим, ўқиш жойимни ёзиб қўйдим. “Худо умримни берган бўлса, Сен ҳақингда битта китоб ёзаман. Бу асар ижодимнинг чўққиси бўлади. Менинг назаримда севги мавзусидаги барча китоблар аслида сенга бағишлангандир”, деб ёзиб, имзо қўйдим.

У ён дафтарни ўқиб кўзларини чирт юмиб олди. Кейин бирдан бошини елкамга қўйди.

— Чодирга кирсам майлими? — Йиғлагим келаяпти. Жуда ҳам йиғлагим келаяпти, — деди лаблари пир-

пираб. Кўзларида хасрат-кайғу надомат чўкиб ётгандай эди.

— Бор-боравер. Озгина дам ол. Ухла. Қайтаётганимизда уйғотаман. Нонуштани йўлда қиламиз. Шартмас. Ухла. Ана бир юз саксон биринчининг ҳам охирги батальони чиқаяпти. Изидан навбат бизга келади.

У чодирга кириб кетди. Бир дақиқа ўтар-ўтмас Иринанинг чодирдан овоз келди:

— Тохир! Узр, эсимдан чиқибди. Ахир сен сигарет сўровдинг-ку.

— Керакмас, ухла. Мана, ўзимниқидан чекаман.

— Йўқ... Икковимиз бирга чекамиз. “БТ” чекамиз. Топдим.

Ирина яна ёнимга келиб ўтирди. Менинг диққат-эътиборим алоқада эди. Ирина менга сигарет тутатиб узатди. Ўзи ҳам чека бошлади. Шу маҳал худди олисда кимдир чўзиб хуштак чалаётгандай бўлди. Сесканиб кетдим. Чийиллаган овоз сония ичида бизга яқинлашиб келаверди. Мен узок масофани бехато урадиган “РС” (ракета снаряд) тўғри бизнинг бошимизга тушаётганини англаб улгурдим. Жон ҳолатда ўзимни Иринанинг устига ташлаб, уни тўсиб олдим. Атроф гумбурлаб кетди. Назаримда ер кўтарилиб тушгандай бўлди — қулоғим том битди. Ҳеч нарса кўринмай колди. Автоматларнинг тариллаши, гранамётнинг портлаши эшитилди. Иринанинг елкасидан ушлаб силкидим.. У карахт бўлиб қолганди. У башняга қараб югурди-да, машинани ичкарасига кириб олди. Ортдан ўқдай отилиб мен кирдим. Арик томондан гранамёт ишлаб колди.

Ринат машинани ёндирди. Алоқада батальон командирига душман бизга хужум бошлаганини маълум қилдим. Халиги РС снаряди чодирнинг қок ўртасига тушган. Чодир титилиб, кул бўлиб кетганди.

Иринанинг чодирни ловуллаб ёнарди. Мен рўпарамдаги кўрғондан иккита оқ иштон-кўйлак кийган душман гранатамёт кўтариб девор панасига ўтганини кўрдим. Пушкани ўша ерга тўғирлаб кетма-кет снаряд отдим. Деворнинг уст қисми ўпирилиб тушди. Душманнинг бири чайқалиб йиқилганини кўрдим.

— Ринат, хайда, кўрғонда душман бор. Бизни кўриб турибди, машинани четга ол, — деб бақирдим.

Ўнг томондан, полиз ичидан автоматдан ўк отилгани-

ни сездим. Кузатув ойнасидан караб Ирина қичқириб юборди.

— Ана, иккитаси ўт ичига ётиб олишди. Ўнга-ўнга олсангчи... от энди!

Мен тусмоллаб отдим. Снаряд тушган жойдан тўрт-беш қадам нарида иккита душман сапчиб тушиб, жойини ўзгартирди. Мен ўша ёққа автоматик равишда снаряд ёғдирдим.

— Ринат, ўннга, полизга хайда, дедим. — Халиги мен отган жойга хайда!

Ринат машинани учириб борди. Мен пулемётдан тўхтовсиз отардим. Полизнинг қок ўртасида халиги иккаласи қизил қонига бўялиб ётарди. Бирининг боши мажақланиб кетган.

— Устига хайда, Ринат. Эзгила, — деб бақирдим ички алоқада.

Бир маҳал Ирина силкилаяпти. Юзимга тарсаки тортиб юборди. Мен кутириб кетган эдим. Ирина бақириб йиғлаб юборди. Шундагина ўзимга келдим.

— Саша йўқ. Саша қолиб кетди, — деди Ирина.

— Ринат орқага хайда. Халиги жойга хайда Сапа йўқ...

Чодир портлаган жойга қайтиб бордик... Люкни очиб ташқарига отилдим. Ирина ортимдан сакради. Снаряд тушган жойдан икки-уч қадам бериде Саша ўлиб ётибди. Боши қок ўртасидан бўлинган. Юзининг бир томони йўқ. Жасадни десант бўлмасига жойладик. Машина йўл томонга юрди. Шу пайт қўрғондан яна битта гранатамёт отилди. Машинанинг ёнгинасида портлади. Мен башняни қўрғонга буриб тўхтовсиз ота бошладим. Алоқада қомбат қўрғон олдида учинчи взвод машинаси портлатиб юборилганини айтди. Ярадорлар бор экан.

— Ринат, қўрғон олдида юр. Ярадорлар бор. Учинчи взвод машинаси ёнида тўхта!

Қўрғон ёнидаги чуқурликда БМП-2 тутаяпти. Машина олдида взвод командири ҳамда механик ўлиб ётибди. Ирина пастга тушди. Мен атрафга ўт очиб турдим. Командирдан ёрдам сўрадим... Шу маҳал қўрғондаги ҳовли ўртасида тут панасига кимдир чопиб ўтди. Дарахт ортидан гранатамёт чиқиб турибди. Буни Ринат ҳам қўрган экан, туйқус машинани тезлик билан ортга олди. Мен тутни белгилаб ўт очдим. Хеч нарса сезмадим. Пушкини

тутга тўғрилаб турдим. Люкдаги ички ойна оркали ортга қарадим. Ирина ўликларни икки аскар ёрдамида машинага олиб келди. Тут орқасидан кимдир эмаклаб чиқди. Ҳалиги бекинган душман ярадор бўлганлигини пайқадим. Шу пайт уни бир аёл уй эшиги томон судрай бошлади. Мен пушкани уларга тўғриладим. Ирина ҳам кўриб турибди. У кўлимга тармашиб, отма, илтимос киламан, отма деб ялинади, кўзидан дув-дув ёш оқар... дир-дир қалтирар эди. Мен люкни очиб машинадан тушдим-да, автоматни олиб ҳозиргина ярадор кирган уй томон югурдим. Нега шундай қилаётганимни ўзим ҳам англамасдим. Кўрғоннинг ўша ярадор кирган эшигини шаҳд билан тепдим. Очик экан. Кўзим ҳеч нарсани кўрмасди. Бу хонадан ўтиб чаптаги эшнкни очдим. Кенг уйнинг қок ўртасида соқолли бир киши бужмайиб олган кўйи зирқакшаб қалтирарди. Остона ва гилам қип-қизил қон. Бурчакка текилиб олган ёш жувон кўлида эмизикли боласи билан даҳшатли даражада дод солиб йиғларди. Мен нима қилишимни билмасдим. Уй ўртасида оғзидан қон оқиб силтанаётган, соқоли ҳам қонга бўялган кимсанинг оғрик қотган кўзлари баттар асабимга бурув соларди.

Бир маҳал бурчакдаги кўк кўйлақли ёш жувон жимиб қолди. Менга қаҳрли нигоҳини тикди. Бир менга, бир ердаги ярадор эрига қараб гўдаги оғзига сўл кўксини тутди. Кейин шоша-пиша чақалокка бу кўкрагини берди. Мен гарангсирадим, эсим кирди-чиқди эди... Аёл боласини ерга қўйди-да, эрининг ёнига чўқди. Қўллари кўкка чўзиб нимадир деб пичирлай бошлади. Сўнг эрини қонли юзларини силаб бағрига босди. Эшик қарсиллаб очилди. Икки разведқачи ва Ирина кириб келди. Мен сапчиб туриб разведқачиларга отманглар деб бақирдим. Ҳалиги ярадорни танам билан тўсиб олдим. Ирина ҳамда разведқачилар қуролларини пахтага туширишди. Ирина мени ўрнимдан турғизмоқчи бўлди. Сўл оёғимни босиб чап ёнимга гупиллаб йиқилдим. Оғриқнинг зўридан инграб юбордим. Чап тиззамнинг пастидан қон оқар, ботинкам ичи ҳам билч-билч қон эди. Мен чап оёғимдан яраланибман. Оғриқни шу маҳалгача сезмагандим. Разведқачиларнинг бири мени кўтариб чиқди. Ирина йўл-йўлақай тиззамнинг пастига иккита оғриқни қолдирадиган ампула урди... Оғриқ сусая бошлади, кўзим тиниб борарди.

Қишлоқдан чиққандан кейин кўзимни очибман. Яланглик... Замбилдаман... Бошимда Ирина турибди. Нимадир дейди. Йиғлайди, жилмаяди... кўлим билан сув бер деб, ишора қилдим. У сув келтирди. Муздай сув... Ичим ёнаётган эди. Ютоқиб ичдим.

— Оғрияптими? — деди.

Бош силкидим.

— Озгина чида. Ҳозир вертолёт келади.

— Ирина, менга айт, қачон яраландим?

— Биринчи гал... РС тушганда, — деди у лаби титраб. — Хатто мен ҳам сезмабман... Мени кечир... ахир... Сен мени деб яраландинг...

— ... Вертолёт қачон келади?

— Ҳозир ўн дақиқадан сўнг... Яхшиси сенга укол қилиб кўяй. У бояғидай ампулани яна тиззам атрофига санчиди.

Уйкуга кетибман...

...Қишнинг куни қисқа бўлади. Қор тўхтаган. Кечки аёз бошланган. Музлаган қуруқ қор оёқ остида ғижирлайди. Мен ҳашаматли мехмонхонага кириб келганимда қоронғи тушиб қолган эди. Қоп-қора ойнали эшикни очиб ичкариладим. Кенг ва ёруғ зал шифтига осилган улкан қандиллар нурида ёғдуланар, залнинг мрамар сатҳи жимирлаб товланарди. Ичкаридан ёқимли, дилни сархуш қиладиган бўй таралади.

Мени кўриб эшикбон ўрнидан турди. Таъзим қилиб, салом берди. Юзида мулойимлик, базўр бўлса-да, илжайиб турибди.

— Келдингизми, ока?

— Ҳа, Ирина Михайловнага учрашмоқчи эдим.

— Хоним кетдилар, ока...

— Нима-а-а? Нима деяпсиз, ўзи? — чинқириб юбордим.

Устимдан биров совуқ сув куйиб юборгандай бўлди. Турган жойимда типирчилай бошладим.

— Менга қаранг, нега кетади, адашяпсиз чоғи? Ахир ҳозир учрашишимиз керак эди-ку... Халиги аёлни айта-япман. Эсингиздами, мен келгандим-ку, бирга! Ирина Михайловна!

Гапим оғзимда қолди:

— Хоним бугун соат учда учиб кетди. Сизнинг келишингизни айтувди. Мана, Сизга қолдириб кетди.

Эшикбон тортмадан конверт олиб узатди. Кўз олдим хиралашди. Даф-даф титрайман. Вужудимдан совук тер оқди.

— Тушунмадим... Тушунмадим... — дердим аклихушим учиб... зал четидаги чарм диван сари юрдим. Назаримда оёқларим ўзимга бўйсунмаётгандай эди. Узимни диванга ташладим. Қўлларим қалтираб конвертни очдим. Конверт ичидан сурат чиқди. Қирк ёшлар чамасидаги истараси иссиқ жувон билан ўғли бўлса керак, аёлга жуда ўхшаш ўспириннинг бирга тушган суврати. Иккови хам кулиб туришибди. Сурат ортида арабий имлода нималардир деб ёзилган эди. Конвертда жуда чиройли дасхат билан Ирина ёзиб қолдирган мактуб хам бор эди.

“Салом Тохир, азизим! Бугунги кун — ҳаётимнинг энг гўзал куни бўлиб қолади. Орадан шунча йиллар ўтиб сен билан бирга бўлдим. Сени кўрдим. Жуда хурсандман. Соғ-саломат экансан. Юрагингни, ўша, ажойиб, инсоний туйғуларни асраб қолибсан. Билсанми, сен жуда яхши одамсан. Бугун менинг туғилган куним. Туғилган кунимни эса сен билан бирга ўтқаздим, ниҳоят. Кейинги йиллар, фақат шу учрашувни кутиб яшадим. Эримга ёлвордим — мен учун энг яхши совға, бугун Тошкентга бориб сени кўриб келишимга изн беришини сўрадим. Рухсат берди. У яхши одам. Мени тушунади. Сен ҳақингда гапириб берганман.

Тохир, ўзингни эҳтиёт қил! Мен ярим соатдан кейин учиб кетаман. Шундай бўлгани яхши.

Тохир, қўлингдаги суратга яхшилаб разм сол. Танимадинг, тўғри. Бу аёлнинг исми — Шафиқа. Ёнидаги ўғли — Аҳмад. Улар Лондонда яшашади. Худди мен сингари уларнинг ҳаётида ҳам сен — яхши одам (ха, бoshқача ибора тополмадим) бўлиб қолгансан. Бу тўғри — шундай бўлиши керак. Улар сени бир умр унуттишмайди. Унуттиши ҳам мумкин эмас.

Шафиқа ўша, сен отиб ташламаган афғон аёли, унинг кўкрагидаги гўдак эса сен сувратда кўриб турган йигит — Аҳмад! Улар мени топишди. Эсингдами, чодирга снаряд тутиб, (эй, худойим-ей, эсласам титроқ босади) чодир портлаб кетган эди. Ўшанда ҳамма нарса чодирда қолган эди. Шафиқа биз чиқиб кетгач, ўша жойдан менинг ярми ёниб ётган дафтарчам, шунга

Ўхшаш нарсаларни топиб олади. Унинг айтишича, у бизни барибир топмоқни ният қилган.

Ўтган йили менга мактуб ёзди. Ишонасанми, аклдан озай дедим. Манави суратни эса сенга бериб қўйшимни илтимос қилганди. Унинг ортида “Ҳаётимизнинг энг оғир лаҳзаларида бизга шафқат қилган мард ва меҳрибон инсонга улкан миннатдорчилик ва қарздорлик билан ташаккур айтамыз... — деб ёзилган.

Тоҳир, Шафикага қўнғироқ қил. Мана, телефон рақами (.....).

Биз сени эрим билан истаган пайтингда Москвада кутамиз...

Мени кечир, ҳозир менга нақадар оғирлигини ўзимдан бошқа ҳеч ким билмайди. Шу билан бирга сени кўриб елкамни босиб турган тоғдай оғир юкдан халос бўлдим.

Тоҳир, сен яхши одамсан, яхши ёзувчи бўласан. Эсингдами, ваъда бергандинг...

Менинг фикримча, дунёнинг қайси чеккасида япашларидан қатъи назар одамлар урушсиз, тинч-тотув кун кечиришлари керак. Уруш инсонни бир-бирига ёвуз ва шафқатсиз қилиб қўяди. Ўйлаб қарасам, одамлар бир-бирига меҳрибон бўлсалар, бир-бирини отмасалар... бу ҳаётда инсон бўлиб яшай биладилар..

Уэр... Сен мендан ранжима... Сени Москвада кутамиз... Омон бўл! Ирина. 16.02.03й”.

Кўча совук эди. Йўл четида тизилган симёғочлар шаҳар кўчасини чароғон этган. Чироқлар нурида қор учкунлари сирли жимирлайди. Мен қорли йўлакда қарахт холда кетиб борардим. Қайсига бораётганимни ўзим ҳам билмасдим.

МАНДАРИЖА

Кулиб тур, азизим

6

Ўн саккизга кирмаган мен бор

89

Қишдаги лола

187

Қўчқор Норқобил

ЖУЛИФБ ШҲР, АЗИЗИМ

Қ и с с а л а р

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош тахририяти
Тошкент — 2004

Мухаррир *М.Мансуров*
Бадий муҳаррир *Б.Бобожонов*
Техник муҳаррир *Л.Хижова*
Мусаххилар *Н.Охунжонова, Ю.Бизаитова*
Саҳифаловчи *М. Атхамова*

Теришга берилди 29.07.2004. Босишга 11.10.2004 да рухсат этилди. Вичими 84x108¹/₃₂. Офсет босма. Петербург гарнитура. Шартли босма табоғи 11,76. Нашр-хисоб тобоғи 13,26. Адади 5000 нусха. Буюртма № 622. Баҳоси келишилган нарҳда.

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмаҳонаси.
700083 Тошкент шаҳри, Буюк Турон, 41.

Н79

Норқобил Қўчқор.

Кулиб тур, азизим: Қиссалар. — Т.: «Шарк», 2004. — 224 б.

ББК 84(5У)6